

Treća faza obuhvata uspostavu jednonacionalnih policijskih snaga, podržavanje bezakonja i fizičkog terora i raznih vrsta terorizama nad građanima nesrpske nacionalnosti u općinama gdje su SDS i HDZ osvojili većinsku vlast. Ova faza prije svega obuhvata petokolonaško¹² naoružavanje – naoružavanje kolaboracionističkih snaga u BiH – zatim objedinjavanje komandi nad mnogobrojnim sastavima, zauzimanje početnih pozicija, te koordinirane akcije s jedinicama JNA i mnogobrojnim dobrovoljačkim jedinicama, kao i stranim plaćenicima na zauzimanju područja i gradova u kojima nije uspostavljena dominantna marionetska vlast SDS-a. Time bi se realizovao radikalni cilj uokvirivanja države BiH u granice Miloševićeve “Velike Srbije”, kao konačni cilj političkog terorizma, uz trajni etnički inženjering i formiranje nacionalnih državica na etnički očišćenim teritorijima.

Četvrta faza političkog terorizma je programirana za diplomatsku aktivnost na međunarodnoj legalizaciji nacionalnih suvereniteta, što bi bio konačni cilj snaga agresora i secesionista da se nacionalni suvereniteti teritorijalizuju i legalizuju i da se praktično formiranjem nacionalnih državica u državi potpuno negira i uništi država Bosna i Hercegovina, a zatim secesionističkim odlukama ti nacionalni suvereniteti odvoje i pripoje projektima “velikih država”, itd.

Naime, Sarajevo, kao glavni grad BiH, najveći je urbani, demografski, ekonomski i politički centar, grad koji je od svog nastanka pa kroz čitavu svoju historiju bio multikulturalan i višenacionalan. Prema popisu stanovništva u Kraljevini SHS, 31. januara 1921, u Sarajevu je živjelo 66.317 stanovnika, a po posljednjem popisu stanovništva, 15. maja 1991, uključujući njegove četiri općine (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad) Sarajevo je imalo 361.179 stanovnika. U smislu njegove vjersko nacionalne strukture stanovništva u gradu je živjelo:

S a r a j e v o:	31.1.1921.	15.5.1991.	
- Muslimana	22.474	182.369	Muslimana
- Pravoslavaca	16.317	92.560	Srba
- Rimokatolika	19.242	24.190	Hrvata
- Jevreja	7.458	-	

¹² S. Čekić, *Agresija na Republiku BiH*, 477-522 i 950-971.

- Evangelika	470	-	
- Grkokatolika	160	-	
- Ostalih	29	15.229	Ostalih
- Bez konfesije	16	-	
- Jugoslavena	46.741	Jugoslavena	
<hr/>			
U K U P N O:	66.317	361.179	
<hr/>			

Upravo ove historijske činjenice nesporno govore da je Sarajevo po svom stilu života oduvijek bilo primjer mnogima u svijetu. Takav način života istovremeno predstavlja uzor i primjer o jedinom mogućem načinu života svijeta sutra. Činjenica je također da je određeni broj stanovnika napustio Sarajevo. Međutim, ako se uzme u obzir i činjenica da je otprilike približan broj prognanih stanovnika s prostora istočne Bosne i okoline Sarajeva ušao u grad, može se konstatovati da je Sarajevo tokom opsade po svim procjenama imalo oko 350.000 stanovnika.

Sarajevo je u svojoj dugoj historiji imalo blistavih ali i teških trenutaka. Doživljavalo je nesreće koje su odnosile brojne ljudske živote i ogromno materijalno bogatstvo grada. Živote su najviše odnosili ratovi, neprijateljski napadi na Sarajevo i otpor branilaca osvajačima. Jedan od primjera je prodor vojske austrougarskog princa Eugena Savojskog dolinom rijeke Bosne do Sarajeva. Posljedice za Sarajevo i njegovo stanovništvo bile su katastrofalne zbog činjenice da su bosanske snage u to vrijeme, po nalogu Carigrada, bile na drugim dalekim ratištima. Crnim slovima će u historiji Sarajeva ostati zapisan 23. oktobar 1697. kada je grad opljačkan i do temelja spaljen, slično onome što je Sarajevo doživjelo u posljednjem četverogodišnjem teroriziranju 1992-1995, što će također u budućoj historiji biti zapisano crnim slovima.

U ljeto 1914. austrougarska vojska organizuje vojne manevre između Sarajeva i Konjica, čemu prisustvuje i prestolonasljednik nadvojvoda Franjo Ferdinand. U toku zvanične posjete Sarajevu, 28. juna 1914, Gavrilo Princip u želji da zaštiti i oslobodi Sarajevo i BiH od novog neprijatelja, izvodi teroristički napad na nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju čime Sarajevo ulazi u historiju zbog činjenice da je to bio povod za početak Prvog svjetskog rata. Kako je Sarajevo postalo ovim činom prepoznatljivo u svijetu, kao i po mnogobrojnim historijskim događajima iz daleke prošlosti, tako je Sarajevo na kraju 20. stoljeća postalo prepoznatljivo

i po u historiji čovječanstva najdužom neprijateljskom vojnom opsadom, njegovom teroriziranju čak 1479 dana. Puno duže od ijednog grada do sada u historiji od Staljingrada, Lenjingrada, Madrida, Troje, Bejruta, itd., Sarajevo je podnijelo i izdržalo u historiji nezabilježeno teroriziranje, odbranilo se i opstalo unatoč takvoj četverogodišnjoj vojnoj opsadi, dugom teroriziranju grada i njegovih stanovnika, uz istovremeno kontinuirano svakodnevno promatranje tog teroriziranja od strane međunarodne zajednice.

Cilj ovih uvodnih historijskih napomena o Sarajevu je upravo u tome da se istakne i naglasi njegova historijska različitost koja je oduvijek krasila Sarajevo i njegove stanovnike i bila zaštitni znak i znak prepoznavanja Sarajeva, različitost koja ga je bezbroj puta kroz njegovu historiju znala žestoko koštati od onih koji ne trpe tu različitost. Međutim, Sarajevo je, upravo zahvaljujući toj različitosti, kroz svoju historiju u velikom dijelu opstajalo, iako je uvijek padalo u ruke neprijatelja, kao što je opstalo i u posljednjoj četverogodišnjoj neprijateljskoj opsadi u tom neviđenom političkom i državnom teroriziranju grada, s tim što je ovog puta Sarajevo izdržalo i prvi put u historiji nije palo u ruke neprijatelja.

Branioци Sarajeva spriječili su da grad padne u ruke neprijatelja, međutim, nisu mogli spriječiti i u većem procentu smanjiti posljedice teroriziranja grada i zločine nad stanovništvom grada, kao i namjeru izvršenja genocida¹³ nad njegovim nesrpskim nacionalnim, etničkim i vjerskim grupama tokom njegove opsade. Uistinu građani su očekivali od međunarodne zajednice i međunarodnog javnog mnijenja da će na kraju 20. stoljeća spriječiti teroriziranje Sarajeva i ratne zločine, kao i izvršenje namjere genocida kao najvećeg oblika ratnog zločina, upravo zahvaljujući tom njegovom zaštitnom znaku različitosti, znaku koji bi trebao biti put vodilja mnogima u svijetu. Nažalost, međunarodna zajednica je pravila mnoge političke greške prema BiH, puno je taktizirala, pokazala je svoju različitost i inertnost u pogledu na BiH, a po mnogim pitanjima i pristrasnost i svoju nepravednost zbog čega su danas mnogi u BiH i svijetu razočarani u nju. Zbog svega toga Sarajevo je pred očima cijelog međunarodnog javnog mnijenja trpilo stravične zločine tokom njegovog četverogodišnjeg teroriziranja.

---

¹³ Smail Čekić i ostali, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, 81, 85, 90.

Međutim, i pored uključenosti same međunarodne zajednice, pred očima cijele međunarodne javnosti i javnog mnijenja odmah nakon međunarodnog priznanja BiH, kao suverene i međunarodno priznate države početkom aprila 1992, beogradski režim otpočinje s agresijom odnosno državnim terorizmom¹⁴ na BiH. Naime, beogradski režim, na čelu sa Slobodanom Miloševićem, planer i arhitekta agresije i državnog terorizma na BiH, prije svega imao je u planu da frontalnom borbom preko rijeke Drine za nekoliko sedmica okupira i etnički očisti Podrinje i najveći dio istočne Bosne, dok su ostale snage, razmještene po dubini teritorije BiH, trebale sadejstvovati snagama sa fronta i oružanim putem blokirati gradove, ispresijecati komunikacije, paralizirati život i sistem vlasti u BiH, a grad Sarajevo ispresijecati na više pravaca i vojno ga okupirati u namjeri izvršenja genocida, a zatim uspostaviti okupacionu vlast.

Tokom aprila 1992. izvršioci državnog terorizma već su ostvarili operativnu dubinu blokade Sarajeva, u prosjeku od oko 20 kilometara. Obruč je sačinjen na savršen vojnički način, te je braniocima Sarajeva tokom četverogodišnje odbrane uistinu bilo gotovo nemoguće izvršiti deblokadu iznutra. Početni način opkoljavanja grada Sarajeva početkom aprila 1992. najilustrativnije je prikazan na shemi početne blokade Sarajeva od strane 4. korpusa JNA i formacija SDS-a BiH.

---

¹⁴ Grupa autora, *Responses to terrorism or : Is there a Route from the "Huntdown" in Afghanistan to Sustainable Globalization*, SVKH, Budapest, 2002, 91 - 95.

Naučna grupa, *Politička enciklopedija*, 1080.

R. Tanović, *O terorizmu s krivičnog i dr. aspekata*, 50.

ŠEMA POČETNE BLOKADE SARAJEVA OD STRANE 4. K JNA I FORMACIJA SDS. APRIL 1992.

Opsada grada nastajala je po fazama. Prva faza značila je blagovremeno i neprimijetno ili pod izgovorom raznih tekućih taktičkih radnji raspoređivanje snaga JNA u širokom pojasu oko Sarajeva; druga faza značila je slično raspoređivanje snaga JNA i SDS-a u bližem pojasu oko grada i treća faza značila je faktičku uspostavu opsadnog obruča oko grada, njegovo hermetičko zatvaranje i početak njegovog teroriziranja. Uspostavljanje hermetičkog obruča oko grada prikazano je na shemi faze opsade grada Sarajeva od septembra 1991. do maja 1992.¹⁵

¹⁵ Vahid Karavelić i Zijad Rujanac, *Sarajevo, opsada i odbrana 1992.-1995.*, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu, Sarajevo, 2009, 101.

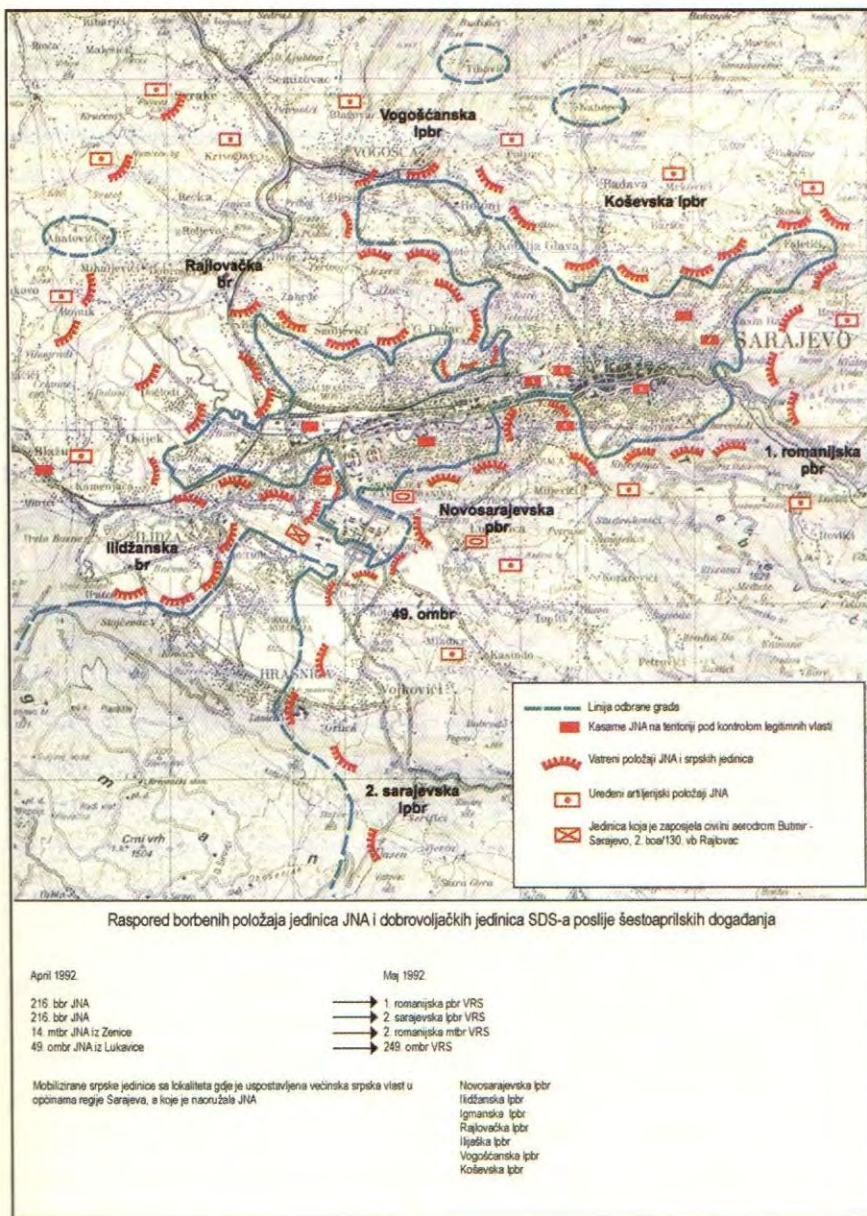

Paradržavna tvorevina Srpska republika u BiH formira Vosku RS-a i Sarajevsko-romanijski korpus (SRK) kao osnovnu operativno-taktičku jedinicu koja će objediniti sve do tada formirane snage SDS-a i najveći dio snaga 4. korpusa JNA. SRK je imao zadatak da uspostavi neprobojni opsadni обруч oko grada, a zatim da izvrši presijecanje grada na više pravaca i po dijelovima pristupi njegovom uništenju. Shodno samom zadatku, SRK nije nikako mogao izvršiti zadatak a da pri tome kroz taj stravični teror ne počini ogromne ratne zločine nad stanovništvom grada, da ne počini najteži oblik zločina - namjeru genocida ogromnih razmjera, prvenstveno nad nesrpskim nacionalnim, etničkim i vjerskim grupama.

Jedan od shematskih prikaza načina opsjedanja i početka teroriziranja Sarajeva i stvaranja preduslova za četverogodišnje njegovo teroriziranje.¹⁶

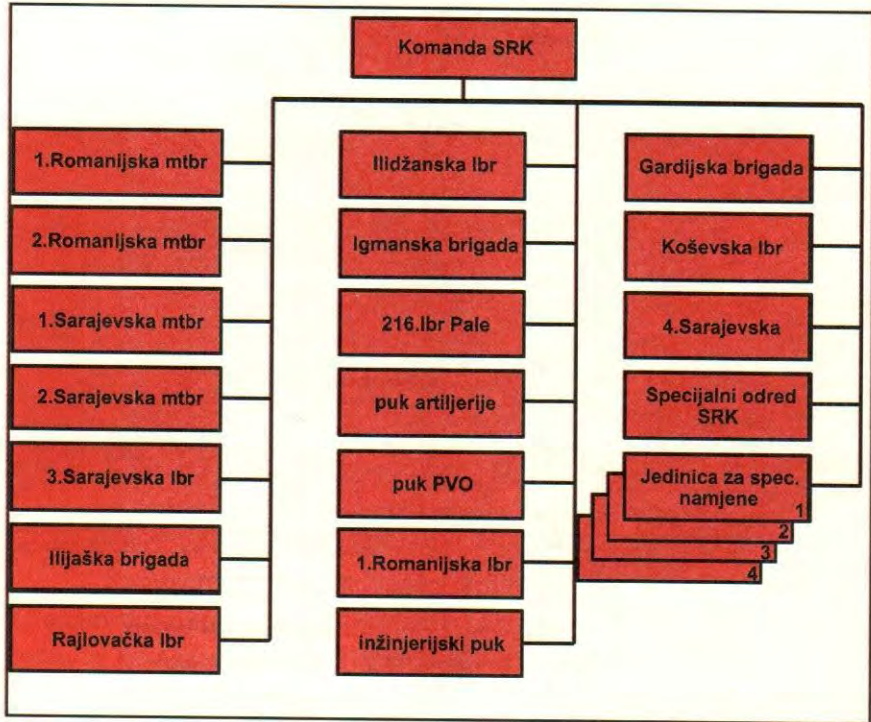
¹⁶ Vahid Karavelić i Zijad Rujanac, nav. dj., 124.

Kada definitivno nisu ostvareni ti prvobitni planovi, SRK prelazi na dugotrajno teroriziranje grada sve do konačnog psihofizičkog sloma

njegovog stanovništva i ostvarenja navedenog zadatka. Početna organizacija i struktura korpusa prikazana je na shemi organizacija i struktura SRK-a, Vojske RS-a 1992.

Organizacija i struktura SRK VRS 1992. godine

Grad je doslovno bio hermetički zatvoren. Agresor je tim zatvaranjem stvorio sve predušlove za početak otvorene oružane borbe za Sarajevo. Protiv sebe nije imao nikakve organizovane i respektabilne vojne snage, stoga je i računao da mu za potpuni slom Sarajeva treba svega nekoliko sedmica, pa čak i nekoliko dana. Oružani napadi na grad otpočeli su 6. aprila 1992. iz više pravaca, radi njegovog presijecanja, snažnim artiljerijskim granatiranjima, s ciljem okupacije i izvršenja namjere genocida u gradu.

Površina teritorije opkoljenog dijela Sarajeva na početku rata u aprilu 1992. iznosila je oko 58 kvadratnih kilometara, a na kraju rata, u decembru 1995, oko 65 kvadratnih kilometara.

Dužina i širina teritorije grada pod opsadom vazdušnim putem, pravolinijski, bez uspona i padova, u aprilu 1992. iznosila je na pravcu istok – zapad oko 13 km, dok je na pravcu sjever – jug najveća širina bila na pravcu Švabino brdo tt.689 – Dobrinja (Aerodromska pista) oko 4,3 km, a najmanja na pravcu Pofalići – Grbavica (rijeka Miljacka) oko 1,2 km. Krajem rata, u novembru 1995, dužine su na pravcu istok – zapad iznosile oko 12 km, a na pravcu sjever – jug najveća širina bila je na pravcu Ugorsko –Dobrinja oko 7,2 km, a najmanja na pravcu Betanija – most Suada Dilberović i Olga Sučić na rijeci Miljacki oko 3,9 km.

Ukupna dužina odbrambene linije fronta oko grada Sarajeva, mjereći pravolinijski bez uspona i padova, u aprilu 1992. iznosila je oko 45 km, a krajem rata, 1995, oko 40 km.¹⁷

Opsada Sarajeva tipičan je srednjovjekovni model opsade gradova, s tom razlikom što je ovog puta u paklenom teroriziranju i ubijanju grada i njegovih stanovnika upotrijebljeno moderno i savremeno oružje za ubijanje

¹⁷ Topografska karta 1:50 000 (TK-50), Izdanje vojnogeografskog instituta, 1982, list-2, Sarajevo-2, (525-2).

ljudi i grada u cjelini. Agresor je na Sarajevu demonstrirao najbrutalnije vidove modernog rata, dugotrajna i veoma snažna i razorna granatiranja gradskog jezgra i prigradskih naselja, neprestano snajperisanje civilnog stanovništva, gađanje protivavionskim topovima po gradu i gradskim ulicama, raketiranje grada razornim kombinovanim raketnim projektilima, čak i avionskim bombama, propagandna djelovanja sa ciljem unošenja panike, haosa i straha kod stanovništva, psihološko iscrpljivanje stanovništva, što je osnov svake definicije terorizma, zatim sprečavanje dotura hrane, dotoka struje, vode i plina te njihovo upotrebljavanje u ratne svrhe; pokušavao je onemogućiti i odvijanje svakog oblika života u gradu I, posebno je bitno naglasiti, ubijao je djecu grada, koristio je masakriranje civila na ulicama, raskrscima, pijacama, pred školama, u redovima za vodu i hljeb radi ostvarenja svojih namjera genocida nad glavnim gradom BiH.

Za sve vrijeme opsade Sarajeva najviše su ispaštali njegovi branioci, građani i djeca grada Sarajeva. Sarajevsko-romanijski korpus Vojske RS-a na grad Sarajevo ispalio je preko 50.000 tona projektila, usljed čega je ubijeno 11.541 civil, od čega oko 1.600 djece, ranjeno 77.863 građanina, od čega preko 18.000 djece. Sarajevo je doživjelo preko 150 masakara, gdje je gotovo u svakom drugom masakru na desetine stradalo a desetine i stotine ranjeno.

Opsada nije poštedjela niti jednu oblast Sarajeva niti bilo koju populaciju. UNICEF je objavio kako je 65.000-80.000 djece bilo u gradu tokom njegove opsade. Od toga barem 40% djece bilo je izravno gađano snajperima, 51% djece je pretrpjelo gubitak poznate osobe, 39% je pretrpjelo gubitak jednog ili više članova porodice, 19% je vidjelo masakr, 73% djece je pretrpjelo granatiranje ili napad na svoj dom i 89% je živjelo u podzemnim skloništim. Mislite li da psihološka trauma, strah i teror nanesen djeci tokom opsade grada neće utjecati na njihov život i u godinama koje dolaze? Naravno da hoće.

Još jedan vrlo interesantan podatak govori da je na KC u Sarajevu liječeno oko 70.000 povrijeđenih, od toga je 90% njih povrijeđeno projektilima visoke kinetike, a 10% je bila tupa trauma, od toga omjer između muškaraca i žena bio je 2,2:1, a odnos civila i vojnika u omjeru 1,04:1. Ovo upravo govori da je cilj agresora bio ubiti grad Sarajevo i sve živo u njemu.

Činjenicu da je u Sarajevu veliki broj civila izgubio život, da su oni koji su terorizirali grad i civile bili u nebrizi za ljudski život i ljudski integritet, da su sarajevski civili bili u ogromnoj, fizičkoj i duševnoj, patnji

izazvanoj terorom, da je SRK planiranjem i naređivanjem zločina učinio cjelokupno stanovništvo Sarajeva direktnim ciljnim objektom bezbrojnih djela nasilja potvrđuju i same sudske presude u Haagu.¹⁸

Svakako je pored niza raznih metoda i načina teroriziranja grada bitno istaći one najmorbidnije koje je SRK primjenjivao nad gradom, a to su neselektivno masovno granatiranje urbanog dijela grada artiljerijsko-raketnim projektilima kalibra preko 100 mm i gađanje grada avionskom bombama FAB-250¹⁹ koje su imale oko 90 kg eksploziva TNT-a, a neke su čak bile punjene i aerosolnim eksplozivnim punjenjem koje bi pri eksploziji imale od 7 do 20 hiljada ubitačnih gelera. Ove modifikovane avionske bombe proizvođene su u vojnoj fabrici "Pretis" u Vogošći. Jedna takva bomba upotrijebljena je na Radio-TV dom u zapadnom dijelu grada 28. juna 1995. Fabrica "Pretis" je u vrijeme bivše SFRJ proizvođila sve vrste municije (mina) za sve vrste i kalibre minobacača, kao i sve vrste artiljerijske municije (projektila) za sve vrste i kalibre artiljerijskih oruđa.

Prema istraživanju Komisije eksperata Ujedinjenih nacija za istraživanje povreda međunarodnog humanitarnog prava u bivšoj Jugoslaviji (Bassiounijeva komisija), što je Međunarodni sud pravde u Haagu prihvatio, na Sarajevo je tokom teroriziranja i opsade u prosjeku dnevno bilo oko 329 granatnih napada. Taj se broj 22. jula 1993. povećao na 3.777 i to pri intenzivnim borbama za kotu 850 Žuč.²⁰ Kombinacijom ovih razornih modela ubijanja grada željela se ubiti njegova kultura, kompletna urbana struktura, kako bi time okupirao njegov prostor, vrijeme, sadašnjost i budućnost, njegovu povijest.

U jednoj presudi Haškog tribunala za teroriziranje Sarajeva tužilac argumentira da je "za viktimizaciju, kako u smislu brojnosti, tako i u smislu odabira žrtava, bila potrebna izvanredna surovost sa strane da u takvim okolnostima naredi i ustraje u takvoj vojnoj kampanji". Po njegovom mišljenju, "opakost kojom su birane žrtve i kukavički karakter tih čina

---

¹⁸ ICTY, Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991, Haag, Predmet br.IT-98-29/1-A, 12. novembar 2009, član 323.

¹⁹ Ibid., član 238 i 242.

²⁰ Smail Ćekić i ostali, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, 91 (Međunarodni sud pravde u Haagu, paragraf 328).

uveliko dodaju na težini zločinima”.²¹ Upravo sadržaj ovog citata govori o naprijed navedenoj tezi da SRK, kada je spoznao da vojnički ne može okupirati grad i da politički ciljevi agresije i državnog terorizma ni blizu nisu bili ostvareni, prelazi na dugotrajno teroriziranje grada. Bila je potrebna posebna surovost da bi se tako dugo istrajalo u morbidnoj vojnoj kampanji teroriziranja civila grada.

Dat ćemo pregled dijela raspoloživih resursa prikupljen putem obavještajnih podataka kojima je raspolagao Sarajevsko-romanijski korpus (SRK) Vojske RS-a, koji je držao Sarajevo pod vojnom opsadom i terorizirao njegovo civilno stanovništvo 1479 dana.

Resursi :	1992.	1995.
- Oficira - vojnika	28.837	20.760
- Poluautomatska puška (PAP) 7,62 mm, M-59/66	8.267	5.155
- Automatska puška (AP) 7,62 mm, M-76	8.717	11.341
- Puškomitraljez - 7,62 mm, M-72	996	1.031
- Poluautomatska snajperska puška – 7,9 mm, M-76	196	
- Mitraljezi (7,9 mm, M-53 i 7,62 mm, M-84)	172	180
- Bestrzajni top BsT-82 mm, M-60	30	38
- Protivoklopno oruđe – zolja	782	310
- Protivoklopno oruđe – OSA	523	206
- Protivoklopni top - ZIS	25	21
- POVR	10	
- Protivavionski mitraljez PAM-12,7 mm	125	142
- Protivavionski top	95	64
- PA-Strijela 2M	3	1
- Minobacači MB – 60 mm, M-57	11	132

²¹ ICTY, “Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991, Haag, Predmet br. IT-98-29-A, 30. novembar 2006, član 445.

- Minobacači MB – 82 mm, M-69	108	97
- Minobacači MB – 120 mm, M-75	45	62
- Top – 76 mm B-1	24	19
- Top T-12	4	5
- Haubica -105 mm, M-56	26	22
- Haubica -122 mm, D-30	20	31
- Haubica -152 mm, D-20	3	12
- Haubica -155 mm, M-1/M-2	24	20
- Samohodna haubica 122 mm, 2S1	8	8
- Samohodno oruđe 90 mm	3	
- SH-76790	9	
- Top-130 mm, M-46	6	6
- Tenk T-34	13	14
- Tenk T-55	73	75
- Tenk T-84	5	5
- Oklopni transporter M-60	42	46

Posmatrajući vrstu i količinu arsenala naoružanja kojom je SRK terorizirao grad i vršio raspamećivanje njegovih stanovnika, te ako se uzme naprijed navedeni podatak da je dnevno tokom opsade grada na grad vršeno u prosjeku po 329, a samo u jednom danu, u julu 1993, čak 3.777 granatnih napada artiljerijskim oruđima kalibra 100 mm i više, zatim broj dana pod opsadom, površina teritorije grada pod opsadom kao i dužina unutrašnje odbrambene linije grada Sarajeva pod opsadom, kao i broj stanovnika koji je živio u gradu, dolazi se do mnogobrojnih zaključaka.

Naime, na grad je tokom opsade izvršen 486.591 granatni napad. Početkom opsade grada na jedan kvadratni kilometar dnevno je vršeno 5,67, a krajem opsade 5,06 granatnih napada, što je u prosjeku 5,37 granatnih napada po kvadratnom kilometru grada, dok je samo u jednom ekstremno granatiranom danu grada bilo 58,10 granatnih napada po jednom kvadratnom kilometru teritorije grada pod opsadom, grada u kome je po jednom kvadratnom kilometru na početku opsade živjelo 6.034, a na kraju opsade 5.384 stanovnika, što je u prosjeku 5.709 stanovnika po jednom kvadratnom kilometru.

Iako postoji više podataka i izvora o tačnom broju poginule djece i civila Sarajeva, uzimajući podatke iz više izvora da je ubijeno 11.541 civil, od čega oko 1.600 djece, po jednom kvadratnom kilometru u gradu pod

opsadom ubijeno je 170,73 civila, dok je po jednom danu ubijano 7,09 civila. U opkoljenom gradu u prosjeku je po jednom kvadratnom kilometru ubijeno 26,01 djece, dok je po jednom danu ubijano 1,08 djece.

Na ovom pregledu izdvojeno je osamnaest najznačajnijih primjeraka oružja i oruđa koja je posjedovao SRK na kome je prikazan domet uspješnog dejstva i krajnji domet ovog naoružanja.²²

Domet oruđa	Uspješno dejstvo	Krajnji domet
- Poluautomatska puška (PAP) 7,62 mm, M-59/66	400 m	2.650 m
- Automatska puška (AP) 7,62 mm, M-76	400 m	2.300 m
- Puškomitraljez - 7,62 mm, M-72	800 m	2.650 m
- Poluautomatska snajperska puška - 7,9 mm, M-76	1.000 m	5.000 m
- Mitraljezi -7,9 mm, M-53	1.000 m	5.000 m
- Mitraljez -7,62 mm, M-84	1.000 m	3.800 m
- Minobacači MB – 60 mm, M-57	1.200 m	1.690 m
- Minobacači MB – 82 mm, M-69	4.500 m	4.850 m
- Minobacači MB – 120 mm, M-75	9.056 m	9.056 m
- Haubica -105 mm, M-56	13.000 m	13.000 m
- Haubica -122 mm, D-30	17.000 m	17.000 m
- Haubica -152 mm, D-20	17.400 m	24.400 m
- Haubica -155 mm, M-1/M-2	14.955 m	23.514 m
- Samohodna haubica -122 mm, 2S1.	13.000 m	13.000 m
- Top-130 mm, M-46	27.000 m	27.000 m
- Tenk T-34		
- Tenk T-55, top-100 mm	2.500 m	16.800 m
- Tenk T-72 / M-84, top-125 mm		

²² Pravilo puška i puškomitraljez 7,62 mm, SSNO-UP, 1983, Pravilo PA snajperska puška 7,9 mm M-76, SSNO-UP, 1981, mitraljez (PM) 7,9 mm M-53, SSNO, 1971, mitraljez 7,62 mm M-84, SSNO, 1989, laki minobacač 120 mm M-75, SSNO-TU, 1982, top haubica 152 mm, SSNO-TU, 1980, haubica 155 mm M-46, SSNO-TU, 1976, pravilo tenk M-84, SSNO-UOMJ,1987.

Na osnovu ovih pokazatelja o dometu pojedinih značajnijih vrsta oružja i oruđa kojima je SRK terorizirao grad Sarajevo, da se zaključiti da je SRK puškama, puškomitraljezima, mitraljezima, snajperima i minobacačima 60 i 82 mm mogao na mnogim mjestima i pravcima, i sa sjeverne i s južne strane, bukvalno dometom uspješnog gađanja prostreljivati grad, a krajnjim dometima mogao ga je prostreljivati na svim mjestima i pravcima u pravcu sjever – jug i obratno. Svim vrstama haubica, topom 130 mm i minobacačema 120 mm SRK je mogao s bilo koje tačke oko grada gađati bilo koju tačku u gradu i to dometom uspješnog i preciznog gađanja. Tenkovima, također dometom uspješnog gađanja, mogao je prostreljivati cijelu širinu grada na bilo kom mjestu na pravcima sjever –jug i obrnuto, a sa krajnjim dometom bilo koju tačku i po dužini na pravcu istok – zapad i obrnuto. Pošto je najveći broj artiljerije SRK velikog kalibra bio razmješten na sve četiri strane grada, odnosno na vatrene položaje oko grada, na istoku iznad Starog Grada na objektu Hreše, na zapadu (s/z) iznad Rajlovca na objektu Paljevo, na sjeveru iznad Vogošće u rejonu sela Blagovac i Tihovići i na južnoj strani u rejonu sela Tilava i Petrovići, s bilo koje strane grada, odnosno s bilo koje od ove četiri artiljerijske lokacije SRK je mogao uspješno gađati bilo koju tačku u gradu, kako pojedinačno ili u parovima, kao artiljerijska oruđa, tako i jednovremeno sa sve četiri lokacije sa cijelom raspoloživom artiljerijom mogao je gađati također bilo koju tačku u gradu. Pošto svi minobacači i sva artiljerijska oruđa gađaju ubacnom putanjom i pošto su mogli gađati svaku tačku u gradu dometom uspješnog gađanja, znači da u gradu nije postojao ni jedan jedini zaklonjeni mrtvi ugao gdje bi se civilno stanovništvo moglo privremeno sklanjati i djeca igrati, osim isključivo potpuno zatvorenih prostora kao što su podrumi, skloništa, ustanove, stanovi, kuće, škole, itd.

Iako je stanovništvo tokom teroriziranja u najvećem dijelu provodilo vrijeme u tim zatvorenim prostorima, ipak je moralo vremenom izlaziti po vodu, hranu, ogrjev i dr. Međutim, upravo je tada stanovništvo i gađano. Ovo govori o tome kolikoj vojnoj kampanji i vojnom teroriziranju su bili izloženi civili, odnosno stanovništvo grada, koliko je SRK bio uporan, istrajan na tom teroriziranju grada, grada s tolikim brojem stanovnika na tako malom prostoru, a s velikim i savremenim brojem oružja i oruđa oko grada kojim je nepune četiri godine grad teroriziran.

Posljedice kampanje terora i teroriziranja Sarajeva ogledaju se i u današnjem broju ljudi koji pate i boluju od posttraumatskog stresnog

poremećaja (PTSP) u Kantonu Sarajevo, gdje 73 posto njih ima neke poremećaje povezane sa stresom, a 62 posto koji imaju simptome PTSP-a. Ovi simptomi mogu se javiti i mnogo godina nakon doživljenog stresa, u ovom slučaju kao posljedica straha i stresova koje su doživljavali ljudi u gradu Sarajevu tokom njegovog teroriziranja. Rezultati istraživanja su također pokazali da 1,75 miliona stanovnika u BiH ima psihički poremećaj izazvan ratom, da je od toga jedan milion u FBiH, da je 500 demobilisanih boraca podvrgnuto testiranju i da i na tom nivou 62 posto njih ima simptome PTSP-a.²³ Ukoliko se nastavi s nanošenjem bilo kakvog vida nepravde ili povrede ovim ljudima, moguće je da velik broj tih ljudi u datom trenutku zbog nekog razloga ili za nečiji interes postanu svojevrsni potencijalni teroristi, slično onome što se događa u mnogim zemljama svijeta, a posebno u zemljama Bliskog istoka, Afrike, Azije, itd. Ima li ovo neke veze s postratnim i današnjim masovnim optuživanjem muslimana u svijetu da su teroristi, nije li ovo što je rađeno Sarajevu i BiH nešto što bi moglo imati namjeru proizvođenja novog terorizma i optuživanja Bošnjaka za terorizam u budućem vremenu?

U jednoj od haških presuda prvi dio tužiočevog argumenta odnosi se na veliki broj žrtava. Tužilac napominje da je "Pretresno vijeće utvrdilo da su snajperima i u minobacačkim napadima ubijene stotine civila". Prilikom ocjenjivanja težine zločina, Pretresno vijeće je uzelo u obzir veliki broj žrtava: Uopće uzev, Pretresno vijeće će procijeniti težinu krivičnih djela koja su dokazana u ovom predmetu uzimajući u obzir broj žrtava, posljedice zločina na ciljanoj grupi u širem smislu, te patnje nanijete žrtvama. O težini krivičnih djela govore razmjeri, obrazac i praktično neprekidno ponavljanje tih djela, gotovo svakodnevno, tokom mnogih mjeseci.²⁴

Pored svega iznijetog, ako se pogleda prečnik ubitačnog dejstva parčadi granata pojedinih oruđa kojima je masovno i nasumično gađan grad, može se zaključiti da je SRK zaista imao namjeru izvršenja genocida u jednom velikom i ogromnom procentu nad nesrpskoj nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj grupi. Međutim, civilno stanovništvo grada je svojim domišljajem, snalažljivosću, brzim učenjem i izvlačenjem pouke kako sačuvati

---

²³ "Nermana Mehić-Basara", *Dnevni avaz*, Sarajevo, 3. 4. 2012, 11.

²⁴ ICTY, Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991, Haag, Predmet br. IT-98-29-A, 30. novembar 2006, član 446.

život, kako izbjeći smrt ili ranjavanje uz veliku i ogromnu hrabrost stanovništva da istrage spriječilo da namjera genocida bude izvršena, u ciframa i brojkama daleko većim od onih koje jesu. Pored broja poginulih civila i djece, broj teže ili lakše ranjenih je četiri do pet puta veći od broja poginulih, dok se broj ranjenih na psihološkoj bazi nikada neće ni znati, a zasigurno dugo vremena ćemo svi skupa ispaštati, a najviše oni koje je to pogodilo.

O težini krivičnih djela počinjenih u Sarajevu tokom teroriziranja govore i haške presude. Muškarci, žene, djeca i starci bili su podvrgnuti teroru, a stotine civila je ubijeno i hiljade ranjeno tokom svakodnevnih aktivnosti, kao što su prisustvovanje sahranama, obrada povrtnjaka, odlazak po vodu, kupovina, odlasci u bolnicu, vožnja gradskim saobraćajem ili boravak u svojim kućama. Većina Pretresnog vijeća također uzima u obzir fizičke i psihičke patnje nanesene žrtvama. Sarajevo nije bio grad u kome je dolazilo do povremenih nasumičnih akata nasilja nad civilima ili u kojem su životni uslovi bili naprosto teški. Radilo se o nepodnošljivom okruženju u kojem je, u najmanju ruku, stotine muškaraca, žena, djece i staraca ubijeno, a hiljade ranjeno i uopće podvrgnuto teroru.²⁵

Dalje u haškim presudama stoji da tužilac iznosi kao argument to da utvrđeno činjenično stanje u ovom predmetu doseže nivo najtežeg oblika zločina terora s kojim će se ovaj Međunarodni sud po svoj prilici uopće suočiti, odnosno, teroriziranje stanovnika Sarajeva, najvećeg grada u Bosni i Hercegovini ... u kojem se u to vrijeme nalazilo oko 300.000 civila. Tužilac napominje da, iako se time nije izričito bavilo, jasno je da je Pretresno vijeće prihvatilo iskaze mnogobrojnih svjedoka koji su posvjedočili da je civilno stanovništvo Sarajeva zaista bilo podvrgnuto teroru.²⁶

Pregled nekoliko vrsta artiljerijskih oruđa s prečnikom ubitačnog dejstva parčadi njihovih granata pri eksploziji na cilju.

---

²⁵ ICTY, Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991, Haag, Predmet br. IT-98-29-A, 30. novembar 2006, član 454.

²⁶ ICTY, Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991, Haag, Predmet br. IT-98-29-A, 30. novembar 2006, član 448.

Vrsta artiljerijskog oruđa	Prečnik ubitačnog dejstva parčadi granate u (m)
- Minobacači MB – 120 mm, M-75	120 m
- Haubica -105 mm, M-56	70 m
- Haubica -122 mm, D-30	80 m
- Haubica -152 mm, D-20	100 m
- Haubica -155 mm, M-1/M-2	150 m
- Top- 130mm, M-46	150 m

Da je zaista SRK imao namjeru izvršenja genocida govori dovoljno poznata snimljena komanda komandanta Vojske RS-a Ratka Mladića, kada u ljeto 1992. naređuje jednom od svojih komandanata artiljerijskih jedinica da gađa artiljerijskim plotunom po “Velušićima”, naselju u sjevernom dijelu grada, “jer tamo nema mnogo srpskog življa”. To ustvari govori da unatoč želji političkog režima iz Beograda i političkog rukovodstva većeg dijela bh. Srba u BiH da svi Srbi napuste Sarajevo, to se ipak nije desilo, zbog čega pri granatiranju grada mora žrtvovati određeni broj tih Srba koje doživljava kao kolateralnu štetu sa ciljanom nesrpskom nacionalnom, etničkom i vjerskom grupom u gradu nad kojom se ima namjera izvršenja genocida.

Koliko su teroriziranja civila grada bila monstruoza u smislu metoda i načina kako da ubijaju ciljanu grupu govore i mnogobrojni dijelovi presuda u Haagu. U jednoj od tih presuda stoji:

“Žalbeno vijeće napominje da tužilac upućuje na elemente na koje se poziva Prvostepena presuda i koji pokazuju kakva je okrutnost bila posrijedi: zločini nad civilima činili su se u prividnoj sigurnosti njihovih domova, u bolnicama, školama, pijacama, u vozilima gradskog saobraćaja, nišani se na ljude koji su nastojali da se nose s posljedicama rata, na primjer na majke koje su išle na rijeku ili na česmu po vodu za sebe i svoje porodice, na pogrebne i svadbene povorke, a čak se ni djeca nisu štedjela.”²⁷

²⁷ ICTY, Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991, Haag, Predmet br. IT-98-29-A, 30. novembar 2006, član. 447.

Prva velika, reklo bi se temeljna bitka koju je Sarajevo dobilo u borbi protiv terorizatora sadržana je u činjenici da su njegovi građani uspjeli u paklu stravičnog rata sačuvati sve bitne elemente visoko urbanizirane svijesti i organizacije. Bez te svijesti građana Sarajeva i saznanja da protiv sebe imaju totalitarnu fašističku ideološku matricu zasnovanu na ruralnom i kvazimitološkom poimanju društva i ljudskih vrijednosti, ideologiju zla i zločina, Sarajevo bi vjerovatno pokleklo, kao i BiH u cjelini. Ova pobjeda omogućila je čitav niz drugih. Umjesto haosa, panike, straha, rasula, kao i promjene svijesti i mišljenja ljudi, što je u pravilu u historiji pratilo sve druge gradove pod opsadom, kao posljedica stravičnog terora (teroriziranja) u Sarajevu je trijumfovala civilizacija i demokratija, utemeljena na vjekovnom iskustvu multikulture i multinacionalne visokourbane zajednice, sve suprotno onome što je terorizator očekivao. To je upravo onaj momenat koji je režim Slobodana Miloševića izgubio iz vida, kao što ga je izgubila i Evropa, pa i cijela međunarodna zajednica koji su znali šta je Sarajevo, koje su njegove vrijednosti i specifičnosti, svjesno štiteći svoje političke, ekonomske i vojne interese. Distanciranim i prešutnim ponašanjem indirektno su bili saučesnici u teroriziranju Sarajeva.

Težinu situacije u kojoj je do tog trenutka bilo Sarajevo deblokirao je, odnosno trajno otklonio sarajevski ratni tunel. Tako teška situacija u Sarajevu i BiH od nastanka sarajevskog ratnog tunela krajem jula 1993. do kraja 1995. više se nikada nije ponovila. Do kraja rata u grad je ulazila prije svega prijeko potrebna hrana za život građana, a zatim i naoružanje i municija i druga potrebna sredstva za odbranu grada.

Ukupni značaj i djelo sarajevskog ratnog tunela tokom odbrane od agresije i državnog terora može se istaći sa nekoliko taksativnih činjenica. Naime, kroz tunel je prošlo oko 450.000 evidentiranih i oko 700.000 neevidentiranih lica, ukupno oko 1.150.000, proneseno je, organizirano i pojedinačno, 19.082 tona hrane, a komercijalne robe oko 8.852 tona, zatim oko 4.516 tona MTS-a, 36 tona sanitetskog materijala, 549 tona vojne opreme, kao i 3.930 tona ostalog MTS-a, oko 4.500.000 litara nafte i benzina, kao i 80.000.000 KW električne energije.²⁸ Da kojim slučajem branioci Sarajeva nisu prokopali tunel i da u grad nije ulazila prije svega hrana, a zatim municija,

---

²⁸ Nedžad Ajnadžić, Magistarski rad, FPN-Sarajevo, 2006.

gorivo, struja, ogrjev i dr., i da nije bilo protoka ljudi, nije teško zamisliti u koliko većem obimu bi bile posljedice teroriziranja grada. Sarajevo su prije svega spasili njegovi branioci svojom borbom, a zatim je odmah po značaju i sam tunel, kao i hrabrost i izdržljivost stanovnika grada.

Bez obzira na ove cifre koje dovoljno govore o ogromnom doprinosu sarajevskog ratnog tunela u odbrani Sarajeva, ipak se smatra da je njegov doprinos daleko iznad ovih brojki. Njegov doprinos je gotovo i neopisiv i nemjerljiv s aspekta odbrane Sarajeva i umanjenja posljedica namjere izvršenja genocida u gradu.

O značaju sarajevskog ratnog tunela u odbrani grada od njegovog teroriziranja dovoljno govori izjava ratnog predsjednika predsjedništva RBiH Alije Izetbegovića date Enveru Kazazu 1995. pri jednom prolasku kroz tunel. Na pitanje: "Pored vojnog značaja objekta (D-B) koliki je njegov stvarni politički značaj, recimo za vaš političko-diplomatski rad kao i ukupan odnos sa međunarodnom zajednicom", Alija Izetbegović je odgovorio: "Ja mislim, da nismo imali ovog objekta Sarajevo se prije svega ne bi održalo, a Sarajevo je glava Bosne. Ne bi imali nikakve kontakte sa svijetom. Naravno prije svega važnost objekta je u tome što je omogućio unošenje neophodnih stvari u grad, koje su neophodne za život, neophodne opreme. A onda je na drugom mjestu to što je omogućio komunikacije sa svijetom, jer bez tih komunikacija mislim da bi stvari mnogo, mnogo teže išle, sumnjam da bi uopće mogli da opstanemo."²⁹

Ratovi koje je u bivšoj SFRJ započeo bivši beogradski režim na čelu sa Slobodanom Miloševićem trajali su praktično punih deset godina, počev od upućivanja trupa JNA i policijskih snaga na Kosovo 28. februara 1989, preko rata u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, pa sve do NATO-vih zračnih udara po infrastrukturi Srbije u martu 1999. u vrijeme kosovske krize.

Protiv Slobodana Miloševića, lidera tog režima, Međunarodni krivični sud za ratne zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji (ICTY) u Haagu podigao je optužnicu za počinjeni genocid i ratne zločine. Milošević je istovremeno i prvi predsjednik jedne države u svijetu koji je izručen i kome je suđeno pred jednim takvim sudom.

---

²⁹ Vahid Karavelić i Enver Kazaz, *Snimljeni video materijal*, 1995.

Lider Liberalno demokratske partije (LDP) Srbije Čedomir Jovanović kaže da je “velika tragedija Srbije u tome što, iako odgovorna za užasne zločine počinjene u BiH, nije spremna da se od njih distancira, ... Sarajevo je grad koji je najduže bio pod opsadom. To je grad u kojem je ubijeno 10.500 ljudi, a od čega 1.600 djece. U Beogradu se svake godine obilježava tužna godišnjica pogibije djevojčice Milice, žrtve stradanja bombardovanja grada 1999. godine. Ali u Sarajevu je ubijeno 1.600 Milica. Zbog toga je potrebno znati da je ona jako odgovorna za probleme u BiH.”³⁰

Za suzbijanje terora i terorizma u svijetu veoma je bitna uspostava izvršnih, zakonodavnih i sudskih organa na lokalnom, kontinentalnom i na svjetskom nivou, odnosno na nivou cjelokupne međunarodne zajednice. Nakon Drugog svjetskog rata prvi put u historiji organizuje se, formira i sprovodi sudski proces u dogovoru više zemalja (SAD, SSSR, Velike Britanije i Francuske) u Njembergu, poznat kao njemberški proces³¹, suđenje dvadeset dvojici njemačkih najviših državnih i vojnih rukovodilaca u Drugom svjetskom ratu koji su proglašeni ratnim zločincima i izvedeni pred taj međunarodni vojni sud.

Ovo suđenje predstavljalo je novinu u međunarodnom pravu i međunarodnim odnosima, pošto se ranije smatralo da su osobe koje vrše zvanične funkcije u svojim državama i sprovode zvaničnu politiku svojih vlada odgovorne jedino pred organima vlastite zemlje, te da su, zahvaljujući načelu suverenosti država, izuzete od svake lične, a posebno od krivične

---

³⁰ “Čedomir Jovanović, lider LDP-a Srbije”, *Dnevni avaz*, Sarajevo, 14. 2. 2012, 8.

³¹ Naučna grupa, *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, 640.

Prvi put u historiji na sastanku u Londonu 8. augusta 1945. sklopljen je sporazum između vlada (SAD, SSSR, Velike Britanije i Francuske) o gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca evropskih sila Osovine u Drugom svjetskom ratu. Ovaj sporazum je sadržavao i konkretnu odluku o ustanovljavanju Međunarodnog vojnog suda, kao i njegov statut. Sud je sastavljen od sudija iz svih zemalja potpisnica sporazuma. Sud je djelovao u Njembergu, a u tzv. njemberškom procesu suđeno je dvadeset dvojici njemačkih najviših državnih i vojnih rukovodilaca u Drugom svjetskom ratu koji su proglašeni ratnim zločincima i izvedeni pred taj međunarodni vojni sud. Sud je zasjedao od 14. novembra 1945. do 1. oktobra 1946. Presudom je njih 19 proglašeno krivim i osuđeno : 12 na kaznu smrti, 3 na doživotnu robiju, 4 na kaznu od 10 do 20 godina, dok su tri oslobođena optužbi. Istovremeno su Nationalsocijalistička partija Njemačke (NSDAP) i njena policija (Gestapo) proglašeni zločinačkim organizacijama.

odgovornosti na međunarodnom planu. Nakon nirnberškog procesa ubrzo od 1946. do 1948. formiran je također i sud u Tokiju, poznat kao tokijski proces³², na kome je suđeno japanskim političkim i vojnim liderima za počinjene ratne zločine protiv civilnog stanovništava saveznika. U Nirnbergu 1945. prvi put se sudilo za genocid i to za onaj počinjen nad Jevrejima, a u Haagu 2005. za genocid počinjen u Srebrenici nad Bošnjacima osuđeni su general Radoslav Krstić i dr.

Formiranje i rad ovakvih međunarodnih sudova ubuduće će zasigurno doprinijeti smanjenju terora i terorizma u svijetu u svim njegovim oblicima, a vjerovatno i tome da se ubuduće više nikada neće ponoviti ovakvo teroriziranje kakvom je bilo izloženo Sarajevo od 1992. do 1995.

Ne postoji ništa što može osigurati mir u svijetu, osim tvrdog načela pravde među ljudima. Pravda je jedini mogući zaštitnik svjetskog mira i najsigurnija investicija za sretniju budućnost čovječanstva. Ništa osim pravde ne može donijeti mir i sigurnost bilo kojem narodu ili državi na svijetu i nema te vojske koja može osvojiti svako mjesto na planeti. Međutim, iako su svi ljudi sposobni da budu pravedni, malo je onih koji zaista jesu. Lakše je biti mudar i hrabar nego pravedan zato što pravda zahtijeva od čovjeka da joj se posveti cijelim svojim bićem.

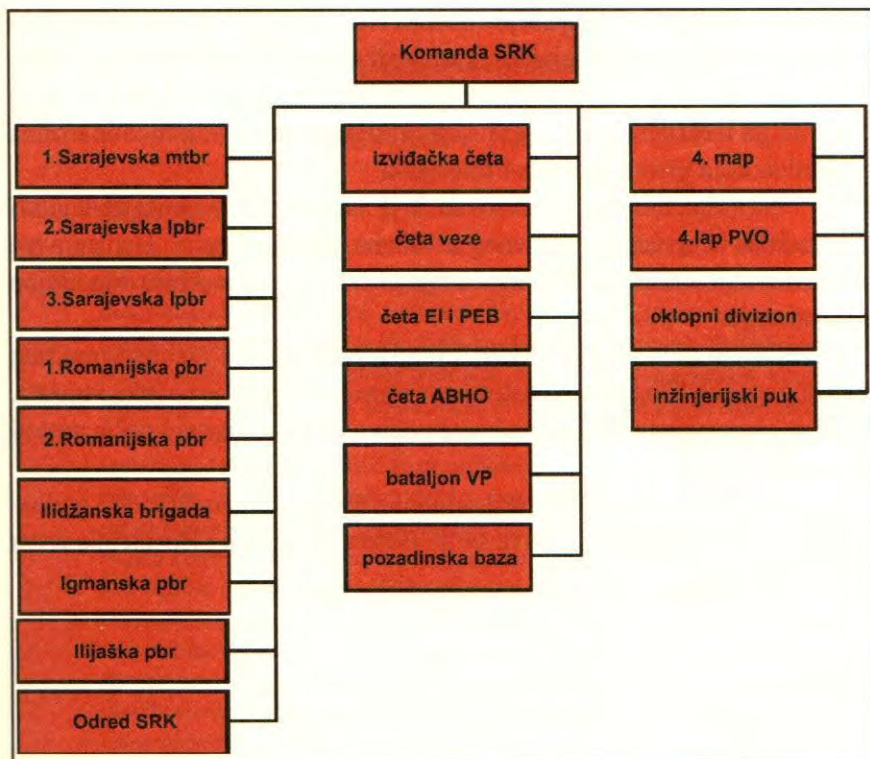
Tokom četverogodišnje opsade grada Sarajeva snage agresora su se vremenom oblikovale i organizacijski i strukturalno prilagođavale novim okolnostima i uslovima sve s ciljem konačnog slamanja odbrane grada. Na kraju 1995. organizacija i struktura Sarajevsko-romanijskog korpusa, Vojske RS-a data je na shematskom prikazu.

---

³² Tokijski procesi su niz sudskih procesa održanih u Tokiju između maja 1946. i novembra 1948. na kojima je pred međunarodnim savezničkim sudom za ratne zločine suđeno dvadeset osmerici japanskih oficira, političara i diplomata. Optuženi su odgovarali za zločinačku zavjeru, agresiju i ratne zločine počinjene u ratu od 1941. do 1945. protiv saveznika i civilnog stanovništva na okupiranim teritorijama Azije i Tihog okeana. Sedmerica su osuđena na smrt, među njima i Hirota Koki, premijer od 1936. do 1938, i Hodeki Toja, premijer od 1941. do 1944. Šesnaesterica su osuđena na doživotnu robiju, dvojica na niže kazne, a trojica su umrla tokom procesa.

ORGANIZACIJA I STRUKTURA SRK VRS 1995.

U početku Sarajevo je za svoju odbranu imalo samo svoje građane, civile. Grad je bio osuđen na smrt. Međutim, upravo u redovima tih građana ostali su dijelovi jedinica Teritorijalne odbrane, dijelovi jedinica policije grada, postojala je Patriotska liga i Zelene beretke koji su, ne bojeći se osude na smrt, krenuli koracima pružanja otpora pojedinačno, po grupama, koracima uvezivanja i organizovanja tih jedinica do stvaranja Prvog korpusa Armije RBiH kao osnovnog nosioca odbrane grada od njegovog četverogodišnjeg teroriziranja.

Prvi korpus ARBiH bio je multietnički korpus. U njegovoj zoni odgovornosti, počev od grada pod opsadom, zatim preko Olova, Vareša, Breze, Visokog, Fojnice, Tarčina do Trnova, Goražda i Žepe, nije porušena nijedna pravoslavna ni katolička crkva niti jevrejska sinagoga. Ovo upravo

govori da kod branilaca Sarajeva i njegove okoline nije bilo nagona za osvetničkim činom teroriziranja, izuzev nekih pojedinačnih slučajeva. Odbranom Sarajeva odbranjena je i Bosna i Hercegovina, odnosno odbranjena su i najveća civilizacijska i demokratska dostignuća savremenog svijeta. Oni koji se trebaju stidjeti su upravo oni koji su ga držali pod opsadom i koji su ga terorizirali, a zatim i sama Evropa kao i cijela međunarodna zajednica koja je sve to znala i tolerisala.

Na kraju, može se konstatovati da je Sarajevo bilo najveći stratejski cilj i zadatak beogradskog državnog terorizma, sudbina Bosne i Hercegovine bila je direktno vezana za sudbinu Sarajeva. Sarajevo je izdržalo dugotrajno teroriziranje.

Otvorenost prema svijetu, njegovim nemirima i iskustvima bila je razlog njegova bogatstva. Historija Sarajeva još uvijek je nečitka i tmasta, pregusta, surova poput života na kome počiva i o kome na svoj način nastoji da govori.³³

Jedan od učesnika Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine je rekao da je Sarajevo bilo žrtva svoje Bosne, ali je zato i Bosna bila žrtva svog Sarajeva.

---

³³ Fehim Demir, *To je Sarajevo*, (H. Tahmišćić).

MOTIVIRANOST ZA ODBRANU SARAJEVA U UVJETIMA VIŠESTRUKOG DJELOVANJA TRAUMATSKIH STRESORA U NJEMU

Sažetak

Sarajevo, evropski grad, poznat po ljudskoj toplini i širokoj otvorenosti svakom dobronamjernom čovjeku, ubijan je 1479 dana snajperskim mecima i neselektivnim granatama, glađu i žeđu i psihološkim pritiscima. Stalna prisutnost stvarne ili prijeteće smrtne opasnosti od granata ili snajperskih metaka, dugotrajna izglednjavanja, komunikaciona izoliranost od svijeta izvan grada, posebno od zabrinutih rođaka i prijatelja, lažna obećanja i oklijevanja moćnih vojnih i političkih struktura i drugi psihološko stresni događaji doživljavani su osobno, u većem ili manjem stupnju izraženom strahu, užasu i osjećanju izgubljenosti i bespomoćnosti. Planeri i izvršitelji blokade Sarajeva su, u skladu s teorijskim spoznajama traumatske psihologije, dobro razrađenom strategijom i taktikom psihološkog rata i realnom procjenom svoje izrazito velike premoći u oružju i oruđu, očekivali da će većina građana, u uvjetima jake i neprekidne izloženosti eukaliptičnim stresorima, "psihološkim upozorenjima" da više nemaju ni prošlosti, ni sadašnjosti, ni budućnosti, da nemaju svoga identiteta, reagirati naučenom bespomoćnošću, pesimizmom, emocionalnom vulnerabilnošću i neadaptivnim strategijama prevladavanja. Međutim, rezultati teorijskih i empirijskih psiholoških istraživanja, iskazi procesuiranih ratnih zločinaca i, posebno, originalni opisi sudionika traumatskih zbivanja i ponašanja građana u Sarajevu pod opsadom, ukazuju da je većina građana reagirala na način koji je bio prilagođen okolnostima u kojima su se nalazili. Reagirali su samokontrolom, realnom procjenom stvarnog stanja i izlaza, optimizmom, emocionalnom stabilnošću i korišćenjem adaptivnih sredstava prevladavanja, stalno prisutnih, stresnih situacija. Planeri i izvršitelji opsade očekivali su pokornost i destrukciju, a spoznali su snagu opravdanog bunta i prkosa, očekivali pasivnost, duhovnu inertnost i strah, a spoznali ispoljenost dubokog uvjerenja o nužnosti duhovnog i fizičkog otpora nasilju, očekivali kulturno i umjetničko mrtvilo, a spoznali veličinu otpora u stihu, muzici i slici iskazanih duhovnih izliva iz širokih, tolerantnih i mržnjom neopterećenih duša sarajevskih. Svoju genocidnu namjeru nisu ostvarili, jer su civili i borci Sarajeva ispoljili visoku motiviranost u odbrani svoga grada. Pokazali su da je to moguće iznalaženjem i primjenom iskustveno najdjelotvornijih vidova otpora, psihosocijalnih mehanizama prevladavanja mentalno nezdravog

djelovanja intenzivnih i stalno prisutnih traumatskih stresora. Uspješnim "hvatanjem u koštac s traumom" građani Sarajeva su iskustveno pokazali ono što je u teorijskim spoznajama traumatske psihologije istaknuto. Istaknuto je da stresni događaj nije jedini uzrok nastanka posttraumatskog stresnog poremećaja, već je uvjetovan i osobinama ličnosti pojedinca i podrškom koje pojedinac dobiva iz okoline. Oba ova psihosocijalna bitna preduvjeta sadržana su u osobnom mentalnom sklopu svakog građanina koji se aktivno suočio s traumatskim zbivanjima i njegovog osobnog osjećanja razumijevanja, nesebične pomoći i podrške koje su mu drugi "zatočnici" Sarajeva pod opsadom pružali.

Analiza toka pripreme i načina ostvarivanja opsade Sarajeva pokazuje da je opsada grada, osim vojnog, oružanog i smrtonosnog obruča (trostrukog prstena), sadržavala u sebi i složaj dobro utemeljenih psiholoških mjera i postupaka ispoljenih u vidu traumatskih stresora.¹ Opsadom Sarajeva Slobodan Milošević i njegovi sljedbenici nastojali su ostvariti svoje osvajačke i genocidne namjere. Početak, tok i završetak blokade Sarajeva ukazuju da su oni u svoje pretenciozne planove unijeli i mitove i fantazme o svojoj veličini i potrebi konačnog istrebljenja otomanskih Turaka iz straha da bi se "mogli vratiti". Srbi su "prepoznali" muslimane Bosne kao "izdanke osmanskih Turaka" i da se mogu, progonom, mučenjem i ubijanjem Bošnjaka i rušenjem njihovih tradicionalnih, kulturnih i vjerskih znamenja, osvetiti za "zlodjela" koja su Turci od Boja na Kosovu do danas vršili na Srbima. Latentni i (ili) manifestni "strah, koji je izjednačavao bosanske muslimane s otomanskim Turcima, uglavnom je zasnovan na fantaziji, a ovi prvi ustvari nisu imali nikakve vojne moći. Ipak, opsežni masivni planovi srpske agresije na bosanske muslimane bili su tako veliki da su se počeli vraćati kao bumerang, počeli se shvaćati kao 'prava' prijetnja, zasnovana na traumi iz prošlosti, i iako ona u stvarnosti nije postojala, pojavio se poriv da se protiv nje djeluje. Tako se polako počela pojavljivati kolektivna ideja da muslimani treba da budu istrijebljeni. Srbi su se emotivno pripremili da 'pročiste' svoj identitet od svake moguće kontaminacije od strane otomanskih Turaka / bosanskih muslimana. Na primjer, u Sarajevu su postojale mnoge

---

¹ Stresor je "svaki vanjski ili unutarnji podražaj koji od organizma traži udovoljavanje određenim zahtjevima, rješavanje problema i pojačanu aktivnost ili jednostavno neki oblik prilagodbe" (Boris Petz, *Psihologijski rječnik*, Naklada Slap, Jasterbarsko, 2005).

zgrade, umjetnička djela i rukopisi koji su svjedočili o prošlosti grada pod Otomanskim carstvom. Dragocjeni Kur'an, dar velikog vezira Mehmed-paše, čuvao se u poznatoj gradskoj Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Zanimljivo je da su mnogi bosanski Srbi, koji su granatirali Sarajevo, sami potjecali iz bosanske prijestolnice (Butler, 1993). U njihovoj kolektivnoj reakciji i vraćanju na 'zaustavljeno vrijeme' grad je morao bit 'pročišćen' od svake veze s muslimanima. Tako su oni granatirali svoj vlastiti grad."²

Zbivanja u Sarajevu i psihološke posljedice tih zbivanja rječito govore šta su agresori vojnim i psihološkim mjerama i postupcima nastojali postići. U Sarajevu su se "u danima otpora oružano i vojnički nadmoćnom agresoru odvijala zbivanja koja su, i po toku i ishodu, *bila bremenita, dramatična i neizvjesna*. Pružiti odlučni otpor dobro naoružanim, odjevenim, sitim i 'genocidnim pobudama opijenim' soldatima koji, ušančeni na okolnim brdima i planinama Sarajeva, su svakodnevno sijali smrt, su mogli samo oni građani koji su *shvatili i emotivno prihvatili da je odlučni otpor jedino rješenje*. U dobrim udžbenicima povijesti se mogu naći podaci o životu građana u gradovima koji su vojnički bili opsjednuti. Podaci govore o poteškoćama i problemima tih gradova, ali u usporedbi sa onim što se dešavalo i kako se živjelo u Sarajevu, oni su daleko manje dramatični, daleko manje bezizlazni i pogibeljni. Oni takođe više govore o duhovnoj umrtvljenosti, emocionalnoj ispražnjenosti i paranoidnoj rezistentnosti prema sapatnicima. Ponašanje građana Sarajeva je govorilo o snažnom duhovnom otporu, o pravednom prkosu hordama zla, o dubokom uvjerenju u pobjedu".³

Rezultati toka i ishoda **1479 dana** neselektivnog granatiranja i snajperskog djelovanja uvjerljivo pokazuju da je glavni cilj agresora bio stvaranje **traumatskog, stresogenog stanja** u kome bi građani Sarajeva "shvatili" i emocionalno prihvatili da su u bezizlazu, u kolapsu i da je bilo koji vid otpora, posebno vojnog, uzaludan. *Ubijanjem, razaranjem i paljenjem povijesnih, kulturnih i vjerskih znamenja, planeri i izvršitelji opsade grada su, zapravo,*

---

² Vamik D. Volkan, "Bosna i Hercegovina : gorivo iz davnih vremena pokreće suvremeni pakao", *Zbornik radova TRAUMA I POMIRENJE*, Trauma centar, Sarajevo, 2009.

³ Ismet Dizdarević, "Psihosocijalni preduvjeti dugoročnog pamćenja događaja i ličnosti iz odbrane Sarajeva", *Zbornik radova: Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

očekivali da će građani, u uvjetima jake i neprekidne izloženosti eukaliptičnim stresorima, "psihološkim upozorenjem" da više nemaju ni prošlosti, ni sadašnjosti, ni budućnosti, da nemaju svoga identiteta i da, zbog toga, imaju "jedino razumno" rješenje, rješenje koji im oni "velikodušno" nude. Psihosocijalna analiza zbivanja i ponašanja građana Sarajeva u danima opsade zorno ukazuje da je agresor ovim brižljivo isplaniranim postupcima i akcijama psihološkog rata usmjerio svoje djelovanje na slamanje psihološke i moralne snage građana. Pravci njihovog psihološkog djelovanja sadržavali su sve ono što otupljuje potrebu za kohezijom, za sjedinjavanjem, za racionalno i emocionalno izraženijom identifikacijom sa Sarajevom, s potrebom održavanja njegovih internaliziranih tradicionalnih vrijednosti. Nastojali su da pokazivanjem oružane premoći i drugim sredstvima zastrašivanja i psiholoških pritisaka oslabe motiviranost građana za otporom, da odustanu od ispoljavanja istrajnosti u prevladavanju teškoća i slabosti za koje su tvorci i realizatori isplaniranih psiholoških postupaka i akcija mislili da su ne-savladive i da će sigurno uvjetovati potpunu demoralizaciju. Očekivali su da će oružanom realizacijom planirane "kolektivne traumatizacije" zastrašiti građane Sarajeva od posljedica ishoda koja sobom nosi "kolektivna traumatizacija". Očekivali su, zapravo, da će stvaranjem ubistvene psihosocijalne atmosfere, primjenom "provjerenih" psiholoških mehanizama srodnih postupcima koji se inače "podrazumijevaju pod pojmom 'kolektivna traumatizacija': slom povjerenja u djelotvornost vlastitog djelovanja i planiranja, koncentracija na djelatnosti koje održavaju život, ekstremna podložnost stresu u socijalnim sistemima i tendencija ka autoritarno-hijerarhijskim oblicima organizacije, otklon od konstruktivnih političkih aktivnosti, prigušivanje nerazrađenih povreda zloupotrebom supstanci (lijekovi, alkohol, nikotin, itd.), kolektivni sarkazam i negativna očekivanja od budućnosti, duboko nepovjerenje u državu i političke strukture".⁴

Agresori su, zloupotrebom spoznaja vojne psihologije, očekivali da mogu doći do, za njih, planiranih psiholoških efekata, do slabljenja ili potpune inhibicije obrambene motiviranosti građana. Procijenili su da je najbolji put do ostvarenja očekivanih efekata uskraćivanje zadovoljavanja osnovnih životnih potreba građana sadržanih u dva opća, primarna cilja

---

⁴ Willi Butolo, Marion Kruesman, Maria Hagl, *Život nakon traume*, Dom štampe, Zenica, 2000.

čovjeka, u **opstanku i sigurnosti**. Psihološki je bilo moguće očekivati vrlo negativno djelovanje traumatskih stresora na građane u tadašnjim pogibeljnim okolnostima. Građani su stalno bili izloženi traumatizaciji i **direktno** (povrede pri granatiranju, mučenje gladovanjem i smrzavanjem, gubitak osoba, dobara ili vrijednosti važnih za pojedinca) i (ili) **indirektno** (prisutnost pri ubijanju, prisutnost kod panike drugih, prisutnost kod paljenja ili rušenja kuće prijatelja ili susjeda itd.). U ratnim uvjetima življenja u gradu, ustvari u vrlo stresnom logorskom životu, djelovali su brojni i snažni stresori. Snažna djelovanja traumatskih, eukaliptičnih stresora rezultirala su iz svakodnevnog **ugrožavanja biološkog, psihološkog i socijalnog integriteta ličnosti** žitelja grada. Koliki i kakvi su mogli biti traumatski učinci djelovanja stalno prisutnih stresora moguće je spoznati i na osnovu analize psihološke sadržine i intencionalnosti stresora. Duhovni i materijalni učinci okrutnosti, neljudskosti i mahnitosti oko grada ušančenih soldata bili su vidljivi u svakom kvartu Sarajeva. *Stalna prisutnost stvarne ili prijeteće smrtne opasnosti od granata ili snajperskih metaka, dugotrajna izgladnjavanja, komunikaciona izoliranost od svijeta izvan grada, posebno od zabrinutih rođaka i prijatelja, lažna obećanja i oklijevanju moćnih vojnih i političkih struktura i drugi i psihološko stresni događaji osobno su doživljavani, u većem ili manjem stupnju izraženom strahu, užasu i osjećanju izgubljenosti i bespomoćnosti.*

Iako psihološke analize toka i ishoda **neselektivnog granatiranja i precizne snajperske pucnjave** rječito govore i o genocidnim namjerama ideologa i izvršitelja opsade Sarajeva, ipak vojni psiholog dr. Petar Kostić, koji je, kako piše, “bio u nekim situacijama u srpsko-hrvatskom građanskom ratu u Slavoniji (selo Čelije), Lici (zaselak Martinovići i Mali Alan na Velebitu) i aerodromu Zemunik kod Tadra u Dalmaciji...”, (a vjerovatno je, iako o tome ne piše, dobro upoznat i s blokadom Sarajeva), smatra da su razumljiva ubijanja civila i uništavanje svega onoga što čini njihov etnički i državni identitet (povijesna kulturna tradicija i aktualni vidovi kulturnog življenja, religijska vjerovanja, kuća u kojoj se živi, običaj u kojima se izrasta i raste itd.), ukoliko ovi vojni postupci olakšavaju “slamanje neprijateljske vojne sile”. On navodi i poznate slučajeve razaranja gradova (bombardiranje Drezdena, bacanje atomske bombe na Nagasaki i Hirošimu) u kojima su civili masovno ubijani isključivo radi ostvarivanja određenih vojnih planova. Autor citira i stav američkog vojnog eksperta pukovnika Marchalla koji tvrdi da su gradovi pogodne mete ratnih razaranja jer “prvo

zato što oni proizvode ratnu mašinu, drugo, zato što su oni saobraćajni čvorovi i centri za snabdijevanje i, treće što se u njima može poubijati više ljudi”.⁵

Ova vojnička doktrina očito je u suprotnosti s osnovnim međunarodnim pravilima u kojima je naglašeno koje su osobe i zašto zaštićene u ratu (Ženevska konferencija 1949), kao i s principima humanosti sadržanih u svjetskom psihološkom kodeksu etike. Prezentirano mišljenje dr. psiholoških nauka Petra Kostića o humanosti u ratu nije u skladu s principima sadržanim u ovim zaista važnim dokumentima, jer je neprihvatljivo gledište da je “humanost u ratu, pogotovo za stranu koja vodi odbrambeni rat, protivna njegovoj logici. Naime, nečovječnost u ratu nije sama po sebi cilj, već je instrument da se slomi moral ljudskog faktora najširih slojeva stanovništva iz koga njegova oružana sila crpi snagu za vođenje borbe. Drugim rečima, represalije prema stanovništvu i nehumano postupanje prema borcima - kada postanu žrtve rata (ranjenici, zarobljenici...) uvek su bili sredstva da se protivniku nanese najteži gubici: pad morala (odlučnosti i rešenosti za borbu) ljudskog faktora rata. U novije vreme ovo se pokušava prikriti eufemizmima o ljudskim pravima i ‘nenaoružanim civilima’, kao da se zaboravlja na činjenicu da su nenaoružani civili deo ratne mašine protivnika: oni su očevi, majke, sestre, braća, deca... boraca u ratnim jedinicama. Na jednom individualnom planu, psihološki posmatrano, kada se borbena motivacija sagleda iz najužeg ugla, ratnik se bori (pored želje da lično preživi), za svoj dom, svoju porodicu. Skoro da ne treba trošiti reči da bi se ovo dokazalo”.⁶

Empirijska istraživanja traumatskih zbivanja u Sarajevu

Dosadašnja psihološka istraživanja utjecaja traumatskih događaja na pojedinca i (ili) na grupu pojedinaca, posebno izrazito katastrofičnih ratnih zbivanja, pokazuju da traumatski događaji utječu na mentalno i fizičko zdravlje civila. Koliki će utjecaj biti uveliko zavisi od *intenziteta i čestine djelovanja traumatskog događaja, osobina ličnosti i pogodnosti okolnosti, posebno od razine socijalne podrške* koja, u određenim okolnostima, može

---

⁵ Petar Kostić, “Prilog psihologiji ratnog zločinstva”, *Psihologija*, 1996, broj 4.

⁶ Petar Kostić, “Prilog psihologiji ratnog zločinstva”, *Psihologija*, 1996, broj 4.

biti od veće ili manje psihološke djelotvornosti. Ustvari od osobina ličnosti i socijalne podrške zavisi da li će osobe koje su izložene traumatskom *događaju reagirati psihopatološki ili pak mentalno zdravim odnosom, ustvari racionalnom kontrolom situacije*. Posttraumatski stresni poremećaj jeste ishod djelovanja traumatskih stresora, ali se, na osnovu teorijskih i empirijskih spoznaja traumatske psihologije, ne može očekivati da će svaka osoba, *upravo zbog osobnog mentalnog ustrojstva i doživljene socijalne podrške, ispoljiti simptome posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP-a)*. Svaki građanin jeste osobno doživljavao stvarnu ili prijeteću smrtnu opasnost, prijetnju vlastitom integritetu, ali reagiranja strahom, bespomoćnošću ili prestravljenošću, odnosno posttraumatskim stresnim poremećajem uočena su kod onih građana koji su, i prije doživljavanja dramatičnih okolnosti života u gradu pod opsadom, **ispoljavali simptome straha i anksioznosti, emotivne nestabilnosti i niski prag tolerancije na frustracije**. Prethodna psihopatološka stanja mogla su biti razlog za izrazitija traumatska doživljavanja u uvjetima izloženosti jakim stresorima.

U cilju istraživanja “kognitivne procjene i strategije suočavanja koje su koristili mladi u Sarajevu kako bi prevladali svoja ratna traumatska iskustva”, Elvira Duraković-Belko polazi, također, od *uzajamnog djelovanja ličnosti i okoline*. Ona ističe da se “ovo istraživanje temelji na osnovnim pretpostavkama interakcijskog teorijskog pristupa prema kojem su odgovori na traumu određeni zajedničkim djelovanjem individualnih i okolinskih činitelja. Upravo ovakav model pristupa karakterizira Lazarusov model stresa (Folkman i Lazarus, 1991) i Wilsonov model posttraumatskih reakcija (Wilson, 1989) koji su odabrani za teorijsko ishodište ovog rada”.⁷ Rezultati njenih ispitivanja, provedenih na 393 učenika sarajevskih srednjih škola prosječne dobi 17 godina, između ostalog, pokazali su da “kad je riječ o procjeni značenja, pokazalo se da je za oko 58% ispitanika najgore ratno iskustvo značilo gubitak, a za skoro 39% ispitanika prijetnju. Samo 2,8% ispitanika je najgori ratni događaj procijenilo kao izazov”; da se “na osnovu izračunatih prosječnih rezultata, na faktorskom analizom potvrđenih osam od devet skala suočavanja, pokazalo da su ispitanici najviše koristili priželjkivanje

---

⁷ Elvira Duraković Belko, “Suočavanje sa traumatskim stresom –uloga nekih osobina ličnosti, socio-demografskih obilježja, okolinskih faktora i kognitivnih procjena”, *Zbornika radova : PSIHOSOCIJALNE POSLJEDICE RATA*, UNICEF, BiH, Sarajevo, 2000.

i maštanje (M=3,24), zatim pasivizaciju (M=2,84), religiju i fatalizam (M=2,79), te reinpretaciju (M=2,56). Strategije rješavanja problema (M=1,95) i traženja socijalne podrške (M=1,93) su poduzimane rjeđe, a najrjeđe korišteni načini suočavanja su izražavanje emocija (M=1,18) i humor (M=.90)“ i da se, što se tiče kognitivnih procjena, “pokazalo da je veća percipirana kontrola povezana sa većim korištenjem rješavanja problema, reinpretacije humora, odnosno sa manjim korištenjem pasivizacije”.⁸ Vera Daneš, epidemiološkom i kliničkom, retrospektivnom i prospektivnom istraživanju psihosocijalnih poremećaja kod djece i adolescenata u Sarajevu u ratnom i poslijeratnom periodu, konstatira da se “analizom dobijenih rezultata može zaključiti da je za vrijeme rata najviši poraz zabilježen u grupi neurotičnih poremećaja, uz znatan pad psihotičnih. Drugi interesantan podatak je da se početkom bilježi nagli pad tzv. razvojnih poremećaja (CD kategorija F=80). Kako rat odmiče, ta se slika značajno mijenja u obrnutom smislu, tj. postotak obolijevanja se smanjuje. Moguće objašnjenje je uspostavljanje stanovite adaptacije pučanstva na ratne uvjete. Od 1994. godine u statistici se uvodi novi dijagnostički entitet PTSP (F-43.1). Može se konstatirati da je posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) kao posljedica rata evidentan, ali ipak ne u onom postupku kako se, srazmjerno žestini rata i načinu života u gradu, moglo predviđati”.⁹ Rezultati istraživanja posttraumatske stresne reakcije kod djece i adolescenata u Sarajevu tokom rata, koje je, na velikom uzorku djece od 7 do 15 godina, primjenom odgovarajućih psiholoških mjernih instrumenata, realizirao Syed Arshad Husain, pokazuju da su djeca “živjela u uvjetima opsade preko četiri godine i bila izložena svakodnevnim smrtonosnim napadima, snajperskoj vatri, kao i nestašici hrane, vode, odjeće i skloništa..” i da je život u uvjetima opsade grada imao za posljedicu povećani broj simptoma posttraumatskih stresnih reakcija. Rezultati, zapravo, pokazuju da su djeca “koja su izgubila člana porodice pokazala više simptoma izbjegavanja i ponovnog preživljavanja negoli djeca koja nisu doživjela takav gubitak”, da stepen posttraumatske stresne

---

⁸ Elvira Duraković Belko, “Suočavanje sa traumatskim stresom –uloga nekih osobina ličnosti, socio-demografskih obilježja, okolinskih faktora i kognitivnih procjena”, *Zbornika radova : PSIHO SOCIJALNE POSLJEDICE RATA*, UNICEF, BiH, Sarajevo, 2000.

⁹ Vera Daneš, “Psihosocijalni poremećaji kod djece i adolescenata u Sarajevu u ratnom i poslijeratnom periodu”, *Zbornika radova : PSIHO SOCIJALNE POSLJEDICE RATA*, UNICEF, BiH, Sarajevo, 2000.

reakcije “u cjelini, ali izraženost reakcije izbjegavanja i ponovnog proživljavanja zasebno, veći su kod grupe ispitanika koji su patili zbog nedostatka hrane, vode, odjeće i skloništa”, ali i da su djeca koja su više godina bila izložena granatiranju snajperskim hicima “*razvila efikasne adaptivne mehanizme suočavanja sa takvim iskustvima te nisu manifestirala znakove psihološkog stresa sve dok nisu direktno bili pogođena metkom ili gelerom*”.¹⁰

Iskazi o osobnim doživljajima građana Sarajeva pod opsadom

Iskazi građana Sarajeva o karakteristikama traumatskih događaja i načinima osobnog reagiranja na njih uvjerljivo govore o stresogenosti ispoljenih namjera planera i izvršitelja opsade Sarajeva. Iskazani doživljaji svakog pojedinca koji je preživio četverogodišnje ubistveno granatiranje Sarajeva i uskraćivanje njegovih minimalnih bioloških uvjeta neophodnih za preživljavanje, dragocjeni su izvori podataka važnih za *pouzdaniji, psihosocijalni uvid u prirodu traumatskih stanja i u načine reagiranja građana u teškim uvjetima opsade grada*. Psihološka analiza iskaza svakog pojedinca o okolnostima u kojima se nalazio, šta je osobno doživljavao i šta je zapažao u ponašanjima drugih pojedinaca, a što se, najvjerovatnije, duboko utkalo u njegov intimni, unutrašnji duševni život, omogućava pouzdaniju spoznaju jačine utjecaja traumatskih stresora na mentalno funkcioniranje građana i na načine prevladavanja stresnih događaja koji su, kako ističe **Florence Hartmann**, bili nužni ishodi “pripreme i izvršenja vojne kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja na civilne dijelove Sarajeva, ubijanje i ranjavanje hiljade civila”.

U okviru tretmana problematike u ovom radu prezentirat ćemo izjave očevidaca o intimnim doživljajima, kao i viđenim prizorima potresnih zbivanja drugih sugrađana. Izjave jednog broja Sarajlija sadržane su u dva vjerodostojna izvora, u Edukacijskom paketu¹¹ i u Zborniku radova¹². Iako

---

¹⁰ Syed Arshad Husain, “Posttraumatske stresne reakcije kod djece i adolescenata u Sarajevu tokom rata”, *Zbornik radova : Psihosocijalne posljedice rata*, UNICEF, BiH, Sarajevo, 2000.

¹¹ *Opsada Sarajeva, mart 1992 – mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

¹² *Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

ćemo prezentirati samo neke iskaze, ipak je očevidno da su sjećanja sudionika uvjerljive ilustracije psiholoških pokazatelja okolnosti u kojima su živjeli građani Sarajeva pod opsadom. Opisani vlastiti doživljaji i zapamćena percipirana ponašanja sugrađana očito govore o njihovim načinima prevladavanja stanja u kojima su se nalazili, zapravo, pokazuju kako su se *“hvatali u koštac”* s traumatskim zbivanjima i koje puteve izlaska su *iznalazili iz općih i osobnih stanja ugroženosti njihovog opstanka i sigurnosti provociranih djelovanjem eukaliptičnih stresora.*

O razini ugroženosti opstanka i sigurnosti, dva važna opća ljudska cilja, uvjerljivo govore iskazi *Ibrahima Halendera, Mevlide Serdarević, Ajnije Omanić, Mustafe Kadrića, Hamze Bakšića, dr. Farisa Gavrankapetanovića, Mirsada Sinanovića, Harisa Pašovića* i drugih aktivnih sudionika traumatskih zbivanja u Sarajevu pod opsadom.

Ibrahim Halender opisuje življenje u uvjetima uskraćenosti osnovnih bioloških potreba, posebno hrane i vode, riječima: *“Nije bilo struje, nije bilo plina, tako da smo išli, drva negdje sjekli, sabirali papire, da bi preživjeli. Pored toga, žene su se nekako snalazile. Išle su pa brale nekakve trave, žaru, podbjel, kako se sve to zove ja ne znam. Tako da smo od toga pravili nekakve hrane, ako se može to nazvati hrana. Nije bilo brašna. Ah, kako? Život je bio tako težak. Poseban problem je bila voda. Išli smo na vodu, između granata, a granate su padale, sipale, tako da se morala voda donijeti, a to je... to mi najbolje znamo kako je bilo. Jer pored vas padne granata ubije čovjeka, vi idete, jer se borite za život.”*¹³

Mevlida Serdarević i Ajnija Omanić, u radu prezentiranom na Okruglom stolu održanom 23. novembra 2005. godine, reljefno opisuju šta su žene u opkoljenom Sarajevu činile da bi preživjele:

“U svakodnevnom stresu trebalo je održati atmosferu u kući, ublažiti nedostatak svega i svačega, napraviti na malo ili nimalo vatre obrok, umanjiti tenzije, prilagoditi se novoj, usljed pritisaka, nasilu formiranoj zajednici itd. Kakav je to bio svakodnevni napor u opkoljenom gradu bez vode i struje, nije potrebno posebno opisivati. Koliki je to bio stalni svakodnevni stres, govori priča o profesorici Naidi iz jedne sarajevske osnovne škole, koja je doživjela infarkt na vijest da je njen sin izgubljen na Treskavici.

---

¹³ Ibrahim Halender, *Opsada Sarajeva, mart 1992 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

Nakon tri dana momak se pojavio, a majka je doživjela novi udar i- umrla.... To je bilo vrijeme bezbrojnih 'izuzetno dobrih' recepata za preživljavanje: pita od riže, hurmašice koje se ne peku, makaroni koji se kuhaju samo tren, a potom ostavljaju da sami 'nadođu': vrijeme pranja u lončiću ili lončićanja, kada je malo vode korišteno u nekoliko navrata: umivanje pomoću jedne malo ukvašene krpe, potom u istoj vodi pranje veša, pa onda poda, pa onda – klozeta. Pa ipak, Sarajke su u to vrijeme bile veoma uredne, lijepo odjevene i koliko je to moguće - dotjerane. Kosa se bojila 'šihtom' sapunom, odjeća je bila ona najbolja... (A one koje su se porađale ili iz bilo kojih razloga dolazile da leže u bolnici, morale su sa sobom nositi naftu i vodu: prvo da se omogući rad agregata i tako dobije električna, a voda za ličnu higijenu...)."14

Mustafa Kadrić iskazuje, vrlo potresno, ono što je doživio u Sarajevu pod opsadom, jednostavnim riječima: *"Mi smo u prosjeku već, koncem 93. godine, bili izgubili na težini od 15 do 30 pa i 35 kg zbog gladovanja. Jer, ono što smo dobivali putem humanitarne pomoći, to je iznosilo nešto preko 190 ili 150 grama, a to je ispod minimuma i po količini, a i po kvalitetu. Jer, tu nije bilo ni mlijeka ni jaja u prahu, ni sokova ni vitamina."*15

U iskazu novinara **Hamze Bakšića**, u reljefnom opisu izrazito emocionalno potresnog doživljaja, izazvanog spoznajom jednog od traumatskih stresnih događaja – masovnog ubijanja nedužnih civila, ispoljeno je osjećanje koje su, u momentu saznanja stravičnosti prizora granatiranja, doživjeli i drugi građani Sarajeva:

"Vijest je brzo prostrujala gradom, a poslije toga se, pošto su svi koji su imali telefone ili imali blizu telefon, trčali da vide da li je neko od njihovih stradao. Onda je telefonski sistem počeo da se ruši i narednih sat ili sat i po nije se moglo... Samo sretnici su uspjeli da prođu kroz taj haos kakav je nastajao u mreži, jer tu je, doslovno, svaka telefonska slušalica u gradu bila dignuta. Ja sam nakon možda dva sata saznao da je nekoliko mojih prijatelja poginulo ili ranjeno. Neću pominjati imena, jer je uvijek

---

¹⁴ Mevlida Serdarević i Ajnija Omanić, "Žene u opkoljenom Sarajevu", u: Zbornik radova: *Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

¹⁵ Mustafa Kadrić, "Preživljavanje penzionera...", *Opsada Sarajeva mart 199 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

teško odrediti liniju, gdje bi trebalo prestati sa tim spiskom. Do tada je neizvjesnost bila strašna. Čovjek uvijek počinje od onoga najgoreg, misli prvo na ono najgore. I onda je počelo to, te gužva pred bolnicom, gdje je svako čekao da vidi ima li nekog njegovog. Mogu da kažem da tog dana nisam bio sposoban da budem novinar. To je možda jedini dan otkako sam u profesiji da nisam mogao da se bavim svojim poslom. I divim se kolegama koji su tog dana bili izvještači i kretali se između mrtvih tijela. Ali i danas kad dignem telefonsku slušalicu, ako nemam signal, meni prođu kroz glavu sjećanja na te dane masovnih ubistava u Sarajevu.”¹⁶

Faris Gavrankapetanović, u okviru razmatranja problema i poteškoća zdravstva u uvjetima blokade grada, ukazuje na ciljano ubijanje civila: “*Snajperska vatra agresora bila je namjerna i precizna, usmjerena na civilne žrtve, često djecu. Agresorski snajperisti su namjerno gađali civilne i neborbene ciljeve. Ovo gađanje nema nikakvu svrhu ili opravdanje. Žrtve su obično gađane u glavu ili srce, nažalost na Sarajevo ni jedna granata nije pala ‘uzalud’, svaka je ostavila ‘crvenu ružu’ u nečijem srcu..... Još jedno značajno iskustvo koje smo iskusili bio je strah. Strah sa zabrinutosti je dio rada svakog hirurga ali smo iskusili iracionalni strah od nerazumijevanja problema sa kojim smo suočeni. Dodatni strahovi u toku rata bili su: strah za sopstvenu obitelj i strah za osobni život.*”¹⁷

Mirsada Sinanović slikovito opisuje poteškoće i probleme u kojima su se nalazili i pacijenti i medicinsko osoblje Onkološke klinike lišene bitnih preduvjeta za opstanak i sigurnost. Mirsada Sinanović ističe da je “*21. januara 1993. Onkološka klinika bila bez vode, struje. Zima, hladno, pacijentima je bilo jako teško, a i nama osoblju. Injih gledajući i zajedno s njima prolazeći kroz sve to. Peći nismo imali pa smo ih pravili zajedno sa tehničkom službom od bolničkih natkasni, gdje smo drva skupljali svi zajedno, kako ko i na koji način se uspio snaći. Struju nismo imali, svijeća je bilo jako malo. Pravili smo one uljarice i snalazili se kako smo znali i umjeli. Teško je to objasniti onome ko nije bio tu, teško je to ispričati riječima.*

---

¹⁶ Hamza Bakšić, “Strava i tišina obuzimaju grad...”, u: Zbornik radova: *Opsada Sarajeva, mart 199 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

¹⁷ Faris Gavrankapetanović, “Uloga zdravstva u periodu opsade i odbrane Sarajeva”, u: Zbornik radova: *Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

Samo onaj ko je prošao kroz sve to, može to... ne može to ni ispričati, nego samo doživjeti. A ne ponovilo se. Pacijentima je bilo hladno, pa su spavali ponekad skupa ispod više deka, u kaputima, sa šalovima, kapama na glavama, rukavicama. Jako im je bilo hladno. Oni koji su mogli sjediti i hodati dolazili su pored peći zajedno s nama sjediti i grijati se, ono što smo imali da naložimo i tako. Vode nije bilo. Jela se riža, pasulj, ono što se dobivalo iz humanitarne. Riža što kažu na sto načina."¹⁸

Sažeti iskaz **Safeta Pašovića** govori o dubini traumatskih zbivanja i posljedicama koje sobom donose. On ističe da su "svi građani Sarajeva bili osuđeni na smrtnu kaznu i niko od nas nije znao, da li će i kad će ga ta smrtna kazna stići. Sve ono što se dešavalo je bila ta smrt, ta smrtna kazna zbog nepoznate nam krivice".¹⁹

Izvodi iz iskaza i drugih sudionika traumatskih zbivanja u Sarajevu pod opsadom također ukazuju na racionalnu i emocionalnu dubinu njihovih intimnih doživljaja traumatskog stanja u kojem su nalazili način prevladavanja tih stresnih stanja. U analiziranim dokumentacionim izvorima²⁰ nalazimo također da **Admir Glamočak**, glumac, govori o izglednjivanju i oskudnom osvjetljavanju svijećom, ali i doživljenom zadovoljstvu zbog utiska koji je predstava u kojoj je igrao ostavila na gledatelje: "Jednostavno, igrati pod svijećama, a imati preko puta sebe publiku koja te prati, kao da si osvjetljen sa hiljadama kilovata, je osjećaj koji vjerovatno više nikada kao glumac neću imati." **Mevlida Serdarević** naglašava važnost i potrebu čuvanja tradicionalnih kulturnih vrijednosti, umjetničkih ostvarenja svih naroda Bosne i Hercegovine, "jer jedino ćemo tako sačuvati Bosnu onakvu kakvu je mi želimo i onakva kakva je bila". **Nedžad Ajnadžić**, "sa pozicije komandanta, odnosno borca", govori o važnosti kutije cigareta, "jer kutija cigareta ipak je mnogo značila za svakoga ko je bio angažiran u odbrani grada Sarajeva pa i šire", a **Haris Pašović**, u ulozi reditelja – direktora Međunarodnog jedinstvenog festivala, u pokušaju stvaranja "jedinstvenog računanja vremena", prilagođenog okolnostima življenja u Sarajevu, ističe

---

¹⁸ Mirsada Sinanović, "Onkološka klinika bez vode, struje, grijanja..." u: *Opsada Sarajeva mart 1992 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

¹⁹ Haris Pašović, "Čas egzekucije nepoznat", *Opsada Sarajeva mart 1992 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

²⁰ *Opsada Sarajeva mart 1992 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

da je “Sarajevo pod opsadom bila jedna mitska realnost. Jedno drugo vrijeme, jedan drugi prostor. I svaka priča o Sarajevu od 92. do 96. bi morala da to uzme u obzir”.

Trostruki vojni obruč oko Sarajeva, življenje građana u uvjetima nedostatka hrane, vode, struje i drugih neophodnih potreba važnih za biološki opstanak i stalna izloženost Sarajlija smrtnoj opasnosti od intenzivnog granatiranja i snajperske pucnjave očigledne su činjenice koje govore da blokada Sarajeva sadržava u sebi mnogo elemenata logorskog života. To jeste logor, ali se, ipak, život civila Sarajeva ne može u potpunosti izjednačiti sa strahomornim uvjetima u kojima su živjeli logoraši u nekim, izuzetno jezivim, logorima u Drugom svjetskom ratu (naprimjer, Aušvicu) u kojima su nacisti mučili i masovno ubijali nedužne ljude, ili, pak, s logorima kao što su Omarska, Keraterm, Heliodrom, Dretelj i drugim u kojima su četnici i ustaše sadistički uživali u tjelesnom i psihičkom mučenju i ubijanju Bošnjaka. Većina preživjelih logoraša ispoljila je simptome hroničnog posttraumatskog stresnog poremećaja s karakterističnim sindromom koncentracionog logora.²¹ Upravo zahvaljujući motiviranosti građana da se “uhvate u koštac sa traumom”, da u spoznaji straha iznađu puteve njegovog prevazilaženja, da doživljajima umjetničkih ostvarenja razvijaju osjećanje aktivnog suprotstavljanja ranije pripremljenim planovima uništavanja osobnog identiteta i tradicionalne kulture grada i da, u ljudskim komunikacijama, iznađu izvor svoga istrajavanja.

Greta Feručić, profesorica arhitekture u mirovini, u svom iskazu “Opstanak u Aušvicu, opstanak u Sarajevu” slikovito je opisala svoja dva doživljaja (kao logorašice iz Aušvica i žiteljice blokiranog Sarajeva: “*Iako smo kao progonjene zveri nekad trčali po ulici, ali smo nekako imali neko ljudsko dostojanstvo, bili i komšija s komšnjom, čovek s čovekom. Bili smo ljudi da tako kažem. Ono što god smo imali, malo zatišja ili bilo koje druge mogućnosti. Bilo je događaja u gradu koje su održavali jedan određeni*

---

²¹ Sindrom koncentracionog logora je skup simptoma koji ukazuju na karakterističan oblik hroničnog posttraumatskog stresnog poremećaja logoroša. Sindrom koncentracionog logora je prvo zapažen kod osoba koje su, u Drugom svjetskom ratu, preživjele torturu u nekom od nacističkih logora. Danas se dijagnosticira i kod logoroša koji su preživjeli u nekom četničkom ili ustaškom logoru koji su osnovani u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu. Vrlo često se ispoljava kao osjećanje krivnje zbog preživljavanja, zapravo kao optuživanje logoraša ili ratnog veterana samog sebe da nije pomogao drugom, da su drugi mučeni i (ili ubijeni) a on ostao živ, i kako su ubijeni bili bolji od njega.

nivo. Uglavnom, možemo reći da smo bili ljudi sa određenom snagom duha i borbom za, svoju neku slobodu, makar i unutar takvih nemogućih uslova. Mi smo bili... Naime, ljudi u Aušvicu su bili senke koje su hodale, koje su se kretale nekim instinktom, u težnji za samoodržanjem, ali koliko su u tome mogli uspeti to je veoma teško reći, jer uslova praktično nikakvih nije bilo, da vi sebi nešto omogućite, da vas, da poboljšate svoju situaciju. Svi smo bili brojevi, ljudi bez imena. Prema tome zavisili smo tačno od slučaja i od mogućnosti one što smo nosili u sebi. To je jačina duha i jačina tela. Jer ono kakav je sistem života bio, od ujutru do naveče je bilo sve skoncentrisano da uništi prvo duh u čoveku, a onda i fizičku snagu.”²² U toku blokade Sarajeva ideolozi i realizatori velikosrpskih osvajačkih pretenzija nastojali su ubijati i djecu, jer su očekivali da će ranjavanjem i (ili) ubijanjem najmlađih žitelja, i to u raznim okolnostima u kojima su se djeca nalazila u gradu, povećati učinke svojih zločinačkih namjera. Pouzdanim naučnim metodama utvrđene činjenice, autentični snimci prizora zločina, potresni iskazi doživljaja odraslih i djece i životopisi i fotografije ubijene djece, sadržani u knjizi *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*²³, uvjerljivo govore do koje neljudske, sadističke i vojničke “časnosti čestitosti” razine su išli zlotvori u svojim grozomornim namjerama. Za ilustraciju, iz knjige bogate činjenicama, izdvojit ćemo samo dva opisa svjedočenja odraslih i riječi sadržane u dnevniku ubijene djevojčice.

Svjedok **Refik Aganović** kaže da je nakon eksplozije granate vidio užasan prizor: “Posvuda je bila krv na mjestu gdje su se igrala djeca. Nažalost, bilo je djece koja nisu uspjela stići do ulaza i spasiti se od granata. Na tom mjestu mogla su se vidjeti dječija rebra. Ostaci dječijih tijela bili su razbacani posvuda na mjestu gdje je došlo do eksplozije.” Međutim, svjedok je bio u žurbi, jer je nosio tijela dvojice dječaka, Nermina Rizvanovića i dječaka s prezimenom Subašić. Nadao se da će moći spasiti njihove živote. Međutim, oni su bili već mrtvi. Umrli su od posljedica granata odmah na licu mjesta. Svjedok nije mogao prepoznati ostalu djecu, jer su u potpunosti bila prekrivena krvlju. “To je bio užasan prizor. Šestero djece je ubijeno, dok su ostala djeca

---

²² Greta Ferušić, “Opstanak u Aušvicu, opstanak u Sarajevu”, u: *Opsada Sarajeva mart 1992 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

²³ S. Čekić, M. Šestanović, M. Karović, Z. Maštalić- Košuta, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010.

bila ranjena.” Svjedokinja **Dženana Sokolović**, majka dvoje djece, Enide od 8 i Nermina od 7 godina, u svom iskazu pred Sudom izjavila je da je, nakon što je vidjela skupinu ljudi na ulici i kako se tramvaj kreće, zaključila da se, zajedno s djecom može slobodno kretati glavnom ulicom. Međutim, dogodilo se ono što nije očekivala, te je opisala stravičan prizor: Kada su prolazili blizu Željezničke stanice, pored Filozofskog fakulteta, njena kćerka je ubrzala hod prema naprijed, dok je ona hodala sa sinom Nerminom. U jednom momentu dok se nalazila na raskrsnici, samo je ugledala kako je njen sin pao na zemlju. Mislila je da je on čuo pucnjavu i zato legao na zemlju, jer mu je ranije govorila da u takvim situacijama to odmah učini. Međutim, njen sin je ubijen. Tačnije, svjedokinja je prva koja je pogođena, metak je prošao kroz nju i ubio njenog sina Nermina. Njega je metak pogodio u obraz i prošao mu kroz glavu. Svjedokinja je odvezena u bolnicu. Ranjena je u abdomen, otkinut joj je dio jetre i pretrpjela je i druge užasne povrede. **Nirvana Zeljković**, djevojčica koja je voljela latinoples, pisala vrsne tekstove, za vrijeme opsade pisala je dnevnik. Prije smrti (ubijena je 1995. godine) u svom dnevniku (njen ratni dnevnik štampan je u Njemačkoj i uvršten je u školsku lektiru) Nirvana Zeljković je iskazala svoje doživljaje potresnim jezikom plemenitog djeteta: “Zašto vi, prokleti bili, ubijate naše duše koje postoje samo da vole. Da vole mir, igru, sreću, ali opet kleti vas neću, jer vi ste tate neke djece što vole mir i sreću...”

Draga Brižit, pišem ti ovo pismo dok četnici sa okolnih brda granatiraju naš grad. Danas sam bila u školi, ali su nas vratili jer nam je hladno i ponovo se počelo granatirati. Ja se strašno plašim, jer je dosta poginulo i ranjeno djece. I moj stan je pogođen granatom i svaki dan snajper puca u pravcu moga stana pa sam stalno na podu. Ja više nemam sretno djetinjstvo, jer je rat.”

Vidljivo je, iz naprijed navedenih iskaza očevidaca, da su planeri izvršitelji blokade pokušali da građane-civile Sarajeva dovedu u stanje konfuzije identiteta, u stanje duhovne pasivnosti i mentalne rastrojenosti. Htjeli su i da hladnokrvnim i bez grižnje savjesti ubijanjem nevine djece povećaju traumatičnost življenja Sarajlija, posebno majki i očeva djece. Ubijanjem djece zločinci su izazvali duboki duševni potres i trajnu tugu u dušama roditelja, uže rodbine i građana Sarajeva, ali u njima nisu slomili osjećanje njima svojstvenog, osobnog, vjerskog, etničkog i općeg bosansko-hercegovačkog identiteta. Nastojali su, zapravo, da teroriziranjem izazovu opću nesigurnost i bezizlaznost, da građani izgube osjećanje samopouzdanja

i da osjete da su izgubljeni i da, na taj način, postanu osobe koje nisu svjesne konzistentnosti osjećanja individualnog kontinuiteta, vlastitog samoidentiteta i autonomnosti. Vidljivo je iz prezentiranih opisa reagiranja građana Sarajeva, iz njihovih ponašanja u traumatskim situacijama, iz njihovog umijeća usklađivanja naraslih potreba sa zahtjevima izmijenjenih, brzih, naglih i dramatičnih, traumatskih promjena da agresori nisu postigli ono što su mislili da će oružanom silom postići. Oni su mogli, teorijski govoreći, postići ono što su željeli, ali svoju zločinačku namjeru nisu ostvarili, jer su civili i borci Sarajeva ispoljili **visoku motiviranost** u odbrani svoga grada, u iznalaženju najdjelotvornijih vidova otpora agresora i pokazali da je moguće, iskustveno provjerenim psihosocijalnim mehanizmima, uspješno prevladavati mentalno nezdravo djelovanje stalno prisutnih traumatskih zbivanja.

Pokazatelji iskustvenih načina prevladavanja traumatskih događaja

Očekivanja bazirana na teorijskim spoznajama traumatske psihologije, rezultati empirijskih istraživanja psihologa, ishodi procesuiranja raznih zločinaca i verificirana iskustva očevidaca intenziteta i čestine kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja na civile Sarajeva pod opsadom uvjerljivo pokazuju da su ovi, vrlo snažni, ekstremno nasilni i pogibeljni događaji izazvali poremećaje u mentalnom i fizičkom integritetu građana Sarajeva. Sklopovi intenzivnih reagiranja građana na ove, u svojoj biti traumatske događaje, očigledni su pokazatelji psihološke traume.²⁴

---

²⁴ U medicini i psihologiji termin "trauma" koristi se u značenju koji je sadržan u grčkoj riječi *traumatōs* – ozljeda ili rana izazvana nekim spoljnim utjecajem. Može biti fizička ili duševna ozljeda ili, pak, i fizička i psihička. Spoljni događaj jeste važan ali nije presudan u nastanku psihičke traume. Zavisi i od značenja koje jedna osoba pridaje događaju. Za neku osobu, iznenadni, izrazito stresni događaj ne mora izazvati kod nje odgovarajuća traumatska reagiranja, naprotiv, neki događaj koji većina ocjenjuje "neznatnim", "malim" za tu osobu može biti vrlo dramatičan. Neosporno je da svaka ozljeđujuća i pogibeljna okolnost može uzrokovati ozbiljne mentalne poremećaje. Međutim, opravdano je i psihološko pitanje "da li neki događaj zaista dovesti do traumatskog doživljaja, tj. do gubitka ravnoteže i do kraha funkcije *ega* (opažanje, mišljenje, samokontrola itd.) ali i objektivnih (jačine i trajanja traumatske situacije) okolnosti. (Žarko Trebješanin, *Rečnik psihologije*, Beograd, 2001).

Neosporno je da su intenzivna i dugotrajna traumatska zbivanja u blokiranom gradu izazvala štetne psihičke posljedice, **ali daleko manje nego što se moglo teorijski očekivati** i, posebno, u odnosu na razinu traumatizacije koju su agresori predvidjeli. Prezentirana psihološka istraživanja prof. dr. Vere Daneš, doc. dr. Elvire Duraković-Belke i prof. dr. Suyeda Arshada Huseina ukazuju na štetne mentalne posljedice, posebno na djeci i adolescentima, koje su nastale usljed djelovanja traumatskih stresora. Rezultati ovih istraživanja također ukazuju na činjenice značajne za razumijevanje psiholoških razloga manjih efekata u odnosu na teorijsko psihotraumatsko moguće ishode djelovanja traumatskih stresora u blokiranom Sarajevu. Zapravo, neke od konstatacija spomenutih istraživača govore da je "posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) kao posljedica rata evidentan, ali ipak ne u onom postupku kako se, srazmjerno žestini rata i načinu života u gradu, moglo predviđati" (Vera Daneš), da je jedan broj ispitanika koji su tugovali zbog člana porodice i oni koji su izrazitije bili onemogućeni u zadovoljenju osnovnih životnih potreba ispoljili više "simptoma izbjegavanja i ponovnog preživljavanja", ali i da su djeca koja su više godina bila izložena granatiranju snajperskim hicima "razvila *efikasne adaptivne mehanizme suočavanja* sa takvim iskustvima te nisu manifestirala znakove psihološkog stresa sve dok nisu direktno bila pogođena metkom ili gelerom" (Suyed Arshad Husain). U svojim istraživanjima Elvira Duraković-Belko polazi od interakcione teorije traumatizma, zapravo od Lazarusovog modela stresa i Wilsonovog modela posttraumatskih reakcija i na taj način ukazala da traumatski doživljaj ne zavisi samo od intenziteta traumatskog događaja, već i od osobina ličnosti, posebno od načina procjenjivanja traumatičnosti događaja kojem je pojedinac izložen.

Očito je da prezentirani psihološki nalazi ukazuju na činjenicu da je posttraumatski stresni doživljaj kod djece i adolescenata, inače vrlo osjetljive populacije civila Sarajeva, bio manje ispoljen u odnosu na očekivani, koji je zbog djelovanja izrazito traumatičnih događaja morao biti intenzivniji. Ispitanici su, kako su konstatirali istraživači, ispoljili i psihološki prihvatljive vidove prevladavanja stresne situacije, zapravo razvili su "**efikasne adaptivne mehanizme suočavanja i nisu manifestirali znakove psihološkog stresa**" u stalno prisutnim traumatskim okolnostima.

Međutim, pored dokaza sadržanih u rezultatima empirijskih psiholoških istraživanja, verifikirana iskustva sudionika opsade Sarajeva su, također,

uvjerljivi pokazatelji konstruktivnog reagiranja civila. Pokazatelji njihovog primjerenog prevladavanja traumatskih događaja su, najvjero- vatnije, ishodi njihove *visoke motiviranosti usmjerene na racionalno i emocionalno stabilno prevladavanje traumatskih događaja*. Za ilustraciju prezentirat ćemo nekoliko karakterističnih iskaza Sarajlija koji "otkrivaju" psihosocijalne mehanizme otpora prema agresorima i njihovim zlodjelima. Aktivno "hvatanje u koštac" sa posljedicama oružanog i psihološkog terorizma se pokazalo kao jedan primjeran psihosocijalni pristup u preovladavanju stresnih događaja.

Dolje navedeni opisi građana vlastitih doživljaja i percipiranih ponašanja drugih sugrađana u okolnostima smrtnih prijetnji i lišavanja minimalnih uvjeta za opstanak i sigurnost su *ilustrativni pokazatelji* kako su se "branili" i kako su građani Sarajeva opstajali u stalno prisutnim stresnim okolnostima. Njihovi opisi govore da su nazirali i, nerijetko, uviđali aktualne i nadolazeće događaje i situacije i racionalno procjenjivali razne životne opasnosti koje sa sobom nose, **iznalazili adekvatne načine prevazilaženja mogućih posljedica koje iz takvih okolnosti izrastaju i razvijali čvršća uvjerenja o realnoj mogućnosti mentalno zdravog kontroliranja vlastitih doživljaja i traumatskih zbivanja izvan sebe.**

Safet Plakalo, pisac, iznosi svoj osobni doživljaj duševne i duhovne djelotvornosti, *psihoterapijskog djelovanja teatra* koji je, kako je on zapazio, imao premijeru "Skloništa": *"Predstava je postigla ono što mi nismo mogli očekivati u tom trenutku, a to je, sublimirano u rečenicu jedne Sarajke koja je predstavu gledala čak 10 puta i u jednoj našoj knjizi utisaka napisala: Hvala sarajevskim glumcima što su nam pomogli da ne poludimo. Naime, prvi put sam kao čovjek koji se dosta dugo bavi teatrom, već nekoliko decenija, shvatio da teatar uistinu može da bude ono što se u psihijatriji označava kao psiho-drama, kao metod dijagnosticiranja i liječenja. Mi smo se, naravno, razriješili jedne etičke dileme koju smo kao stvaraoci te predstave imali, a ta dilema je bila: Da li uopće i koliko je sa etičkog stanovišta uopće uputno praviti teatar u trenucima kada okolo ljudi pate i ginu. Bili smo, naravno, samo jedno vrijeme u dilemi. Dok nismo shvatili da taj teatar i ono što je on poslije inicirao, čitavu jednu ogromnu produkciju teatarsku, je učinio za Sarajlije iznimno mnogo, kako sa stanovišta upravo te nekakve, da tako kažem, terapijske, ovaj, svoje funkcije, tako i sa stanovišta afirmacije naše borbe, da tako kažem, našeg otpora*

u Sarajevu, jer je predstava vrlo brzo došla na stranice svjetske štampe, u medije u svijetu i to je tada tretirano kao nekakvo kulturno čudo, odnosno tad započinje to što su oni označavali kao kulturno čudo.”²⁵

Valerijan Žujo, urednik Radija BiH, ističe da je pisanjem *Leksikona Sarajeva* “sačuvao zdravu pamet” i da je, najvjerojatnije, iako nije sadržano u njegovom iskazu, svojim medijskim djelovanjem ohrabrivao ne samo civile već i borce, branitelje grada, da istraju na pravednom otporu. On kaže: “Svako ko je imao veliku nesreću i veliku čast usto da bude u Sarajevu u vrijeme opsade, pokušavao je da pronađe nekakav način da ostane živ, prvo, da sačuva zdravu pamet i ako je moguće da sačuva obraz. Meni se posrećilo sve troje. Iz toga Boga mi mogu sada serbez kroz Sarajevo da prođem. Ono što je meni sačuvalo zdravu pamet, to je bio rad na jednoj neobičnoj knjizi. Knjizi koja nije imala uzora, kojoj je ime ‘Leksikon Sarajeva’ i koja je, Bogu hvala da kažem, gotova, završena i koja je sad jedna kuća u kojoj stanuje Sarajevo, na jedan osoben način. Naime, kuća u kojoj stanuju sva Sarajeva, jer se ona razlikuju od vremena do vremena. Od ljudi do ljudi. Zanimljivo je da i ovo sadašnje Sarajevo stanuje u toj kući. Ona je krov i ulicama i ljudima u tim ulicama.”²⁶

Gradimir Gojer, reditelj i književnik, u svom radu “Uloga i značaj kulture u periodu opsade i odbrane Sarajeva”, iznesenom na Okruglom stolu održanom 23. novembra 2005. godine u Sarajevu, prezentira osobna viđenja “duhovne moći” kulture i kulture kao “aktivne prepreke prodoru fašizma i fašizacije u gradu”. Njegov cijeli tekst i detalji koje citiramo jasno govore da je *umjetnost, posebno teatarska*, imala značajnu ulogu u procesima zdravog savladavanja emocionalno štetnih djelovanja traumatskih stresora: “Tako će upravo na dan velikog masakra na Markalama Sarajevski gudački kvartet održati svoj 100. koncert u ratu, posvećen uspomeni na prvu civilnu žrtvu rata Suadu Dilberović, u zgradi Predsjedništva BiH”; “... Činjenica govori i jedan frapantan podatak, dok su se obično u drugim zemljama koje su se našle u sličnoj poziciji, scenske djelatnosti uglavnom gasile za vrijeme ratnih sukoba paradoksalna činjenica je da su se u Sarajevu stvorili ‘uvjeti’ za nastanak još jednog teatra”; “... Gledateljstvo u tom periodu, pored nestanka vode i hrane, zasuto granatama i snajperima,

²⁵ *Opsada Sarajeva mart 1992 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

²⁶ *Opsada Sarajeva mart 1992 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

ima prigodu gledati komade Joneska, Dostojevskog, Čehova”; “...Ukupan doprinos duhovnom otporu agresiji postizan je i postignut je najrazličitijim žanrovskim oblicima djelovanja kulture, od recitala, preko hepeninga u ratu specifične forme pragmatički stvorene teatarske ‘molitve za mir’, do predstava i koncerata.”²⁷

Koliko su i kako građani - civili ispoljavali osjećanje osobnog individualiteta i pripadnosti dobro ilustrira **ponašanje žena u toku opsade i odbrane Sarajeva**. Ponašanje žena je, zaista, bilo vrlo djelotvorno, imalo je snažnu motivacionu snagu. Žene Sarajeva su preuzele brigu u održavanju kuće, u odgoju djece (njihovi muževi i (ili) sinovi su vojnički branili Sarajevo), a neke su bile u prvim linijama odbrane Sarajeva. Žene su, pored toga, svojim prkosnim ponašanjem izazivale divljenje i čuđenje onih koji nisu znali za motivacione izvore njihove ispoljene duhovne moći. Iskazi **Mevlide Serdarević i Ajnije Omanić** o tome rječito govore: “*Jer stranci koji su dolazili, prethodno vidjevši kolone izbjeglica, obično su očekivali da i mi građani izgledamo, blago rečeno - jadno. A dočekivale su ih žene znane, spremne na razgovor, dotjerane, uredne. TV spikerke Kurspahić, Selimović, Jurišić bile su osvježene, naravno u vrijeme kada i ako se gledala TV; birana je i Mis opkoljenog Sarajeva, pripremane modne revije, a mlada Danijela Bojanić pripremila ‘kostime’ od humanitarne unhacerove plastike.*”²⁸

Adaptivna reagiranja građana motivirali branitelji grada

Mada smo se, u psihološkom tretmanu posljedica djelovanja traumatskih stresora i načina prevladavanja traumatske situacije, usmjerili na analizu rezultata psiholoških empirijskih istraživanja i na iskaze o karakteristikama doživljaja sudionika tih zbivanja, ustvari opisima sjećanja civila-građana, njihovih vlastitih doživljaja i doživljaja sugrađana, ipak

---

²⁷ Gradimir Gojer, “Uloga i značaj kulture u periodu opsade i odbrane Sarajeva”, u: Zbornik radova *Opsada i Odrana Sarajeva 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

²⁸ Mevlida Serdarević i Ajnija Omanić, “Žene u opkoljenom Sarajevu”, u: Zbornik radova *Opsada i Odrana Sarajeva 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

ne treba zanemariti činjenicu da je visoki moral boraca, branitelja Sarajeva rezultirao i iz ispoljenog **antitraumatskog aktiviteta najvećeg broja građana Sarajeva**. Istraživači, članovi Stručnog tima za izradu i implementaciju Programa praćenja i liječenja demobiliziranih branilaca i članova njihovih porodica od PTSP-a u Kantonu Sarajevo, u zaključnim razmatranjima su konstatali da se, “analizom i statističkom obradom rezultata dobivenih putem PCL-M upitnika, koji se odnosi na 17 simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja PTSP-prema DSM-IV, može zaključiti **da 62,2% ispitanika ima simptome i znake ovog poremećaja**, što je u skladu s podatkom da je u **63% slučajeva okolina primijetila promjene na ispitanicima nakon stresnog ratnog iskustva**”.²⁹

Obolijevanje od posttraumatskog stresnog poremećaja branitelja Sarajeva moglo se teorijski očekivati, jer su ranija psihološka istraživanja ratnika, posebno istraživanja ponašanja američkih veterana koji su ratovali u Vijetnamu, nakon povratka u Ameriku pokazala kakve i koliko intenzivne mentalne poremećaje uzrokuje rat. Istraživanja su ukazala i na još jednu važnu činjenicu koja se, nažalost, u tumačenju “vijetnamskog sindroma” zaboravlja, a to je da izrazito teški i dugotrajni, hronični posttraumatski stresni poremećaj³⁰ američkih ratnika nije samo ishod njihovog ratovanja u teškim uvjetima oružane borbe i psihološkog pritiska, već je rezultat slabe ili skoro nikakve socijalne podrške i razumijevanja ratnika, posebno izražene u medijskoj optužbi da su oni “krivi za poraz Amerike u Vijetnamu”, a u nekim slučajevima i zbog izolacije od strane ranijih prijatelja, pa čak i supruga.

Sudeći prema jačini i dužini djelovanja traumatskih stresora, posebno izraženih u izrazito većoj premoći u oruđu i oružju kao i vojnički povoljnom položaju koji su agresori imali u toku blokade Sarajeva, procent boraca – branitelja Sarajeva koji bi mogli ispoljiti simptome posttraumatskog stresnog

---

²⁹ Projekt istraživanja: Zastupljenost posttraumatskog stresnog poremećaja –PTSP kod demobilisanih boraca, Sarajevo, 2011.

³⁰ Za razliku od akutnog posttraumatskog stresnog poremećaja, hronični posttraumatski stresni poremećaj nastaje kao odloženi ili odgođeni odgovor na stresni događaj (traje više od tri mjeseca, a ponekad traje i više godina). U definiranju posttraumatskog stresnog poremećaja, akutnog i hroničnog se ističe da se svrstava u anksiozne poremećaje, da je posljedica izuzetnog traumatskog događaja i da se ispoljava u strahu, bespomoćnosti, nemogućnosti razumne kontrole okolnosti, gubitkom osjećanja identiteta i drugim mentalno nezdravim simptomima.

poremećaja mogao bi biti daleko veći od procenta koji se, u psihološkim tumačenjima mentalnih poremećaja, tretira prihvatljivim. Činjenice koje u svojoj knjizi prezentira Zijo Rujanac uvjerljive su ilustracije oružanih relacija između napadača i branitelja grada: U poređenju s agresorskom vojnom silom – koja je imala tenkove, topove, oklopne transportere, haubice, samohotke, rakete, protuavionske topove i mitraljeze, a za svakoga pripadnika posebno lično, odnosno streljačko naoružanje i neograničene količine municije i svih drugih borbenih efektivna – *“sarajevski su braniooci bili goloruki. Svaki sedmi, a u nekim jedinicama i svaki deseti branilac imao je neku lovačku pušku, sačmaricu, staru i dotrajalu pušku tandžaru korištenu još u nekom svjetskom ratu”*.³¹

Stjepan Šiber, zamjenik načelnika GŠ Armije BiH, opisuje jedan detalj iz svojih svakodnevnih sagledavanja stanja i problema branitelja Sarajeva: “Tužno je bilo, kažem, kad su mi dolazili borci sa linija. Ne samo da me vide, nego da mi se požale. I kažu: ‘Stjepane, imaš li igdje sakrivenih barem deset metaka da mi daš.’ Nisu tražili oni hranu, nisu tražili odjeću, nisu tražili ni obuću. Ja sam nailazio kad sam imao vremena na naše odbrambene linije, gdje su u rovu, mladić od 15 godina i starac od preko 70. Taj mladić je držao pušku sa jednim metkom. Kad sam malo porazgovarao s njima, posebno s ovim starcem, evo i ja sam starac, ali taj je bio stariji od mene 15 godina tada, on je rekao, ja imam handžar, evo ga sakrivenog. To je nasljedstvo od njegovog pradjeda hadžije, na Meku kad je išao, on je tamo kupio il’ je dobio handžar. Dakle, njegov komšija, mladić, imao je jedan metak, stari je imao handžar. Znae šta su namjeravali. To su ti vojnički efektivni u gradu.”³²

Doprinos stručnjaka i pomagača u dijagnosticiranju i prevladavanju trauma

Uloga mentalno zdravstvenih eksperata, ljekara, psihologa, socijalnih radnika i volontera u pravilnom dijagnosticiranju simptoma traume i odgovarajućoj primjeni postupaka zaštite mentalnog zdravlja građana - civila Sarajeva je, sudeći prema ostvarenim rezultatima u smanjivanju posljedica

---

³¹ Zijad Rujanac, *Opsjednuti grad Sarajevo*, Sarajevo, 2003.

³² *Opsada Sarajeva mart 1992 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

djelovanja traumatskih stresora, značajna. Eksperti i volonteri - iako su bili izloženi, kao i ostali građani, pogibeljnim djelovanjem granatiranja i snajperskih metaka i živjeli u nedostatku osnovnih potreba za biološko održanje - nastojali su da, u skladu s individualnim znanjima i mogućnostima i okolnim pogodnostima pomognu sugrađanima. Oni su psihoterapijom, savjetovanjem i (ili) edukacijom pomagali svakom pojedincu kojem je pomoć bila potrebna u funkcionalnom razrješavanju traume i načinima aktivnog sučeljavanja i djelotvornog prevladavanja stresnih situacija.

U širem opisu Nurdžihane Đozić, glavne urednice magazina *Koridor* i *Žena 21*, izrečeno je dosta od onoga što su ona i njeni saradnici, u toku opsade Sarajeva, nastojali da postignu u zaštiti i unapređenju mentalnog zdravlja građana, šta su i kako radili, šta su očekivali i šta su stvarno ostvarili. U opširnom iskazu Nurdžihana Đozić ukazuje na potrebu educiranja, na probleme na koje je nailazila i šta je postignuto objavljivanjem *Koridora* i osnivanjem Savjetovališta za psihološku pomoć. N. Đozić opisuje da je *“do ujutru napravila prijedlog koncepta lista čiji cilj bi bio pomoći ljudima u zaštiti mentalnog zdravlja. Dakle pomoć, da u nenormalnoj situaciji ostanemo normalni. Barbara Smit je rekla da nikada u svijetu, koliko je njoj poznato, nije napravljen list za mentalno zdravlje koji bi bio popularno rađen, koji bi bio pristupačan široj čitalačkoj publici. Ali, rekli smo probaćemo, pa ako uspijemo, dobro je. Ljudi su u početku s nevjericom prihvatili i list Koridor i prvo Savjetovalište za psihološku pomoć, ali smo upravo radeći paralelno, i jedno i drugo, uspjeli da kod ljudi neutrališemo nepovjerenje koje su mnogi imali. Evo, recimo za prvih 6 mjeseci 130 hiljada osoba obratilo se u Savjetovalište, jer je poslije prvog pokrenuto drugo pa treće. Ukupno ih je pokrenuto sedam, u raznim dijelovima grada. Cilj tih savjetovališta jeste da ona budu na mjestima koja su prometna, koja su pristupačna ljudima, da ljudi slobodno mogu doći i reći ja se bojim. U to vrijeme je u gradu bila prisutna teza da ćemo mi svi poludjeti. Ja sam tada živjela na Dobrinji i dosta sam se nenormalno kretala i svuda sam slušala ljude koji su bili uplašeni zato što su oko njih padale granate, što je gorilo, što je bio jedan pakao. Ljudima je to bilo naravno nenormalno, jer jeste bilo nenormalno. Često se čula ovako jedna rečenica: ‘Mi ćemo poludjeti, mi ćemo poludjeti.’ To je bila teza koja se mislim i namjerno plasirala u Sarajevu, to je bio jedan od brojnih načina ratovanja, a naslov teksta je bio ‘Strah na koljenima’. Tim tekstem, tim naslovom, koji smo mi koristili u raznim prilikama,*

ljudi su počeli da shvataju da je u redu što se boje, da se treba bojati, da treba zaplakati, da treba vrištati, da je to način, jedan od načina oslobađanja stresa, a naročito je bilo važno da se ljudi drže jedni sa drugima, da shvate to što se događa njima da se to događa i drugima. Ljudi su prelazili kilometre i kilometre u vrijeme kada je bilo jako opasno hodati gradom. Ali njima je odlazak u savjetovalište, odlazak na mjesto gdje mogu naprosto pričati ono što osjećaju, ono što misle, to je bilo jako značajno za ljude i to nas je ustvari održalo, jer se radilo o velikom broju ljudi. Ja sam maloprije pomenula jednu brojku. Sjećam se jedne brojke do koje smo došli, 200 000 ljudi."³³

Iskaz Nurdžihane Džović pokazuje koliko su istaknuti pojedinci, u Sarajevu pod opsadom, osjećali i naglašavali potrebu za **dinamičkim i fleksibilnim formama psihosocijalnog djelovanja** kao i potrebu za prilagođavanjem psihoterapeutskeg postupka pogibeljnim ili, pak, izrazito biološki teškim okolnostima. Ali ne treba zaboraviti i ono "što su vrsni psihoterapeuti osjetili i uvažavali i što su, unutar sebe, doživljavali kao poseban psihološki kvalitet klijenata koji su pružali bilo koji oblik otpora agresoru. U namjerama i postupcima agresora sadržana je prijetnja. Ona nije percipirana kao nešto udaljeno i lebdeće, već kao **realnost**, kao situacija koja ugrožava i biološki i socijalni i psihološki integritet građana Sarajeva. Analiza pokazuje da je suočavanje s prijetnjom, kod većine građana koji su se aktivno suprotstavili agresoru, bilo uspješno. Razloge ovakvog efikasnog ponašanja opravdano je tražiti u onom što ove ljude, ljude od otpora, čini posebnim: to je motivaciona struktura njihove ličnosti. Konstruktivna usmjerenost snažnih unutrašnjih uvjerenja, reaktiviranje odbrambenih dispozicija i pokretanja "Ja kapaciteta koji su se, u skladnom sklopu djelovanja, pokazali vrlo rezistentnim prema prijetnji, stresogenoj situaciji, prema psihosocijalnom pritisku".³⁴

Očito je da je u gradu u kome su "duhovne vrijednosti" bile snažni motivacioni pokretači svakom pojedincu koji se osjećao građaninom Sarajeva i koji je bio uvjeren da može svojim ispoljenim otporom, svojim antitraumatskim djelovanjem, svojim aktivnim sudjelovanjem u rješavanju svakodnevnih

---

³³ Nurdžihana Džović, "Ostati normalan čovjek u Bosni", u: *Opsada Sarajeva mart 1992 - mart 1996*, FAMA, Sarajevo, 2005.

³⁴ Ismet Dizdarević, "Evaluacija toka i ishoda psihološkog tretmana traumatiziranih adolescenata u danima opsade u Sarajevu", u: Zbornik radova *Trauma i pomirenje*, HKO "Kruh sv. Ante", Sarajevo.

poteškoća i problema, *doprinijeti manjoj podloženosti eukaliptičnim stresorima*. Ali ne treba zaboraviti ni da su bosanskohercegovački stručnjaci za mentalno zdravlje ispoljili, u tretmanu traumatiziranih osoba, i znanje i sposobnosti i psihoterapeutsku umješnost u otklanjanju uzroka i (ili) simptoma traume. *Očuvali su profesionalni dignitet u uvjetima izoliranosti od svijeta, posebno eksperti iz Sarajeva, u uvjetima gladi i žeđi a živjeli u stalnoj opasnosti od umiranja ili ranjavanja*. Činili su sve što su im individualne mogućnosti i okolnosti dopuštale, čak i više od toga, iako su, kako kaže Gordon Neligh, bili "izolovani od stručnjaka za mentalno zdravlje iz ostatka svijeta, temeljni ponos u kvalitetu njihovog rada, poslužio je kao stimulans za daljnji razvoj terapijskih metoda, zdravstvenih intervencija i sistema pružanja usluga čak i za vrijeme najtežih dana rata". Ova izjava je reljefna potvrda onog što su vrsni eksperti iz inozemstva i naše domovine iskazivali ne samo kao impresiju već i duboko uvjerenje da ratna iskustva bosanskohercegovačkih stručnjaka za mentalno zdravlje, posebno stručnjaka iz agresorskim topovima i tenkovima opkoljenog Sarajeva, mogu uspješno psihološki djelovati u objektivno nemogućim uvjetima. U svim fazama uobičajenog psihološkog tretmana traumatiziranih osoba - od prijema klijenta i analize njegovog samoiskaza do okončavanja odabranog psihoterapeutskog postupka - vidljivo je, iz rezultata evaluacione analize, da su oni, u rješavanju raznovrsnih i složenih slučajeva traumatizacije, najčešće višestruke, *ispoljili visoku stručnu umješnost, osobni profesionalni dignitet, fleksibilnu prilagođenost u stalnim promjenama u ambijentu življenja i rada i, posebno, potrebu za iznalaženjem najboljih puteva u prevladavanju traume*.³⁵

Ovakvi i slični vidovi djelovanja su, očito je, doprinijeli smanjivanju pasivnog sučeljavanja s traumatskim zbivanjima. Sadržaji objavljenih tekstova u *Koridoru* i neposredna komunikacija s dobrim poznavateljima teorije i prakse mentalnog zdravlja su, u uvjetima djelovanja traumatskih stresora, značajno doprinijeli uspješnijem, racionalnom sagledavanju realnih i očekujućih prijetnji biološkom opstanku, u umješnoj primjeni primjerenih načina prevladavanja traumatskih zbivanja i u razvijanju socijalnog identiteta, ustvari osjećanja življenja ne samo za sebe već i za druge i s drugim. Ova

---

³⁵ Ismet Dizdarević, "Evaluacija toka i ishoda psihološkog tretmana traumatiziranih adolescenata u danima opsade u Sarajevu", u: Zbornik radova *Trauma i pomirenje*, HKO "Kruh sv. Ante", Sarajevo.

duboka, empatična socijalna povezanost građana Sarajeva učinila je življenje snošljivijim, antitraumatski djelotvornijim i duhovno uzvišenijim. Šta se moglo od eksperata i volontera u zaštiti i unapređenju mentalnog zdravlja u uvjetima izvanredno kompliciranih koji su otežavali ostvarivanje individualno i društveno povoljnih mjera zaštite mentalnog zdravlja više moglo očekivati od onoga što su stvarno pokazali. Zapravo, "šta se psihološki moglo očekivati u ponašanju traumatiziranih pojedinaca, radu predanih psihoterapeuta i visokoj motiviranosti pomagača volontera u uvjetima višestrukog i snažnog traumatskog djelovanja stresora, ustvari u uvjetima svirepih i brojnih ubijanja i ranjavanja nevine djece i odraslih, u okolnostima nemilosrdnog uništavanja vjerskih i kulturnih vrijednosti (naprimjer, paljenje Vijećnice i Orijentalnog instituta)? Sigurno, daleko više traumatskih poremećaja nego što se stvarno u takvim, biološki i psihosocijalno izrazito nepovoljnim, uvjetima života u gradu, **dogadalo**. Uzajmno, interpersonalno razumijevanje traumatskih nevolja, nesebična podrška svakom pojedincu bez obzira na njegovu nacionalnu i vjersku pripadnost, izraziti duhovni ponos i umjetnički zanos, nada i vjera u nadolazeći izlaz iz traumatskih doživljaja **smanjivali su individualnu tegobnost, depresivnost i auto-destruktivnost**. Svi građani su znali ko je uzročnik njihovih traumatskih nevolja, ko im onemogućava miran život, ko je stvarni neprijatelj. Znali su, ali ipak traumatski procesi - osobna povreda, bol, šok, poricanje, spoznaja gubitka najbližih, potiskivanje boli i strahova - nisu prerasli u nepoželjna psihološka stanja koja su se mogla očekivati kod najvećeg broja traumatiziranih Sarajlija, **nisu kulminirali u mržnju, u osvetu, već u 'vapaj' za pravdom, za osudom nositelja zločina**".³⁶

Traumatski stresori nisu slomili duh građana Sarajeva

Opća psihološka ocjena ishoda djelovanja traumatskih stresora u četverogodišnjoj opsadi Sarajeva, sadržana u prezentiranim psihološkim istraživanjima i verificiranim iskustvenim spoznajama sudionika traumatizacije, jeste da planeri i izvršitelji opsade Sarajeva nisu, u psihološkom

---

³⁶ Ismet Dizdarević, "Evaluacija toka i ishoda psihološkog tretmana traumatiziranih adolescenata u danima opsade u Sarajevu".

smislu, postigli ono što su mislili da će sigurno postići. Očekivali su, a što je sudeći prema teorijama traumatske psihologije opravdano pretpostaviti, velike psihološke efekte od primijenjenih mjera, posebno zastrašivanja i prizora bezizlaznosti, ali, očito je, da su planirani ishodi dobro koncipiranih psiholoških mjera, izostali. *Očekivali su da će se posljedice djelovanja traumatskih stresora ispoljiti u padu imuniteta, u poremećaju kognitivnih funkcija, u izrazitom strahu i žalovanju.* Vjerovali su da će građani, u takvim uvjetima, ispoljiti simptome kolektivne traumatizacije. Očekivali su da će ispoljiti povlačenje i zatvaranje u sebe, vidljive znake pasivnog prepuštanja a ne znake aktivnog suprotstavljanja procesima traumatizacije i da će izgubiti sposobnost razumne kontrole traumatskih događaja i situacija. Međutim, sudeći prema stvarnim ponašanjima građana Sarajeva u opsadi, realizacijom predviđenih mjera - traumatskim stresorima, ustvari granatiranjem i snajperskim djelovanjem, uskraćivanjem neophodnih sredstava za opstanak građana i zloupotrebom studiozno razrađenih psiholoških metoda *dehumanizacije, demotivacije i duhovne i duševne pasivizacije* - planeri i izvršitelji opsade su **uvidjeli da nisu slomili duh Sarajeva.** Ponašanje građana je jasno govorilo da građani Sarajeva nisu ispoljili ono što su akteri dugo pripremanog "psihološkog rata" bili uvjereni da će ispoljiti. U prevladavanju stresnih situacija građani su **reagirali na potpuno suprotan način** u odnosu na očekivanja agresora. Većina građana nije reagirala naučenom bespomoćnošću, pesimizmom, emocionalnom vulnerabilnošću i neadaptivnim strategijama prevladavanja, već suprotno *samokontrolom, realnom procjenom stvarnog stanja i izlaza, optimizmom, emocionalnom stabilnošću i korišćenjem adaptivnih sredstava prevladavanja, stalno prisutnih, stresnih situacija.* Motiviranost za odbranu Sarajeva nadvisila je oružanu premoć agresora. Izvori djelotvorne motiviranosti civila i vojnika izrastali su iz ponašanja svakog pojedinca, građanina Sarajeva. Planeri i izvršitelji opsade *su očekivali pokornost i destrukciju, a spoznali su snagu opravdanog bunta i prkosa, očekivali pasivnost, duhovnu inertnost i strah, a doživjeli ispoljenost dubokog uvjerenja o nužnosti duhovnog i fizičkog otpora nasilju, očekivali kulturno i umjetničko mrtvilo, a spoznali veličinu otpora u stilu, muzici i slici iskazanih duhovnih izliva iz širokih, tolerantnih i mržnjom neopterećenih duša sarajevskih.* Građani Sarajeva, kako ističe prof. dr. Mirko Pejanović, nisu ni inhibirali ni ugušili "samosvijest i organizovanost građana Sarajeva koja je postala unutrašnja snaga otpora i odbrane Sarajeva. Snagu za četverogodišnji otpor

građani Sarajeva su dobijali iz specifične duhovne moći Sarajlija. A to je onaj duh iz koga dolazi težnja za slobodom, tolerancija za drugog i drugačijeg, volja za život, samopouzdanje, solidarnost i trpljenje. Samo je moć duha sarajevskog čovjeka mogla podnijeti četverogodišnju opsadu, iznurivanje gladu i hladnoćom i bezgranične patnje”.³⁷ Profesor Pejanović je dobro uvidio da su “snagu za četverogodišnji otpor građani Sarajeva dobijali iz specifične duhovne moći Sarajlija”, jer planeri i izvršitelji blokade Sarajeva, najvjerojatnije, nisu predvidjeli da se tako nešto može dogoditi, da neće dugotrajnim oblicima ugrožavanja biološkog, socijalnog i psihološkog integriteta građana Sarajeva oslabiti ili potpuno inhibirati odbrambenu motiviranost građana.

Vremensko udaljavanje od traumatskih zbivanja u Sarajevu pod opsadom doprinosi zaboravu. Više se u sjećanju gube detalji povezani s pokušajima ideologa i izvršitelja blokade Sarajeva da, neselektivnim granatiranjem i usredsređenom snajperskom pucnjavom, ugroze opstanak i sigurnost građana. Blijede i sjećanja sudionika traumatskih zbivanja koji su u toku 1479 dana bili izloženi smrtnoj opasnosti, ozbiljnim tjelesnim povredama i pokušaju slamanja psihičkog integriteta, iznalazili i primjenjivali adaptabilne psihološke postupke prevladavanja traumatskih stresora. Upravo zbog činjenice da novi događaji potiskuju iz svijesti ishode djelovanja traumatskih stresora i načine djelotvornog prevladavanja intenzivnih i čestih vidova ugrožavanja tjelesnog i mentalnog zdravlja građana-civila Sarajeva, i to ne samo kod pojedinaca koji su bili izvan dramatičnih sarajevskih ratnih zbivanja već i kod sudionika traumatskih zbivanja, osjeća se potreba za češćim evociranjem događaja i ponašanja ličnosti u njima. Nova, metodološki dobro koncipirana psihosocijalna istraživanja omogućila bi bolji uvid u suptilne tokove psiholoških procesa koji su se odvijali unutar ličnosti pojedinaca i u odnosima između njih. Saznali bismo više o psihosocijalnim korijenima visoke motiviranosti građana u pružanju otpora agresoru, o razini racionalnosti spoznaja i emocionalnosti doživljaja traumatičnih situacija i okolnosti i, posebno, načinima suočavanja s traumom i putevima prevladavanja stresnih događaja.

---

³⁷ Mirko Pejanović, “Uloga Sarajeva u odbrani multietičnosti i državnosti BiH”, u: *Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995*, zbornik radova, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

Iako je u proteklih dvadeset godina prezentirano mnogo vrijednih, naučnih, umjetničkih i iskustvenih spoznaja o traumatskim događanjima u Sarajevu i ponašanjima “blokiranih zatočenika” u njima, ipak još uvijek nije sve izrečeno o onom što se dešavalo u danima agresije u Sarajevu. Napisano je nekoliko vrsnih knjiga, mnogi pjesnici i slikari su izrekli svoje dojmove o tim danima, izrežirani su i prikazivani neki filmovi o “čudu bosanskog otpora” u Sarajevu, izgrađeni su i spomenici ili urezana imena poginulih na mjestima gdje su ubijeni. Iako je izrečeno mnogo važnog, ipak smo još uvijek daleko od potpunog saznanja o svemu onome što se stvarno odigralo u danima otpora u Sarajevu. Očito je da Sarajlije, a pogotovo mlađe generacije, malo znaju o događajima i akterima događaja. Oni malo znaju o načinima biološkog preživljavanja u velikim životnim oskudicama, o karakteru i djelovanju raznovrsnih vidova otpora Sarajlija, o sudbinama hrabrih momaka iz sarajevskih mahala, o hrabrosti i moralu ratnika, o otporu umjetnika riječju, zvukom i slikom, o stvaralačkim sposobnostima onih pojedinaca koji su izrađivali oružja iz raznovrsnih dijelova, o velikom udjelu žena u otporu i o drugim, mnogobrojnim vidovima otpora koji se ispoljio u tim sudbonosnim danima Sarajeva.

LITERATURA

1. N. Ajnadžić, *Obrana Sarajeva*, ITD SEDAM, Sarajevo, 2002.
2. Gavin Andrews.... (et al.), *The Treatment of Anxiety Disorders*. Cambridge University Press, 1994.
3. W. Butollo, *Psychotherapy Integration for War Traumatization- A Training Project in Central Bosnia*. The Eutopean Psychologist, Vol. 1, 1996.
4. W. Butollo, M. Krusmann, M. Hagi, *Život nakon traume: O psihijatrijskom postupanju sa užasom*, Dom štampe, Zenica, 2000.
5. S. Čekić, M. Šestanović, M. Karović, Z. Maštalić-Košuta, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010.
6. Dizdarević, “Profesionalno sagorijevanje: uzroci i prevazilaženje”, *Mentalno zdravlje u zajednici*, broj 3, 2003.

7. Dizdarević, *Knjige svjedoci*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010.
8. Dizdarević, *Psihosocijalni preduvjeti mogućih uticaja medija u procesima djelotvornije zaštite mentalnog zdravlja gledatelja, slušatelja i čitatelja*, Liječnička/ljekarska komora HNŽ/K, Mostar, 2009.
9. Dizdarević, *Evaluacija toka i ishoda psihološkog tretmana traumatiziranih adolescenata u danima opsade Sarajeva*, Trauma centar, Sarajevo, 2011.
10. Dizdarević, Psihosocijalni preduvjeti dugoročnog pamćenja događaja i ličnosti iz odbrane Sarajeva, *Zbornika radova: Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.
11. R. Đapić, *Psihološka pomoć djeci i roditeljima u ratnim okolnostima*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1993.
12. P. Kostić, "Prilog psihologiji zlostavljanja", *Psihologija* broj 4, 1996.
13. Libby Tata Arcel (editor), *War Violence, Trauma and Coping Proces*, Copenhagen, 1998.
14. S. Logo, I. Cerić, *Razvoj zaštite mentalnog zdravlja u F/BiH*, Ministarstvo zdravlja F/BiH, Sarajevo, 1999.
15. *Opsada i odbrana Sarajeva 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.
16. *Opsada Sarajeva mart 1992- mart 1996.*, FAMA, Sarajevo, 2005.
17. *Post-traumatic Stres Disorders: A Handbook for Clinicians*, Edited by Tom Williams, Psy. D. Cincinnati, Ohio, 1987.
18. Rolf J. Kleber i Danny Brom, *Savladanje traume, teorija, prevencija i tretman*, Sarajevo, 1997.
19. Z. Rujanac, *Opsjednuti grad Sarajevo*, Sarajevo, 2003.
20. S. Taylor, *Health Psychology*, New York, McGraw-Hill, 1995.
21. *Trauma i pomirenje 2*, Trauma centar, Sarajevo, 2011.

O SAUČESNIČKOJ ODGOVORNOSTI DELA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE

Summary

SOME PARTS OF THE SO-CALLED INTERNATIONAL COMMUNITY AS ACCOMPLICES IN THE WARS AND WAR CRIMES IN BOSNIA AND HERCEGOVINA 1992-1995

This paper deals with a kind of criminal responsibility of some parts of the so-called international community for the post-Yugoslav wars and war crimes in the 1990s and especially for the wars and war crimes in Bosnia and Herzegovina 1992-1995.

The paper consists of the four parts. The first part introduces the main subjects, methods, hypotheses, and concepts of the paper, especially those of the so-called international community and different sorts of its moral, political, and legal (criminal) responsibility.

The second part of the paper focuses on the three selected crimes and (co)responsibilities. The first one is from the very beginning of the war, the UN embargo on the arms import in the countries of the ex-Yugoslavia from 1991, which in effect helped Greater Serbian and Greater Croatian aggressors against Bosnia and Herzegovina in the following next years. The second one belongs to the very culmination of the war in Bosnia and Herzegovina. It has been the greatest of the all, the crime of genocide, in Srebrenica in 1995 and in Bosnia and Herzegovina 1992-1995. And the third one exists today, after the end of all post-Yugoslav wars, in the form of the prolonged and unpunished war crimes.

The third part of the paper reveals one less known wrongdoing of international powers in the region, namely a kind of wild and illegal but effective immunity, some hidden international factors granted to Milo Đukanović and other Montenegrin oligarchs, for wars and war crimes of the 1990s. Until today, this abolition has been an extremely contradictory act, to put it most mildly. On the one hand, it has been a kind of reward for Milo Đukanović's contribution to the fall of Slobodan Milošević's regime in Belgrade in 2000. On the other hand, however, it has been a cause of the prolonged blockade of the lustration, and, even worse, for a kind of savage counter-lustration, i.e. practice of prolonged and unpunished repression against all insisting on lustration, law and justice. This part of the paper has been illustrated with the two ongoing counter-lustration cases, that of Slobodan Pejović, and that of Ibrahim Čikić.

Having in mind previous experiences and analyses, the last and concluding part of the paper raises the question, whether we are witnessing a slow but progressive development of law and humanity from the rule of force to the rule of law, or we are experiencing and suffering just a cyclical repetition from barbarity to civilization and vice versa.

1. Uvod: pogled u prošlost i sadašnjost: rat, zločin, odgovornost

Predmet ovog rada je saučesnička odgovornost dela međunarodne zajednice za ratove i ratne zločine počinjene u postjugoslovenskim zemljama 1990-ih, posebno u Sarajevu i Bosni i Hercegovini 1992-1995. Nakon ovog uvoda, u drugom delu rada, navode se glavni konkretni oblici ove odgovornosti. U trećem delu rada, posebna pažnja poklanja se još jednom takvom obliku, naime nezakonitom oslobađanju od odgovornosti vrha crnogorske vlasti, te posledicama ovog oslobađanja za produžavanje nekažnjivosti ratnih zločina 1990-ih, kao obliku koji je učesnicima ove konferencije, i uopšte javnosti izvan Crne Gore, verujem, manje poznat, a nije manje značajan. U četvrtom, zaključnom delu rada, iskustvo postjugoslovenskog, posebno sarajevskog i bosanskohercegovačkog stradanja, uzeto je kao povod i osnova, za postavljanje jednog mnogo šireg, istorijskog i teorijskog pitanja, relevantnog za budućnost čitavog, a ne samo našeg dela sveta. Na kraju, uz Summary odnosno sažetak na engleskom jeziku, navedena je i literatura, u kojoj čitalac, zainteresovan u većoj meri za pojedina pitanja, može za ta pitanja da nađe i potpuniju analizu i argumentaciju.

Najveći deo ovog rada pripada onome što se u metodologijama društvenih nauka standardno naziva teorijsko-metodološkim pristupom ili okvirom. To znači da se ovaj rad, unutar postojeće naučne podele i specijalizacije rada, u većoj meri i (samo)svesno, koncentriše na opšta, apstraktna i teorijska pitanja, dok ona druga, posebna, konkretna i empirijska pitanja, isto tako u većoj meri i (samo)svesno, ostavlja onim drugim, posebnim, specijalističkim i supspecijalističkim, konkretnim, analitičkim i empirijskim, posebno odgovarajućim istorijskim, međunarodnim i (krivično)pravnim disciplinama. A sve ovo, opet, uz punu i jasnu svest o svoj uslovnosti ovog njihovog razlikovanja i odvajanja, odnosno o istovremenoj neophodnosti njihove međusobne, inter, multi ili, najbolje, transdisciplinarne saradnje, koja je, kao takva, i u osnovi ovog rada.

Sva uslovnost razlikovanja i odvajanja, a zapravo neophodnost povezivanja i saradnje, između takozvanih teorijskih i takozvanih empirijskih disciplina, jasno se vidi i prilikom preliminarnog definisanja odnosno konceptualizovanja "saučesničke odgovornosti" i "međunarodne zajednice", dva ključna pojma iz naslova, sa kojim će završiti i uvodni deo ovog rada. Uzmimo najpre saučesničku odgovornost. Obrazovani pravnici znaju, ali nepravnik radi valja naglasiti, sam pojam saučesničke odgovornosti dolazi iz krivičnog prava, kao jedne posebne, i egzaktne, zapravo najegzaktnije grane prava. Ovaj pojam, opet, sadrži četiri glavna stepena vinosti, dakle subjektivne strane krivičnog dela, i to svesni i nesvesni umišljaj, i svesni i nesvesni nehat, kao i tri glavna oblika samog saučesništva, i to podstrekavanje, saizvršilaštvo i pomaganje (pre, tokom, ali i nakon izvršenja krivičnog dela). Zbog čega je ovo značajno? Pored ostalog, i zbog toga što upućuje na svu kompleksnost društva i prava, a unutar ove, i na svu kompleksnost, dakle mnoštvo, a ne samo jednost, sadržaja i oblika saučesničke odgovornosti uopšte pa i saučesničke odgovornosti dela međunarodne zajednice. A ovo je, opet, značajno, jer nam pomaže da izbegnemo, i tako jednodimenzionalne teorijske modele, kao što su teorija zavere ili teorija greške. Ni zavera, ni greška, međunarodna politika, i politika uopšte, posebno u turbulentnim periodima, kao što je bio i ovaj naš 1990-ih, posle kraja hladnog rata, jedna je vrsta spontano-organizovane "hemije" interesa, moći i vlasti.

Povezivanje i saradnja između takozvanih teorijskih, opštih i apstraktnih, i takozvanih empirijskih, posebnih i konkretnih disciplina, neophodna je i prilikom konceptualizovanja pojma međunarodne zajednice. Pojam međunarodne zajednice je pretežno normativni pa i normativistički pojam. Ovaj pojam se ne poklapa, nego samo delom preklapa, sa pojmovima kao što su realpolitika, posebno realpolitika velikih sila, te realizam, makijavelizam, dvostruki standardi, politika sile u međunarodnim odnosima, i sličnim. Kada se već u naslovu ovog rada precizira i ističe saučesnička odgovornost DELA međunarodne zajednice, a ne međunarodne zajednice uopšte, upućuje se upravo na ovu kompleksnost i razliku. S tim što "zumiranje" pojedinih konkretnih međunarodnih oblika, koalicija, saveza, alijansi i aktera, ovih različitih i promenljivih delova međunarodne zajednice, ostaje stvar onih konkretnih, istorijskih, međunarodnih i (krivično)pravnih, specijalističkih i supspecijalističkih istraživanja i disciplina.

2. Spektar konkretnih zločina, saučesništava i odgovornosti dela međunarodne zajednice

Spektar konkretnih saučesništava i odgovornosti dela međunarodne zajednice, za ratove i ratne zločine počinjene u postjugoslovenskim zemljama 1990-ih, posebno u Sarajevu i Bosni i Hercegovini 1992-1995, veoma je širok i raznorodan. Izrada koliko-toliko iscrpnog spiska ovih saučesništava i odgovornosti ostaje zadatak odgovarajućih specijalista i supspecijalista. U ovom radu, međutim, ja navodim samo tri karakteristična primera. Izbor ovih primera nije slučajna nego nameran. Sva tri primera tiču se stradanja Bosne i Hercegovine i Sarajeva 1992-1995. I to tako što prvi primer pripada početku, drugi vrhuncu, a treći vremenu posle rečenih stradanja, ratova i ratnih zločina.

Primer s početka postjugoslovenske, bosanskohercegovačke i sarajevske tragedije, koji sam izabrao za potrebe ovog rada, predstavlja UN-ov embargo odnosno zabrana uvoza oružja za zemlje ovog regiona iz 1991. Još u vreme uvođenja ovog embarga, njegovi domaći i međunarodni kritičari okvalifikovali su ga kao jednu vrstu realpolitičkog "green light" (zelenog svetla) za Miloševićev i Tuđmanov "blietzkrieg" (munjeviti rat) protiv tek proglašene i međunarodno priznate Bosne i Hercegovine. Celokupni dalji tok i ishod agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. u potpunosti su potvrdili ovakve kritike i kvalifikacije. Razlog je sasvim jednostavan. Da biste ovaj razlog razumeli, uopšte ne morate biti specijalist za vojna pitanja. U odnosu na snage Bosne i Hercegovine, Miloševićeve i Tuđmanove snage, vojske i paravojske, na samom početku sukoba, bile su već toliko oružano nadmoćne, da je UN-ov embargo na uvoz oružja samo zamrznuo postojeće stanje. Na taj način, negirao je neprikosnoveno pravo Bosne i Hercegovine na odbranu od spoljne agresije, i odlučujuće opredelio dalji, za Bosnu i Hercegovinu krajnje nepovoljni, tok i ishod sukoba koji je počeo. Moguće je da svi koji su učestvovali u donošenju ovog embarga nisu imali baš takve ideje i namere, moguće je da su neki od njih iskreno verovali da ovaj embargo treba da spreči eskalaciju i prelivanje sukoba, kako je glasilo inicijalno i oficijelno obrazloženje. To može da umanjí ali ne i da isključi svaku njihovu odgovornost. Ovde se treba setiti ona četiri stepena vinosti, među kojima su i ona dva (naj)blaža, svesni i nesvesni nehat. Ali se pri tome ni jednog jedinog momenta ne sme smetnuti s uma ni činjenica

da je saučesnička odgovornost dela međunarodne zajednice, za najteža krivična dela, kao što su ratni zločini, zločini protiv civilnog stanovništva i zločin genocida, čak i kada je ta odgovornost relativno (naj)blaža, kao u slučaju nesvesnog nehata, opet, veoma, veoma velika i teška.

Primer s vrhunca sukoba i zločina u Bosni i Hercegovini 1992-1995. jeste primer saučesničke odgovornosti dela međunarodne zajednice za najveći zločin genocida počinjen nad Bošnjacima/Muslimanima u Srebrenici 1995, te u Bosni i Hercegovini i drugim postjugoslovenskim zemljama 1992-1995. Neposredna odgovornost onog odreda Holandije u okviru UN snaga, za masakr u "zaštićenoj zoni" Srebrenici jula 1992, o kojoj je do danas bilo najviše reči, samo je vrh ledenog brega. Broj odgovornih za ovaj zločin, kao i stepen njihove odgovornosti, mnogo je veći. Uz najveću i najdirektniju odgovornost Miloševićevih i Karadžićevih vojski i paravojski, ovde svakako spada i manja ili veća, direktna ili indirektna, diskretna ili zatamnjena odgovornost velikih sila. I to kako za određena činjenja tako, ne manje, i za određena nečinjenja. I za različite oblike odnosno stepene vinosti. Odgovarajuća kritička istraživanja o ovome već su objavljena, ali je najveći deo ove materije i dalje obavijen "zaverom ćutanja" i tako će verovatno ostati dok god su oni koji su odgovorni i dalje na vlasti.

Treći je primer iz našeg vremena, dakle nakon završenih sukoba i ratova, i sastoji se u onome što se u anglosaksonskom pravu najčešće naziva opstrukcijom pravde, a što se, još preciznije, može nazvati i produženim nekažnjavanjem, kao oblikom produžavanja samih ovih zločina. Zloupotreba vlasti u smislu rečene opstrukcije pravde, od strane onih koji su odgovorni, a i dalje su na vlasti, ili blizu nje, i ovde je glavni razlog. Ovaj razlog karakteriše većinu postjugoslovenskih zemalja, čak i dvadeset godina posle raspada SFRJ, ratova i zločina 1990-ih, ali ovaj razlog, nažalost, možemo pronaći, i u određenim političkim uticajima moćnih međunarodnih faktora, čak i na neke od najznačajnijih odluka, nekih, pa i najviših i najuglednijih međunarodnih sudskih instanci. Ovo poslednje svakako važi za presudu Međunarodnog suda pravde u Hagu iz 2007, po tužbi za genocid, koju je Bosna i Hercegovina podigla protiv Miloševićeve Srbije i Crne Gore. Ovom presudom, genocid nad Bošnjacima/Muslimanima je, doduše, potvrđen, ali u krajnje redukovanom i iskrivljenom obliku, tako što je ograničen na masakr u Srebrenici 1995. i na RS/VRS, odnosno na snage Radovana Karadžića i Ratka Mladića, uz gotovo izbrisanu odgovornost Miloševićeve

Srbije i Crne Gore, samo za nesprečavanje te nekažnjavanje zločina genocida. Primer presude Međunarodnog suda pravde u Hagu iz 2007. samo je jedan u dugom nizu međunarodnih akata opstrukcije pravde, ali sam upravo ovaj primer namerno izdvojio i naglasio zbog toga što je on psihološki najteži, jer dolazi od institucije od koje većina ljudi, posebno žrtvi, očekuje bezuslovno zadovoljenje i pravdu.

3. Još jedan konkretni oblik saučesničke odgovornosti dela međunarodne zajednice: nezakonito oslobađanje od odgovornosti vrha crnogorske vlasti i posledice ovog oslobađanja za produžavanje nekažnjivosti ratnih zločina 1990-ih

Pretpostavljam da većini učesnika ove međunarodne naučne konferencije nije poznato, pa ću zbog toga to istaći na samom početku: Crna Gora je jedina zemlja u našem delu sveta, pa i šire, u kojoj, u poslednjih više od dvadeset godina, nije izvršena demokratska smena vlasti. Jedna ista, vladajuća Demokratska partija socijalista Crne Gore (DPSCG), na čelu sa svojim predsednikom, Milom Đukanovićem, na vlasti je bez prekida, već punih dvadeset tri godine, od miloševićevske takozvane antibirokratske revolucije, a zapravo preventivne birokratske kontrarevolucije 1988-1989, do danas, i danas. U ovoj činjenici leži i najznačajniji unutrašnji razlog za produženu nekažnjivost ratova i ratnih zločina iz 1990-ih.

Najznačajniji spoljni odnosno međunarodni razlog ovako dugom političkom trajanju vrha crnogorske vlasti leži u njegovoj izuzetnoj čak ekstremnoj adaptibilnosti, lukavosti i makijaveličnosti, manifestovanim posebno u prekretnoj 1997-1998, kada se ovaj vrh, to jest njegov najveći deo, na čelu sa Milom Đukanovićem, od dotadašnjeg najlojalnijeg Miloševićevog saveznika prestrojio u njegovog novog protivnika. Sudeći po svemu, doprinos koji je crnogorska vlast dala smeni Miloševićevog režima u Beogradu u narednih nekoliko godina međunarodne vlasti su nagradile prećutnim mada nezakonitim oslobađanjem od odgovornosti za ratove i ratne zločine 1990-ih.

U tranzicionim, postkonfliktnim i postautoritarnim aranžmanima, ovakva oslobađanja nisu nepoznata. Njihova etička dilema i cena uvek je izuzetno problematična, velika i teška. Uspostavljanje vladavine prava

i kažnjivosti zločina pri tome predstavlja minimum koji se podrazumeva. Ali je to upravo ono što je u slučaju Crne Gore Mila Đukanovića i posle zaokreta 1997-1998. u potpunosti izostalo. Zbog opterećenja teškim i nerešenim državnim pitanjem, do referenduma i obnove nezavisnosti 2006, to se i nije videlo najjasnije. Od 2006, međutim, produžavanje nekažnjivosti ratova i ratnih zločina iz 1990-ih postalo je očigledno.

Onima koji su to hteli da vide to je postalo jasno već 2007. Te godine, prve posle referenduma i obnove državne nezavisnosti, Liberalna partija Crne Gore (LPCG), naslednica najsnažnije antimiloševićevske, antiratne i proindpendističke partije Crne Gore, Liberalnog saveza Crne Gore (LSCG), predložila je donošenje Zakona o lustraciji. Očekivano, vladajuća DPSCG je ovaj predlog odbila. Ali, ona to ne bi mogla bez direktne pomoći svog dugogodišnjeg, od 1998 manjeg koalicionog partnera, Socijaldemokratske partije Crne Gore (SDPCG). Tragično, tokom ratova 1990-ih, uz LSCG, SDPCG je bila druga najsnažnija antiratna stranka, a sada, dvadeset godina posle ovih ratova, pomaganjem ratnom vrhu crnogorske vlasti, da odbije Zakon o lustraciji i tako izbegne suočavanje i odgovornost za ratove i ratne zločine 1990-ih, naknadno je postala ratna. Fenomen redak i u planetarnim razmerama. I najdestruktivniji primer političke korupcije. I našeg ukupnog napredovanja unazad, da tako kažem.

Ali ni to nije bilo sve. Blokiranu lustraciju, u Crnoj Gori, veoma brzo, sustigla je jedna još gora pošast, razjarena kontralustracija. Produženi progon svih onih koji na lustraciji insistiraju. Svih koji se sećaju. I koji podsećaju na ratove i zločine iz prošlosti. Primera crnogorske kontralustracije ima više, ali sam ja, za potrebe ove konferencije, izabrao samo dva paradigmatična.

Prvi je teški ratni zločin protiv civilnog stanovništva, zločin deportacija više desetina pa i više od sto izbeglica iz Bosne i Hercegovine, uglavnom Bošnjaka/Muslimana, od strane crnogorskih vlasti, (para)vojskama RS odnosno Radovana Karadžića, u zlo proleće 1992. Najveći broj ovih izbeglica kasnije su od strane rečenih (para)vojski nemilosrdno ubijeni.

Za ovaj zločin, do današnjeg dana, niko u Crnoj Gori nije odgovarao. I uopšte, stanje u ovoj krivičnoj stvari, punih dvadeset godina nakon zločina, u proleće 2012, više je nego katastrofalno. Pre nekoliko godina, u postupku za naknadu materijalne štete, u vansudskom poravnanju, jedan broj porodica žrtava dobio je određenu finansijsku kompenzaciju. Država je na taj način indirektno priznala i prihvatila odgovornost svojih čelnika. Ali ne i u onom

najmerodavnijem, krivičnom postupku pokrenutom sa ogromnim zakašnjenjem, pre nekoliko godina, pa i to tek pod pritiskom dela domaće i međunarodne javnosti. Ali je i tada Vrhovno državno tužilaštvo (VDT) veoma pazilo da pred sud ne izvede nikoga iz ondašnjeg, a zbog nesmenjivosti vlasti, i sadašnjeg vrha Crne Gore. Optuženi su samo niže i srednjerangirani policijski funkcioneri. Momir Bulatović, u vreme izvršenja zločina predsednik Crne Gore, na sud je pozvan u svojstvu svedoka, a Milo Đukanović - 1992, ali i do decembra 2010. predsednik vlade, od tada "samo" predsednik vladajuće DPSCG ali još uvek najmoćniji oligarh Crne Gore - na sud nije pozvan čak ni kao svedok.

Pa ipak, prvostepena presuda Višeg suda u Podgorici iz 2011. nadmašila je sve nedostatke samog postupka. I to ne samo zbog toga što je ova presuda bila oslobađajuća nego još više zbog toga što je sud u obrazloženju ovog oslobađanja ustvrdio kako nikakvog krivičnog dela nije ni bilo. Obrazloženje obrazloženja bilo je još skandaloznije. Prema mišljenju suda, naime, krivičnog dela nije bilo, zbog toga što u kritičnom događanju, navodno, nije bila reč o međunarodnom sukobu, te zbog toga što policija Crne Gore, shodno tome, nije mogla imati status oružane snage. Sve stavovi u flagrantnoj suprotnosti s opštepoznatim činjenicama o međunarodnom priznanju Bosne i Hercegovine, koje se dogodilo najmanje nekoliko meseci pre kritičnih deportacija, te o potpuno nespornoj i notorno poznatoj koalicionoj saradnji koju su vrhovi crnogorske vlasti imali sa Miloševićevom Srbijom u agresiji na Bosnu i Hercegovinu.

Oslobađajuća prvostepena presuda za deportacije utoliko je indikativnija i neprihvatljivija što je došla samo nekoliko meseci nakon samooptužujućeg svedočenja Momira Bulatovića pred ovim istim sudom, 12. novembra 2010. Njegovo "Svi smo znali sve a Milo najviše" moralo je da dovede do proširenja i dopune optužnice najmanje na njega lično i na Mila Đukanovića a ne do oslobađajuće presude. Umesto toga, najmoćniji oligarh Podgorice, uz pomoć partnera, tajkuna i oligarha u Sarajevu, i danas čini sve da svoje ime iz ove priče u potpunosti izbriše, a pažnju celokupne domaće i međunarodne javnosti prebaci na sporedne teme i aktere. Deo ove velike sporednikacije jeste i najava podizanja optužnice protiv Slobodana Pejovića, penzionisanog policijskog inspektora iz Herceg-Novog, prvog i do danas jedinog svedoka-insajdera deportacija, koji o ovima hrabro svedoči već punih deset godina, te koji je zbog ovih svedočenja pretrpio već više od deset do danas nerasvetljenih fizičkih napada. Najtragičnije i najtužnije u svemu jeste to što je pod-

goričko-sarajevska tajkunsko-oligarhijska internacionala Mila Đukanovića u ovu veliku prevaru, sporednifikaciju i kontralustraciju protiv hrabrog svedoka Sloboda Pejovića, a time i u operaciju oslobađanja od odgovornosti samog Mila Đukanovića i vrha crnogorske vlasti, uspela da uključi, instrumentalizuje i zloupotrebi čak i deo porodica žrtava deportacija odnosno neke njihove predstavnike.

Drugi primer kontralustracije, koji sam izabrao baš za ovu konferenciju, jeste slučaj Ibrahima Čikića, Bjelopoljca, Sarajlije, mog duhovnog brata i prijatelja, koji je, evo, i danas među nama. Zajedno sa još dvadeset lica, Bošnjaka/Muslimana, uglavnom najviših funkcionera, članova i simpatizera Stranke demokratske akcije (SDA), tada najjače parlamentarne stranke Bošnjaka/Muslimana Crne Gore, Ibrahim Čikić je bio žrtva montiranog sudskog procesa i torture, u Bijelom Polju, 1994. Zajedno sa drugima, u ovom procesu, on je optužen i osuđen zbog navodnog “ugrožavanja teritorijalne celine Savezne Republike Jugoslavije” i “pokušaja nasilnog stvaranja države Sandžak”. Besprimerni cinizam i sadizam vlasti ogleдали su se i u jednom krajnje bizarnom čak neverovatnom detalju. U vreme hapšenja, poluslep, Ibrahim Čikić je, od strane tužilaštva, optužen čak i za to da je bio planiran kao snajperist-specijalac, zadužen za ubijanje srpske i crnogorske nejači. U stvarnosti, montirani proces i tortura njegovu bolest pogoršali su, sa oko pedeset na oko devedeset procenata slabovidosti. Daljeg izdražavanja kazne, zajedno sa ostalim osuđenim, oslobođen je decembra 1995. u okviru dejtonske mirovne operacije, a na temelju pomilovanja predsednika Momira Bulatovića te na ovom pomilovanju zasnovane odluke Vrhovnog suda Crne Gore.

Vreme, to majstorsko rešeto, međutim, pokazaće da je ovo bilo, zapravo, pomilovanje za crnogorski vrh, a ne za Ibrahima Čikića. Kada je Ibrahim Čikić, stradalnik, otporaš i pravednik, 2008, objavio svoju knjigu sećanja na montirani proces i torturu iz 1994. *Gdje sunce ne grije*, u narednih godinu-dve, jedanaest lica, Bjelopoljaca, uglavnom zatvorskih službenika, čuvara i lekara, među njima i nekoliko o kojima je Ibrahim Čikić u svojoj knjizi svedočio pozitivno, privatnim, krivičnim i građanskim tužbama, tužilo je našeg stradalnika, otporaša i pravednika za navodnu klevetu. Učešće u ovim tužbama čak i nekoliko lica o kojima je Ibrahim Čikić u svojoj knjizi svedočio pozitivno samo je jedan od više nego jasnih znakova da su i ove tužbe, samo po formi privatne, a, ustvari, akcije, represije i kontralustracije vrha nelustriranog režima protiv svakog onog ko se usuđuje da se seća. Juna 2011,

pod međunarodnim pritiskom, u Skupštini Crne Gore, dekriminalizovana je kleveta, pa je ovaj deo akcije protiv Ibrahima Čikića obustavljen, ali je građanska tužba za navodnu klevetu ostala.

U vezi sa dva paradigmatična primera crnogorske kontralustracije koje sam gore izneo, samo još jedna kratka napomena, relevantna za našu današnju naučnu konferenciju. Svakome ko je iole upućen u stvarnu, nefalsifikovanu, istorijsku, političku i pravnu pozadinu ova dva primera jasno je da su i deportacije 1992. i montirani sudski proces protiv Ibrahima Čikića i ostalih 1994, zapravo, sastavni deo onog najvećeg od svih, zločina genocida, koji je ratnih 1990-ih u Bosni i Hercegovini, ali i u okolnim zemljama, počinjen nad Bošnjacima/Muslimanima ovog regiona. U tom svetlu, ono veoma tendenciozno, politički motivisano redukovanje ovog genocida samo na masakr u Srebrenici 1995, u onoj presudi Međunarodnog suda pravde u Hagu 2007, nije samo duboko pogrešno, netačno i nepravedno, nego i krajnje štetno. Za žrtve genocida, ali i za celokupno međunarodno pravo, civilizaciju i čovečanstvo.

4. Umesto zaključka: pogled u budućnost: mukotrpnost ali progresivna evolucija svesti i prava ili samo ciklična smena prava i neprava

Nakon upravo iznetog, jasno je da pitanje iz gornjeg naslova, nažalost, nije samo retoričko. To je jedno od centralnih pitanja našeg vremena. Na ovo pitanje neposredno me je podstakla knjiga Florens Hartman *Mir i kazna*, sa njenim brojnim i lucidnim ukazivanjima na niz pozitivnih ali i negativnih presedana u međunarodnoj politici i pravu posle kraja hladnog rata, razvijenih i ispoljenih tokom postjugoslovenskih a posebno bosanskohercegovačkih stradanja 1990-ih, a neke od najznačajnijih teorijskih elemenata za razumevanje, postavljanje i rešavanje ovog pitanja, pre nekoliko godina, i sam sam razvio u knjizi *Belle époque: Kritika dogme progresu*.

Daleko od toga da u ovih nekoliko zaključnih paragrafa pretendujem na to da dam odgovor na postavljeno pitanje. To u ovom momentu ni objektivno nije moguće. Na temelju dugih statističkih serija i odgovarajućih teorijskih generalizacija o dvadeset pet vekova naše odnosno zapadne kulture i civilizacije, što ih je rusko-američki sociolog Pitirim Sorokin izneo u svojoj knjizi *Društvena i kulturna dinamika*, u onoj svojoj *Belle époque* razvio sam hipotezu

o našoj poznoj moderni kao, nakon pozne antike i poznog srednjovekovlja, našoj trećoj velikoj poznoj epohi. Epohi koja će trajati najmanje nekoliko decenija ako ne i vekova. Zbog tehnološkog i ukupnog ubrzanja istorije verovatno kraće ali i ne mnogo kraće od poznoantičkog pada Rima i pozno-srednjovekovnog mraka. Tako da je pitanje iz gornjeg naslova objektivno, istorijski, daleko od konačnog rešenja. Ali je njegovo postavljanje i rešavanje započelo. I to baš u mraku i haosu postjugoslovenskog, sarajevskog i bosansko-hercegovačkog stradanja.

U svemu ovome samo jedna stvar je sasvim izvesna. Kakav god da odgovor na ovo pitanje u budućnosti bude, pozitivan ili negativan, sekularan ili cikličan, progresivan ili dekadentan, naime, iskustvo postjugoslovenskog, sarajevskog i bosanskohercegovačkog stradanja u tome odgovoru biće ključno, a nevine žrtve ovog stradanja, ostaće zabeležene kao prve, mučeničke i svete.

LITERATURA

1. Florence Hartmann, *Mir i kazna*, Tajni ratovi međunarodne politike i pravde, Klub Plus, Beograd, 2007.

2. Ibrahim Čikić, *Gdje sunce ne grije*. Inicijativa mladih za ljudska prava, Edicija Dokumenti, Podgorica/Sarajevo, 2008.

3. Milan Popović, *Kratki roman o čoveku i bogu*, Vijesti, Podgorica, 2011. Edicija Uliks; <http://www.milanmpopovic.info>.

4. Milan Popović, *Belle epoque, Kritika dogme progresna*, OKF, Durieux, Cetinje, Zagreb, 2007. <http://www.milanmpopovic.info>.

5. Milan Popović, "BiH, početak i paradigma postmodernog sveta: prilog kritici vladajućih posthladnoratovskih ideologija", International Conference Bosnian Paradigm, International Forum Bosnia, Sarajevo, November 18-21, 1998; *Dijalog*, Sarajevo, 2-3/1998, 35-48; *International Dialogue*, Sarajevo, 9-10/1998, 37-51; <http://www.milanmpopovic.info> (u knjizi *Crnogorska alternativa*).

6. Milan Popović, "Deportacije 1992: zločin vrha vlasti", Monitor, Podgorica, 19. i 26 avgust i 2. i 9. septembar 2011; *Vijesti*, Podgorica, 23. i 30. avgust i 7. i 12. septembar 2011; *Danas*, Beograd, 20-21. i 27-28. avgust i 3-4. i 10-11. septembar 2011; *BHMagazin*, Sarajevo, 21. i 28. avgust i 5. i 12. septembar 2011, <http://www.bhmagazin.com>; <http://www.milanmpopovic.info>.

7. Milan Popović, “The Yugoslav Space Twenty Years Later: Historical Progress or Retrogression?,” *International Conference: The Yugoslav Space Twenty Years Later*, Université Libre de Bruxelles (ULB), Brussels, Belgium, December 16-17, 2011; U zborniku sa skupa koji izlazi do kraja 2012. i u knjizi *Altervizija* koja izlazi do sredine 2012; <http://www.milanmpopovic.info>.

8. Milan Popović and Filip Kovačević, “Montenegrin Counter-Lustration 1991-2009”, in Wolfgang Petritsch and Vedran Džihic (Editors), *Conflict and Memory: Bridging Past and Future in [South-East] Europe*. Nomos, Baden-Baden, 2010, 235-245. <http://www.milanmpopovic.info>.

9. Pitirim Sorokin, *Društvena i kulturna dinamika [Social and Cultural Dynamics, 1957]*, CID, Službeni list, Podgorica, Beograd, 2002.

PRESUDA ICTY PROTIV STANISLAVA GALIĆA – ZNAČAJ PRAVNIH I ČINJENIČNIH ZAKLJUČAKA

I. UVOD

Tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (u daljem tekstu ICTY) je 24.04.1998. u skladu sa ovlaštenjem iz člana 18. statuta ICTY optužio **Stanislava Galića**¹ na osnovu individualne krivične odgovornosti za zločine protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja. Shodno članovima 3 Statuta i 5. Statuta ICTY² i članovima 7.(1) i 7.(3) Statuta,³

---

¹ **STANISLAV GALIĆ**, sin Dušana, rođen je 12. marta 1943. u selu Goleši u opštini Banja Luka. Imao je čin general-majora u Vojsci Republike Srpske. Preuzeo je komandu nad Sarajevsko-romanijskim korpusom na dan ili oko 10. septembra 1992. i ostao na tom Položaju do otprilike 10. augusta 1994. Za to vrijeme snage kojima je on rukovodio i komandovao sprovodile su kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civilnog stanovništva Sarajeva.

² **Član 3. Statuta Kršenja zakona ili običaja ratovanja**

Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe koje su prekršile zakone ili običaje ratovanja. Ta kršenja, između ostalog, uključuju sljedeće:

- (a) korištenje otrovnih ili drugih oružja čija je svrha nanošenje nepotrebnih patnji;
- (b) bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom;
- (c) napadanje, ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, nebranjениh gradova, sela, stambenih ili drugih objekata;

Član 5. Statuta Zločini protiv čovječnosti

Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe odgovorne za sljedeća krivična djela kada su počinjena u oružanom sukobu, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera, i usmjerena protiv civilnog stanovništva:

- (a) ubistvo;
- (b) istrebljivanje;
- (c) porobljavanje;
- (d) deportacija;
- (e) zatvaranje;

S. Galić je bio optužen za planiranje i učestvovanje u kampanji snajperskog djelovanja i granatiranja civila i sprovođenje terora u Sarajevu od septembra 1992. do augusta 1994. Prvobitna optužnica je uključivala i Dragomira Miloševića,⁴ a 26.03.1999. optužnice su odvojene.

(f) mučenje;

(g) silovanje;

(h) progoni na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi;

(i) druga nehumana djela.

(d) zauzimanje, uništavanje ili hotimično oštećivanje vjerskih, dobrotvornih i obrazovnih ustanova, ustanova namijenjenih umjetnosti i nauci, historijskih spomenika i umjetničkih i naučnih djela;

(e) pljačkanje javne ili privatne imovine.

³ Član 7 Individualna krivična odgovornost

1. Osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje nekog od krivičnih djela navedenih u članovima od 2 do 5 ovog Statuta snosi individualnu odgovornost za to krivično djelo.

2. Nijedna optužena osoba, bilo da se radi o šefu države ili vlade ili o odgovornom državnom funkcioneru, ne može biti oslobođena krivične odgovornosti niti joj se može ublažiti kazna na osnovu njenog službenog položaja.

3. Ukoliko je neko od djela navedenih u članovima od 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni, njegov nadređeni ne može biti oslobođen krivične odgovornosti ako je znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a on nije preduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioce.

4. Optužena osoba koja je postupala prema naređenju vlade ili nadređenog ne može biti oslobođena krivične odgovornosti, ali joj se to može uzeti u obzir kao osnov za ublažavanje kazne ako Međunarodni sud utvrdi da je to u interesu pravde.

⁴ **Dragomir Milošević** je optužen u sedam tačaka na osnovu članova 3, 5 i 7(1) i 7(3) Statuta ICTY za učestvovanje u kampanji snajperskog djelovanja i granatiranja civila u Sarajevu od augusta 1994. do novembra 1995. **Osudjen na 29 godina zatvora** od strane ICTY zbog terorisanja civila, ubistvo i nehumana djela. Od marta 1993., bio je načelnik štaba Stanislava Galića, komandanta Sarajevsko romanijskog korpusa Vojske bosanskih Srba (VRS), a od 10. augusta 1994., naslijedio Stanislava Galića na mjestu komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa.

Žalbeno vijeće ICTY je potvrdilo osuđujuće presude u prvostepenom postupku koje su Miloševiću izrečene za naređivanje granatiranja civilnog stanovništva Sarajeva u periodu na koji se odnosi Optužnica (tačke 1, 5 i 6 Optužnice). Ukinulo je osuđujuću presudu koja mu je izrečena za planiranje tih krivičnih djela, a osuđujuće presude koje su Miloševiću izrečene za planiranje i naređivanje snajperskog djelovanja po civilnom stanovništvu zamjenjuje odgovarajućim osuđujućim presudama prema članu 7(3) Statuta

Optužnica protiv S. Galića je bila povjerljivog karaktera (tajna) i objelodanjena je 20.12.1999. g., na dan hapšenja S. Galića od strane međunarodnih stabilizacionih snaga (SFOR).

Suđenje protiv S. Galića je trajalo od 03.12.2001. do 09.05.2003., a dana 05.12.2003., presudom prvostepenog vijeća⁵ ICTY je presuđen na zatvorsku kaznu od 20 godina, a 30.11.2006. presudom žalbenog vijeća osuđen na kaznu doživotnog zatvora.

(tačke 1, 2 i 3 Optužnice). **Žalbeno vijeće je naglasilo da se njegovi zaključci odnose isključivo na Miloševiću individualnu krivičnu odgovornost za naređivanje i planiranje kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja po civilima u Sarajevu kao takvu, s obzirom na to da na suđenju nije utvrđeno da su zadovoljeni svi pravni uslovi za te vidove krivične odgovornosti. Ti zaključci ne utiču na zaključke Pretresnog vijeća, kao ni na zaključke Pretresnog vijeća i Žalbenog vijeća u predmetu *Galić*, da se u relevantnom periodu u Sarajevu provodila takva kampanja.**

⁵ **Prvostepeno(pretresno) vijeće I u sastavu:**

sudija Alphons Orié,
sudija Amin El Mahdi,
sudija Rafael Nieto-Navia

Tuzilaštvo su zastupali:

Mark Ierace
Chester Stamp
Daryl Mundis
Prashanthi Mahindaratne
Manoj Sachdeva

Drugostepeno-Žalbeno vijeće u sastavu:

sudija Fausto Pocar, predsjedavajući
sudija Mohamed Shahabuddeen
sudija Mehmet Güney
sudija Theodor Meron
sudija Wolfgang Schomburg

Tuzilaštvo su zastupali:

gđa Helen Brady
Mark Ierace
gđa Michelle Jarvis
gđa Shelagh Mc Call
gđa Anna Kotzeva

Zastupnici odbrane Stanislava Galića:

gđa Mara Pilipović
Stéphane Piletta-Zanin

1. Optužnica protiv S. Galića

Optužnica protiv S. Galića se sastojala iz 7 tačaka:

1. sprovođenje terora⁶ (tačka 1)
2. snajpersko djelovanje⁷ (tačke 2-4)
3. granatiranje⁸ (tačke 5-7)

---

⁶ **TAČKA 1: Kršenja ratnog prava i običaja** (protivpravno terorisanje civila kako je navedeno u členu 51 Dopunskog protokola I i členu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) što je kažnjivo prema členu 3 Statuta Međunarodnog suda.

Otprilike od 10. septembra 1992. do otprilike 10. avgusta 1994, **STANISLAV GALIĆ**, kao komandant snaga bosanskih Srba koje su sačinjavale ili bile pripojene Sarajevsko-romanijskom korpusu, sprovodio je dugotrajnu kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja na civilna područja i civilno stanovništvo Sarajeva, terorišući na taj način civilno stanovništvo i nanoseći mu psihičke patnje.

⁷ **TAČKA 2: Zločini protiv čovječnosti** (ubistvo) kažnjivi prema členu 5(a) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 3: Zločini protiv čovječnosti (nečovječna djela koja nisu ubistvo) kažnjivi prema členu 5(i) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 4: Kršenja ratnog prava i običaja (napadi na civile kako je navedeno u členu 51 Dopunskog protokola I i členu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) kažnjiva prema členu 3 Statuta Međunarodnog suda.

Između 10. septembra 1992. i 10. avgusta 1994, **STANISLAV GALIĆ**, kao komandant snaga bosanskih Srba koje su sačinjavale ili su bile pripojene Sarajevsko-romanijskom korpusu, sprovodio je koordiniranu i dugotrajnu kampanju snajperskih napada na civilno stanovništvo Sarajeva, u kojoj je ubijen i ranjen velik broj civila svih starosnih dobi i obaju polova. Ti napadi su bili takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje.

⁸ **TAČKA 5: Zločini protiv čovječnosti** (ubistvo) kažnjivi prema členu 5(a) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 6: Zločini protiv čovječnosti (nečovječna djela koja nisu ubistvo) kažnjivi prema členu 5(i) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 7: Kršenja ratnog prava i običaja (napadi na civile kako je navedeno u členu 51 Dopunskog protokola I i členu 13 Dopunskog protokola II Ženevskim konvencijama iz 1949.) kažnjiva prema členu 3 Statuta Međunarodnog Suda suda.

Između 10. septembra 1992. i 10. avgusta 1994, **STANISLAV GALIĆ**, kao komandant snaga bosanskih Srba koje su sačinjavale ili su bile pripojene Sarajevsko-romanijskom korpusu, sprovodio je koordiniranu i dugotrajnu kampanju granatiranja civilnih područja i civilnog stanovništva Sarajeva iz artiljerijskog i minobacačkog oružja. Posljedice granatiranja bile su smrt i ranjavanje hiljada civila.

U opštim podacima i navodima optužnice, (par. 4.a) između ostalog, precizirano je da je “tokom 44 mjeseca, Sarajevsko-Romanijski Korpus (u daljem tekstu “SRK”) sprovodio vojnu strategiju granatiranja i snajperskog djelovanja radi ubijanja, sakaćenja, ranjavanja i terorisanja civilnog stanovništva Sarajeva. Granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba pola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce”. U istom paragrafu se navodi da je SRK usmjeravao granatiranje i snajpersko djelovanje na “civile koji su obrađivali povrtnjake, čekali u redu za kruh, sakupljali vodu, išli na sahrane, kupovali na pijacama, vozili se tramvajima, sakupljali drva, ili jednostavno šetali sa djecom ili prijateljima. Ljudi su ranjavani i ubijani i u vlastitim domovima. Napad na sarajevske civile često nisu imali veze sa vojnim djelovanjima i cilj im je bio da stanovništvo drže u neprekidnom strahu. Život svakog stanovnika Sarajeva postao je svakodnevna borba za opstanak. Pored pravog pokolja ljudi prouzrokovnog granatiranjem i snajperskim djelovanjem, neprekidni strah od smrti i osakaćivanja doveo je kod stanovnika Sarajeva do velikih trauma i psihičkih povreda.”

U paragrafima 13 i 15 opštih podataka i navoda optužnice naglašeno je da su “navedena djela i propusti bili dio rasprostranjenog ili sistematskog napada ili napada širokih razmjera usmjerenog protiv civilnog stanovništva”, te da se navodi svih tačaka optužnice odnose na “ukupnu kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja civilnog stanovništva, **no razmjeri su bili toliki da prilozi pojedinačnim grupama tačaka u ovoj optužnici navode samo mali reprezentativan broj pojedinačnih incidenata u cilju konkretnosti iznošenja optužbi**”.

2. Odbrana S. Galića

U toku postupka protiv S. Galića, optuženi i njegova odbrana su u potpunosti osporavali sve navode iz optužnice, a kasnije iz prvostepene presude, o čemu će se detaljno analizirati u nastavku referata. Odbrana je tvrdila da se radi o “građanskom ratu, sa elementima vjerskog rata.” (par. 1096 završnog podneska odbrane)

Odbrana je osporavala da je tužilac dokazao da su civilne žrtve bile posljedica namjernog i selektivnog granatiranja i snajperskog djelovanja

SRK, te da su civilne žrtve bile uzgredna posljedica legitimnog vojnog djelovanja SRK i kao posljedica “pogrešnog gađanja i zalutalih metaka”. Takođe, odbrana je tvrdila da su neke žrtve bile posljedica “otvaranja vatre na vlastite civile od strane ARBiH”. U toku postupka pred sudskim vijećem odbrana je prezentirala navodnu argumentaciju da je Armija BiH ne samo izvršila zločin na srpskim civilima, nego je i izvršavala napade na vlastite civile kako bi “izazivali sažaljenje međunarodne zajednice znajući da će za napade biti optuženi pripadnici SRK”. Npr. u slučaju Markale odbrana nije poricala da je na pijaci došlo do eksplozije, ali je tvrdila da nema dovoljno pouzdanih dokaza za zaključak da je tu eksploziju prouzrokovala minobacačka granata (paragraf 626-7, 647 završnog podneska odbrane). Nadalje, odbrana je tvrdila da se čak i pod pretpostavkom da je na pijaci eksplodirala minobacačka granata od 120mm, ne može isključiti mogućnost da je granata ispaljena sa teritorija od kontrolom ARBiH. Odbrana je tvrdila da je i ARBiH posjedovala minobacače od 120mm te da je granata koja je prouzrokovala eksploziju mogla biti ispaljena s teritorije pod kontrolom ARBiH, jer su “određene jedinice ARBiH psihološki bile u stanju gađati vlastitu teritoriju” (par. 128. prijedloga odbrane za donošenje oslobađajuće presude i par. 632. završnog podneska odbrane). Odbrana je u svom završnom podnesku u par. 631-646 tvrdila da su jedinice ARBiH uzrokovale eksploziju na pijaci Markale i time pokušale izazvati “suosjećanje međunarodne zajednice za muslimansko stanovništvo Sarajeva”. Izvještaji vještaka odbrane su između ostalog negirali izvještaje Mirze Sabljice i Berka Zečevića, svjedoka tužilaštva i negirali da se radi o minobacačkoj granati. U iskazu pred sudskim vijećem J. Viličića, ekspertnog svjedoka odbrane, jednog od autora izvještaja o granatiranju se navodi “navodi za neke od žrtava eksplozije na pijaci Markale, da su ranjene u donje ekstremitete, u opreci je s načinom kretanja kroz vazduh fragmenata minobacačke granate koja je eksplodirala” (transkript 20317-8). Viličić sugerise da su takve povrede donjih ekstremiteta karakteristične za eksploziju određenog tipa konkavne granate korištene u JNA, a ne za minobacačku granate (transkript 20318).

U izjavama pojedinih visokih dužnosnika UN-a podržavani su ovakvi navodi odbrane o navodnim smišljenim zloupotrebama od strane ARBiH (R. Mole, transcript. 9500-01, 10997-99, M. Rose transcript. 10184-86, 10210-11). R. Mole, viši vojni promatrač UN-a je izjavio: “Siguran sam,

iako o tome ne mogu predočiti dokaze – da je moguće da je bilo slučajeva u kojima su, da bi se održala slika opsade Sarajeva, ...snage Predsjedništva pucale na svoj grad kako bi se održala slika opsade.”

U izjavi Michael-a Rose, britanskog generala, k-danta UNPROFOR-a od januara 1994. do januara 1995. se navodi: “Sigurno je da bi snage bosanske vlade s vremena na vrijeme, u politički ključnim momentima, pucale na Srbe kako bi ovi otvorili uzvratnu vatru na Sarajevo i kako bi bosanska vlada mogla ukazati na to kako se patnje stanovnika Sarajeva i dalje nastavljaju”.

Odbrana je preko svjedoka odbrane tvrdila, a posebno u završnom podnesku, da “grad nije niti granatiran ni gađan iz snajpera, te su sva djelovanja SRK bila djelovanja iz **SAMOODBRANE I TO ISKLJUČIVO NA LEGITIMNE VOJNE CILJEVE U GRADU I NA VITALNE POLOŽAJE NEPRIJATELJA**” (par. 11 završnog podneska odbrane).

U završnom podnesku odbrane navodi se da se rat vodio u urbanoj sredini “što uvijek obuhvata kolateralnu štetu, osobito kada jedna strana ne poštuje svoje obaveze, kao što je to bio sa muslimanskom stranom, konkretno sa njenom obavezom da skloni civile iz zone vojnih dejstava” te da “uprkos svim predostrožnostim u urbanoj sredini nije moguće kontrolisati otvaranje vatre kako bi se izbjegle civilne žrtve” Odbrana je tvrdila da se po obrascu paljbe u gradu Sarajevu vidi da su “**srpske snage ŽELJELE MIR i da nisu imale nikakve teritorijalne aspiracije i da su jedino željele odbraniti teritoriju koju su smatrali teritorijom bosanskih Srba, a koja je već bila pod kontrolom SRK. Operacije SRK su cijelo vrijeme bile odbrambene, a ne napadačke**”. (par. 738-46 završnog podneska odbrane). Što se tiče krivične odgovornosti Galića, odbrana je shodno strategiji negiranja bilo kakvog počinjenog zločina u vezi sa optužbama ICTY, negirala i odgovornost S. Galića. Ne samo da je odbrana negirala bilo kakav zločin, nego je u svojim podnescima negirala da je S. Galić posjedovao znanje o bilo kakvim incidentima, navodeći da “bez jasno navedenih pojedinačnih incidenata, lokacija incidenata, vremena incidenata, nije moguće pretpostaviti da je general Galić posjedovao znanje o bilo kojem takvom incidentu” i da je shodno tome “mogao narediti ikakvu efikasnu istragu, ukoliko su se navedeni incidenti uopšte i dogodili” (par. 7.33 pretpretresnog podneska odbrane i par. 24 završnog podneska odbrane). U ovom dijelu kratko ću se osvrnuti samo na dva dijela zaključaka Prvostepenog i Žalbenog vijeća

“Većina smatra da tvrdnja kako bi snage ARBiH gađale, kao što bi to ovdje bio slučaj, vlastite civile NIJE SAMO NERAZUMNA nego je i u suprotnosti s dokazanim pravno relevantnim činjenicama. Žalbeno vijeće je u paragrafu 259 zaključilo:” U više navrata Galić tvrdi da Pretresno vijeće nije razmotrilo dokaze o tome da su snage ABiH otvarale vatru na svoju sopstvenu teritoriju kako bi izazvale saosjećanje međunarodne zajednice. Žalbeno vijeće ne vidi razloga da poništi taj zaključak(prvostepenog vijeća-np) i napominje da je Pretresno vijeće, za svaki incident za koji je utvrdilo da postoje dokazi o tome da je nišanio SRK, utvrdilo da su granate ili snajperska vatra došle sa linija SRK-a. U većini slučajeva za koje Galić tvrdi da su napadi potekli od snaga ABiH, tu optužbu je prezentirao kao puku mogućnost, ne navodeći nikakve činjenice u prilog”.

Obrana je pored apsolutne negacije krivične odgovornosti S. Galića i negacije počinjenih zločina, pokrenula i niz pravnih pitanja o nadležnosti ICTY, primjenjivosti članova Statuta ICTY za zločine za koje se teretio S. Galić, a što je bio osnov za zaključke prvostepenog i žalbenog vijeća ICTY, o čemu će biti detaljnije analizirano u nastavku ovog referata.

3. Presuda protiv S. Galića

Svi zaključci prvostepenog (pretresnog) vijeća ICTY su skoro u potpunosti ostali nepromijenjeni u žalbenom postupku, iako je žalba S. Galića na prvostepenu presudu sadržavala 19⁹ pravnih osnova.

---

⁹ Žalbeni osnovi:

BR. 1: GALIĆEVO PRAVO DA SVJEDOČI NA SUĐENJU

BR. 2: IZUZEĆE SUDIJE

BR. 3: ODLUKA PRETRESNOG VIJEĆA DA NE OTPUTUJE U SARAJEVO

BR. 4, 13 I 11: OCJENA DOKAZA

BR 5, 16 I 7: KRIVIČNO DJELO AKATA NASILJA ILI PRIJETNJI NASILJEM ČIJI JE GLAVNI CILJ TERORISANJE CIVILNOG STANOVNIŠTVA

BR. 6: NAVOD O POGREŠNOJ PRIMJENI PRAVA U POGLEDU KRIVIČNOG DJELA NAPADA NA CIVILE .

BR. 8: NAVODI O POGREŠNOJ PRIMJENI PRAVA U POGLEDU KRIVIČNIH DJELA PO ČLANU 5 STATUTA.

BR. 9: POGREŠNA PRIMJENA PRAVA U VEZI S KUMULATIVNIM TEREĆENJEM I OSUĐIVANJEM

Prvostepeno vijeće je izreklo presudu i proglasilo S. Galića krivim po jednoj tački za kršenje zakona ili običaja ratovanja (djela nasilja čiji je prevashodni cilj širenje straha među civilnim stanovništvom shodno članu 51. Dopunskog protokola I Ženevske konvencije 1949. g.) i po četiri tačke za zločine protiv čovječnosti (ubistvo, nehumana djela koja nisu ubistvo) na osnovu Galićeve individualne krivične odgovornosti u skladu sa članom 7.(1) Statuta ICTY. Prvostepeno vijeće je zaključilo da se protiv S. Galića ne trebaju izricati kumulativne osude za ista krivična djela u slučaju kada je jedan zločin samo konkretnija forma drugog zločina, a oba su dokazana. Stav vijeća je bio da presudu treba donijeti za zločin koji je konkretniji. S tim u vezi, utvrđivanje krivice S. Galića po tački 1. – Teror, imao je automatsku posljedicu da se tačke 4. i 7. optužnice, koje su S. Galića teretile za zločin napada na civile kao dio zločina terora – formalno odbacuju.

Prilikom odmjeravanja kazne Prvostepeno vijeće u paragrafu 764 prvostepene presude je navelo; “Nekoliko aspekata u ovom predmetu bilo je od ključne važnosti za odluku Većine Pretresnog vijeća da je optuženi u značajnoj mjeri učestvovao u zločinima koji su dokazani na suđenju, koji su bili dio kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja. Prvi aspekt je bio sveprisutan i trajan karakter napada o kojem je detaljno bilo riječi u Dijelu III ove Presude. O težini krivičnih djela koja je počinio general Galić govore razmjeri, obrazac i praktično neprekidno ponavljanje tih djela, gotovo svakodnevno, tokom mnogih mjeseci. Stanovnici Sarajeva – muškarci, žene, djeca i starci – bili su podvrgnuti teroru, a stotine civila je ubijeno i hiljade ranjeno tokom svakodnevnih aktivnosti kao sto su prisustvovanje sahranama, obrada povrtnjaka, odlazak po vodu, kupovina, odlasci u bol-

---

BR. 10: GREŠKA U PRIMJENI PRAVA U VEZI S UTVRĐIVANJEM OSNOVA KRIVČNE ODGOVORNOSTI

BR. 12: KOLATERALNI GUBICI

BR. 14: DEFINICIJE POJMOVA.

BR. 15: NAVOD O POGREŠNOJ PRIMJENI PRAVA I POGREŠNO UTVRĐENOM ČINJENIČNOM STANJU U VEZI SA POSTOJANJEM KAMPANJE

BR. 17: NAVODI O GREŠKAMA U VEZI S INCIDENTIMA SNAJPERSKOG DJELOVANJA I GRANATIRANJA .

BR. 18: GALIĆEVA KRIVIČNA ODGOVORNOST.

BR. 19: ŽALBA NA KAZNU

nicu, vožnja gradskim saobraćajem ili boravak u svojim kućama. Većina Pretresnog vijeća također uzima u obzir fizičke i psihičke patnje nanesene žrtvama. Sarajevo nije bio grad u kome je dolazilo do povremenih nasumičnih akata nasilja nad civilima ili u kojem su životni uslovi bili naprosto teski. Radilo se o nepodnosljivom okruženju u kojem je, u najmanju ruku, stotine muškaraca, žena, djece i staraca ubijeno, a hiljade ranjeno i u najopštijem smislu podvrgnuto teroru”

Prvostepeno vijeće je zaključilo da su dokazi pokazali van razumne sumnje da su **sarajevski civili bili meta namjernih napada snaga SRK**. Prvostepeno vijeće je utvrdilo da je u razdoblju koje je obuhvaćeno optužnicom **ubijeno hiljade civila, a hiljade je ranjeno u snajperskim napadima i granatiranju, te da je SRK namjerno napadao civile u velikom broju tokom dužeg vremenskog razdoblja i da je prvostepeno vijeće uvjereno da napadi nisu bili pojedinačni incidenti već su predstavljali rasprostranjenu i sistematsku kampanju**. Prema mišljenju prvostepenog vijeća, kampanja snajperskog djelovanja i granatiranja protiv sarajevskih civila je imala prevashodni cilj sprovođenje terora nad civilnim stanovništvom. Prvostepeno vijeće je utvrdilo da je **S. Galić imao efektivnu kontrolu nad svojim jedinicama i da je znao za zločine koji su počinjeni**. Takođe, u prvostepenoj presudi je utvrđeno da su snajperska djelovanja i granatiranja od strane SRK **bila pod kontrolom komandnog lanca SRK**. Jedan od najvažnijih zaključaka je; da je S. Galić kontrolisao učestalost i razmjene počinjenih zločina u Sarajevu **koji su bili dio općeg plana**, te da je S. Galić svojim naredbama i drugim sredstvima omogućio, podržavao i vodio kampanju napada na sarajevske civile. **S tim u vezi Galić je promovirao ciljeve svojih pretpostavljenih u vezi sa Sarajevom provodeći kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja civilnog stanovništva Sarajeva, te da je, prenoseći kroz lanac komandovanja SRK-a zapovijesti za vođenje te kampanje na način koji otkriva da je primarna svrha bila sprovođenje terora, namjeravao da se nad civilima izvrše zločini ili da snage pod njegovom komandom izvrše te zločine**. Konstatujući da je Galić, pridržavajući se naredbi koje su išle nadalje lancem komandovanja SRK-a, provodio kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja protiv civilnog stanovništva Sarajeva sa namjerom terorisanja tog stanovništva, vijeća su zaključila da time ne zaključuju da je Galić bio jedini autor te kampanje. Uvidom u presude

jasno je da je komandant korpusa, organa potčinjenog VRS-a, koordinirao kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civilnog stanovništva Sarajeva, dopuštajući da se ljudstvo i oprema SRK-a koriste za vršenje protivpravnih akata nasilja nad civilima. U presudi se prvostepeno vijeće osvnmulo na navode odbrane da je Armija BiH uzrokovala masakr civila na pijaci Markale. U razmatranju mjesta ispaljenja minobacačke granate i zaključku da je minobacačka granata ispaljena sa teritorije pod kontrolom SRK-VRS prvostepeno vijeće je u par. 492. donijelo slijedeći zaključak o tvrdnji odbrane da je ARBiH izvršila granatiranje pijace Markale: **“Većina se želi izjasniti o tvrdnji odbrane da postoji mogućnost da je granata ispaljena s teritorije pod kontrolom ARBiH zato što su određene jedinice psihološki bile u stanju gađati vlastitu teritoriju. Odbrana je tvrdila da je moguće da su jedinice ARBiH time htjele izazvati suosjećanje međunarodne zajednice prema muslimanskom stanovništvu u Sarajevu. Većina smatra da tvrdnja kako bi snage ARBiH gađale, kao što bi to ovdje bio slučaj, vlastite civile nije samo nerazumna nego je i u suprotnosti s dokazanim pravno relevantnim činjenicama.”**Ovakav stav i zaključak je podržalo i **Žalbeno vijeće**

Takođe, važno je naglasiti da je međunarodni sud po prvi puta donio presudu o materijalnom elementu i elementu svijesti kod zločina sprovođenja terora kao kršenja zakona i običaja ratovanja. Sasvim je jasno da je strategija odbrane doživjela pravni krah i kao što ćemo vidjeti u nastavku referata, prvostepeno i žalbeno vijeće su skoro u potpunosti podržali navode i optužbe iz optužnice ICTY protiv S. Galića. **Žalbeno vijeće je u drugostepenoj presudi samo u dva slučaja izvršilo značajnije korekcije i izmjene, ali ne i poništenje zaključaka prvostepenog vijeća. (“Markale” i “Bolnica Koševo”)**

Izdvojeno mišljenje Nieto-Navia, predsjedavajući prvostepenog vijeća

U ovom dijelu referata smatram da je veoma važno u potpunosti prezentirati sažetak izdvojenog mišljenja Nieto-Navia,¹⁰ Predsjedavajućeg

---

¹⁰ Sažetak izdvojenog i suprotnog mišljenja predsjedavajućeg sudije Nieto-Navie (cjelokupan se nalazi na <http://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/bcs/031205.pdf>)

“Žao mi je što danas moram govoriti izdvojeno kao sudija čije je mišljenje suprotno u pogledu mnogih činjeničnih i pravnih zaključaka koje je donijela većina članova ovog Pretresnog vijeća. Princip *in dubio pro reo* je jedan od temeljnih principa krivičnog prava koji postoji u nacionalnim i međunarodnim pravnim sistemima kao i u sudskoj praksi Međunarodnog suda. Prema tom principu, Tužilaštvo mora činjenicu čija je svrha osuda dokazati van razumne sumnje. Ja sam većini članova Vijeća izrazio svoju zabrinutost i sumnje u dokaze koji se odnose na 8 od 23 snajperska incidenta iz Priloga, kao i na 3 od 5 incidenata granatiranja iz Priloga – **uključujući incident na tržnici Markale o kojem u svom izdvojenom mišljenju detaljno govorim** – kao i na neke incidente koji se ne nalaze u Prilogu optužnice. Te sumnje sam smatrao razumnim. **Očekivao sam da će ovo višestruko Pretresno vijeće prihvatiti moje sumnje kao dovoljne da bi se utvrdilo da Tužilaštvo neke navode nije uspjelo dokazati van razumne sumnje.** Većina članova Vijeća nije dijelila ovo očekivanje i moja je dužnost da izdvojeno iznesem svoje neslaganje s ocjenom dokaza.

Tužilaštvo tvrdi da je SRK “vodio dugotrajnu kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja na civilna područja Sarajeva i na civilno stanovništvo.” Od vojske kojoj se pripisuje visok nivo kompetencije i profesionalizma, što je Tužilaštvo učinilo u slučaju SRK-a, očekivalo bi se da je tokom 23 mjeseca kampanje namjernog gađanja civila koji žive u gradu od 340.000 stanovnika nanijela velik broj civilnih žrtava u odnosu na ukupan broj stanovnika u tom gradu. **Međutim, rezultati koje su predočili demografski vještaci Tužilaštva na osnovu analiza brojnih izvora govore suprotno. Nadalje, mjesečni broj civilnih žrtava je značajno pao tokom 23 mjeseca što je razdoblje obuhvaćeno optužnicom. Ti dokazi me navode na zaključak da snage SRK-a pod komandom generala Galića nisu bile uključene u kampanju namjernog gađanja civila u Sarajevu tokom razdoblja obuhvaćenog optužnicom.** Takav zaključak se poklapa s činjenicama u vezi s ponašanjem komande SRK-a koja je dobrovoljno prepustila kontrolu nad aerodromom, odobrila osnivanje “plavih puteva” kako bi se omogućila distribucija humanitarne pomoći i siguran prolaz civilima u grad i iz grada, koja je sklopila sporazume o zabrani snajperskog djelovanja pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija i pristala na osnivanje Zone potpunog isključenja.

Sada ću se osvrnuti na pitanja koja se tiču mjerodavnog prava i pravnih zaključaka. Većina članova Vijeća je donijela zaključak da krivično djelo sprovođenja terora nad civilnim stanovništvom spada u nadležnost ovog Pretresnog vijeća. Iznoseći prijedlog o osnivanju ovog Međunarodnog suda, generalni sekretar Ujedinjenih nacija je objasnio da primjena principa krivičnog prava *nullum crimen sine lege* zahtijeva da Međunarodni sud primjenjuje pravila koja su van svake sumnje dio običajnog prava. Ovaj princip je kontinuirano poštovan u sudskoj praksi ovog Međunarodnog suda i podrazumijeva da pretresno vijeće treba da utvrdi da li je krivično djelo koje se tereti u optužnici utemeljeno u međunarodnom običajnom pravu. Po prvi put u historiji ovog Međunarodnog suda, ovo Pretresno vijeće je trebalo da razmotri da li krivično djelo sprovođenja terora nad civilnim stanovništvom spada u njegovu nadležnost. Stoga sam očekivao da će Pretresno vijeće utvrditi da li to krivično djelo postoji kao oblik odgovornosti na osnovu međunarodnog

prvostepenog vijeća, u kojem je osporio sve ključne tačke optužnice, ali i prvostepene presude i izdvojio mišljenje u odnosu na mišljenje druge dvojice članova prvostepenog vijeća. Predsjedavajući vijeća je u izdvojenom

---

običajnog prava kako bi utvrdilo individualnu krivičnu odgovornost na osnovu tog prava. Većina članova Vijeća to nije učinila, već se, umjesto toga, oslonila na argument utemeljen na pravu međunarodnih ugovora da bi zaključila da Pretresno vijeće može razmatrati to krivično djelo. Po mom mišljenju, takav pristup nije u skladu s uslovima nadležnosti ovog Međunarodnog suda. S obzirom na to da mi nije poznat nijedan nacionalni sistem u čijoj je praksi to djelo u tolikoj mjeri inkriminirajuće da bi se smatralo dijelom običajnog prava, zaključujem da krivično djelo sprovođenja terora nad civilnim stanovništvom ne spada u nadležnost ovog Pretresnog vijeća. Donošenjem drugačijeg zaključka bez utvrđivanja da li krivično djelo sprovođenja terora nad civilnim stanovništvom povlači za sobom individualnu krivičnu odgovornost na osnovu međunarodnog običajnog prava ili čak i na osnovu pravila iz prava međunarodnih ugovora na koje se poziva, većina članova Vijeća nudi koncepciju međunarodnog humanitarnog prava koju ja ne podržavam. Većina članova Vijeća takođe zaključuje da je general Galić naredio svojim snagama da namjerno napadaju civilno stanovništvo Sarajeva, proglašavajući ga na osnovu toga krivično odgovornim po članu 7(1) Statuta. **Većina članova Vijeća svoj zaključak u potpunosti zasniva na pretpostavkama, budući da nijedan svjedok nije svjedočio da je čuo da general Galić izdaje takve naredbe i da nisu predočene pismene naredbe koje bi pokazale da je svojim jedinicama dao takva uputstva. Postoje značajni dokazi koji eksplicitno potvrđuju suprotno: pismene naredbe generala Galića u kojima upućuje svoje jedinice da poštuju Ženevske konvencije i druge instrumente međunarodnog humanitarnog prava, iskazi 16 vojnika i oficira SRK-a koji su bili razmješteni po čitavom Sarajevu u periodu obuhvaćenom optužnicom koji su potvrdili da su primali naredbe da ne ganaju civile, kao i drugi pismeni dokazi koji pokazuju da je general Galić proveo neke interne istrage u više navrata kada su ga predstavnici UN-a upozorili na moguće napade na civile od strane njegovih snaga. Na temelju raspoloživih dokaza zaključujem da se na osnovu spisa ovog suđenja ne može ustvrditi van razumne sumnje da je general Galić izdavao naredbe o gađanju civila i iznosim suprotno mišljenje od onog koje je u vezi s ovim pitanjem iznosi većina članova Vijeća.**

Usprkos mojim gore navedenim neslaganjima s većinom članova Vijeća, dijelim njihov zaključak da je Tužilaštvo dokazalo da je u brojnim slučajevima SRK ili namjerno ili bezobzirno gađao civile u Sarajevu tokom perioda obuhvaćenog optužnicom i time počinio krivična djela napada na civile, ubistva i nehumana djela. Takođe napominjem da je na osnovu dokaza izvedenih tokom suđenja utvrđeno da je general Galić, kao komandant SRK, znao ili je bilo razloga da zna za te zločine, ali da nije preduzeo *sve* potrebne i razumne mjere da spriječi njihovo počinjenje ili da kazni počinioc. Stoga zaključujem da je general Galić kriv za krivična djela protivpravnih napada na civile, ubistvo i nehumana djela po članu 7(3) Statuta.

U svjetlu ovog zaključka, ja bih generala Galića osudio na 10 godina zatvora”.

mišljenju **osporio dio činjeničkih nalaza, a posebno incident na pijaci Markale**, osporio je primjenu mjerodavnog prava, ali i pravnih zaključaka većine u vijeću. Predsjedavajući vijeća Nieto Navia je tvrdio:” Tužilaštvo tvrdi da je SRK “vodio dugotrajnu kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja na civilna područja Sarajeva i na civilno stanovništvo. Od vojske kojoj se pripisuje visok nivo kompetencije i profesionalizma, što je Tužilaštvo učinilo u slučaju SRK-a, očekivalo bi se da je tokom 23 mjeseca kampanje namjernog gađanja civila koji žive u gradu od 340.000 stanovnika nanijela velik broj civilnih žrtava u odnosu na ukupan broj stanovnika u tom gradu... **Nadalje, mjesečni broj civilnih žrtava je značajno pao tokom 23 mjeseca što je razdoblje obuhvaćeno optužnicom. Ti dokazi me navode na zaključak da snage SRK-a pod komandom generala Galića nisu bile uključene u kampanju namjernog gađanja civila u Sarajevu tokom razdoblja obuhvaćenog optužnicom.**” Na kraju, samostalno je predložio kaznu za S. Galića u visini od 10 zatvora.

Stav predsjedavajućeg vijeća i izdvojeno mišljenje je poslužilo odbrani Galića kao jedan od ključnih osnova za žalbu. Izdvojeno mišljenje predsjedavajućeg prvostepenog vijeća, ali i stav većine sudija u vijeću su najbolji dokazi da su sudski postupci pred ICTY veoma složeni i pravno komplicirani. Da je samo još jedan od sudija prvostepenog vijeća imao isti ili sličan stav sa predsjedavajućim, možda bi zločini u Sarajevu u konačnici bili tretirani upravo na način gosp. Nieto-Navia, predsjedavajućeg prvostepenog vijeća, i usudio bih se reći čak i na način odbrane – **LAŽNO I POGREŠNO.**

Naravno, ne želim ući u špekulaciju da bi presuda žalbenog vijeća bila drugačija, ali imajući u vidu razvoj određene sudske prakse i pravila na ICTY (posebno u dijelu utvrđivanja genocida pred ovim sudom – n.p.) itekako je u toj fazi postupka (žalbenoj-n.p.) bilo interesantno sačekati i vidjeti kako će se opredjeliti sudije žalbenog vijeća ICTY.

U Drugostepenoj presudi Žalbeno vijeće je zaključilo: **“Postojanje protivnog mišljenja(člana sudskog vijeća) u pogledu činjeničnog stanja ne obara valjanost prvostepene presude, jer je za presudu dovoljno da bude usvojena većinom glasova članova pretresnog vijeća”.**

II   **UTVRĐENE ČINJENICE U SKLADU SA ČLANOM 3. i 5 STATUTA**

Da li su konkretne činjenice iz optužbe protiv S. Galića van razumne sumnje mogle potvrditi zaključak da su zločini navedeni u optužnici, za koje se S. Galić teretio po članu 3. i 5. Statuta doista i počinjen? Tužilac je dokazao 18 od 26 popisanih incidenata snajperskog djelovanja i svih 5 incidenata granatiranja. U svrhu suđenja protiv S. Galića saslušan je 171 svjedok , uvršteno je 1268 dokaznih predmeta, izvedeno 15 sudskih vještaka i sačinjeno 22.016 stranica transkripta. Prije utvrđivanja i donošenja činjeničnih i pravnih zaključaka od strane prvostepenog vijeća, važno je naglasiti pristup prvostepenog vijeća u ocjeni dokaza “incidenata granatiranja i snajperskog djelovanja”, a što je u potpunosti prihvatilo i podržalo Žalbeno Vijeće. U paragrafu 188. i 189. presude Prvostepeno vijeće je objasnilo da je “izvedeno mnogo dokaza kako bi se podkrijepila opšta teza optužbe koja već na prvi pogled ide dalje od onoga što bi se realno zasnivalo na incidentima iz priloga”. Prvostepeno vijeće je s toga “pomno razmotrilo incidente iz priloga optužnice, jer se u njima iznose konkretni primjeri sveukupne situacije u Sarajevu. U pogledu tih incidenata, prvostepeno vijeće je posebnu pažnju posvetilo pitanjima **udaljenosti između žrtve i izvora vatre, udaljenosti između mjesta na kojem je žrtva pogođena i linije sukoba, borbenim dejstvima koja su se odvijala u vrijeme i na mjestu događaja. Kao i relevantnom prisustvu vojnih aktivnosti ili objekata u blizini mjesta događaja, izgledu žrtve u pogledu godina starosti, pola, odjeće, aktivnosti kojom se činilo da je žrtva bila zabavljena, te u kojoj mjeri je žrtva bila vidljiva, neometanu liniju nišanjenja i dnevno svjetlo**”. Citirani paragrafi prvostepene presude ustvari govore o veoma studioznom pristupu Prvostepenog vijeća i procjeni da li je svaki navedeni incident van svake razumne sumnje bio dokazan i bio primjer kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja. **U istim paragrafima Prvostepeno vijeće je navelo da je ovakav standard primijenjen i zbog utvrđivanja da li su “žrtvu pogodile snage ARBiH, zalutali metak, ili pak da je žrtvu bilo moguće smatrati borcem”, imajući u vidu stavove odbrane.** Da bi se objasnila svrha optužnice i priloga optužnice, Prvostepeno vijeće u paragrafu 208 presude je zaključilo: “Ovdje većina želi razjasniti razloge svog prelaska sa nivoa konkretnih incidenata na nivo opšte kampanje. Bilo bi neuvjerljivo tvrditi da 26 napada snajperima i 5 napada granatama predstavljaju

“kampanju” u gore navedom smislu. Većina to ne tvrdi. Raspodijeljen na period od dvije godine, ukupan broj eventualnih dokazanih napada sam po sebi ne bi mogao uvjerljivo predstavljati “rasprostranjeno” ili “sistematsko” snajpersko djelovanje i granatiranje usmjereno protiv civila. S toga su jednako pomno razmotreni i dokazi koji prema navodima optužbe pokazuju da navedeni incidenti iz priloga ukoliko se dokaže da su to bili napadi, nisu bili izolirani incidenti već reprezentativni primjeri kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja”. Nakon ovakvog pristupa, Prvostepeno vijeće se upustilo u detaljnu analizu svih incidenata u prilogu optužnice

Takođe, prije utvrđivanja činjeničnih zaključaka, Prvostepeno vijeće se posvetilo definiranju pojma kampanje i snajperskog djelovanja.

1. Kampanja

Tužilaštvo ICTY je kampanju definiralo kao vojnu strategiju koja je sprovedena granatiranjem i snajperskim djelovanjem radi ubijanja i ranjavanja civilnog stanovništva u Sarajevu, te da je kampanja bila koordinirana, dugotrajna, rasprostranjena i sistematska. U završnom podnesku tužilaštvo je opširno analiziralo institut “kampanja” koji je upotrebljen u optužnici protiv S. Galića i navelo da je kampanja bila tajna, da je njezin intenzitet podešavao i pratio međunarodni pritisak i da je bila rasprostranjena i sistematska (paragraf 67, 68 i 571 završnog podneska optužbe). U završnoj riječi Tužilac je pojam “kampanja” povezao s obrascom ponašanja, sa stepenom planiranja, raspodjelom sredstava itd. (transkript 21991-2)

S. Galić i njegova odbrana su negirali postojanje kampanje. U toku prvostepenog postupka većina u prvostepenom vijeću je smatrala, a što je žalbeno vijeće i potvrdilo, da **je za predmetni period septembar 1992. – avgust 1994. godine postojala kampanja snajperskog djelovanja i granatiranja** (paragraf 583. Prvostepene presude), takođe u **paragrafu 224 Žalbene presude se navodi sljedeći zaključak; “Žalbeno vijeće nije utvrdilo nikakvu grešku u pristupu koji je Pretresno vijeće primijenilo kako bi utvrdilo postojanje kampanje. Prvo, Žalbeno vijeće prihvata definiciju “kampanje” koju je dalo Pretresno vijeće, kao i definiciju obilježja bića tog krivičnog djela. Drugo, Žalbeno vijeće nije utvrdilo nikakvu grešku u mišljenju Pretresnog vijeća da se incidenti navedeni**

u Prilozima dokazani na suđenju sami po sebi ne mogu smatrati kampanjom, kako je taj pojam shvaćen u kontekstu Optužnice, nego da se postojanje kampanje moglo smatrati dokazanim na osnovu pozamašnog korpusa drugih direktnih i indirektnih dokaza koji indirektno podupiru tezu o postojanju kampanje.”

Predsjedavajući vijeća Nieto-Navia je u prvostepenoj presudio izrazio svoje neslaganje o postojanju kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja u Sarajevu u navedenom periodu (paragraf 582. prvostepene presude), što nije imalo uticaja na Žalbeno vijeće prilikom donošenja Drugostepene presude.

2. Snajpersko djelovanje

Značajno je ukazati i na raspravu u vezi sa definicijom snajperskog djelovanja. U svom pretpretresnom postupku Tužilac definiše snajpersko djelovanje kao “vatru iz pješačkog oružja kao što su puška ili mitraljez, s nekog skrivenog ili djelimično skrivenog položaja”. Odbrana je osporavala definiciju tužilaštva i definiralo snajpersko djelovanje kao “vatru iz posebnih pušaka sa optičkim nišanom” te tvrdilo “da SRK nije imao takve puške”. (paragraf 11. završnog podneska odbrane). Prvostepeno vijeće je u paragrafu 184 presude zaključilo: “**Pretno vijeće smatra da se u kontekstu postojećeg predmeta snajpersko djelovanje mora shvatiti kao direktno gađanje osoba s veće udaljenosti iz bilo koje vrste pješadijskog oružja.”**

U okviru svog 14. žalbenog osnova na prvostepenu presudu, Galić je tvrdio da je način na koji je Prvostepeno vijeće definisalo pojmove “**kampanja**” “**snajpersko djelovanje**” i “**civili**” pogrešan”. Galić se žalio da Prvostepeno vijeće nije utvrdilo gdje su se tačno u Sarajevu nalazili legitimni vojni ciljevi, kao niti “šta se u velikom gradu smatra civilnom, a što vojnom zonom”. Galić je iznosio argument da Prvostepeno vijeće nije ni pokušalo da definiše pojmove “na izvjesnoj udaljenost,” “granatiranje” i “protest”. Pored toga, Galić je tvrdio da je Prvostepeno vijeće pogriješilo time što nije izričito definisalo dužinu i dubinu linije sukoba.

U drugostepenoj presudi se navodi da **Žalbeno vijeće u zaključcima Pretresnog vijeća nije našlo nikakvu grešku u primjeni prava.** Galić nije bio ispunio svoju dokaznu obavezu po žalbi, tj. nije dokazao da je Prvostepeno vijeće počinilo grešku koja odluku čini nevažećom. Galić nije objasnio

zašto bi pojedina definicija bila potrebna, niti zašto bi Pretresno vijeće pogriješilo time što je nije dalo. Pored toga, Galić nije objasnio kako su te navodne greške uticale na konačno presuđenje u prvostepenom postupku. Žalbeno vijeće je konstatovalo da Prvostepeno vijeće nije pogriješilo time što nije ispitalo gdje su se nalazili dodatni legitimni vojni ciljevi ni utvrdilo dubinu linije sukoba na pojedinim tačkama oko grada. Galić nije objasnio zašto bi identifikovanje drugih legitimnih ciljeva dovelo u pitanje zaključak Prvostepenog vijeća – zasnovan na incidentima navedenim u Prilozima Optužnice i drugim dokazima, uključujući dokaze pribavljene putem izjava oficira SRK-a – da je SRK sprovodio kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja ciljeva koji nisu bili legitimni. Galić je propustio i da uputi na konkretne nalaze Prvostepenog vijeća u kojima je propust da se definišu pojmovi “kampanje”, “snajperskog djelovanja” i “civila” rezultirao greškom u Presudi, niti je pokazao zašto je taj propust rezultirao neispravnim zaključkom o namjeravanom cilju granata ili metaka. Navedeni **Četrnaesti žalbeni osnov je Žalbeno vijeće je u potpunosti odbilo**

Kako se navodi u članu 209. prvostepene presude, sudsko vijeće je razmatralo dokaze snajperskog djelovanja i granatiranja civila na slijedećim područjima: šire područje Grbavice, područje Hrasno, područje Alipašino Polja, područje Dobrinje, Sarajevski aerodrom, područje Briješkog Brda, područje Starog Grada, područje Koševa, područje Sedrenika, područje Širokače i područje Vogošće. Prvostepeno vijeće je zaključilo da je tužilac dokazao 18 popisanih incidenata snajperskog djelovanja i svih 5 incidenata granatiranja kao što je već navedeno u uvodu referata, a što je potvrdilo Žalbeno vijeće.

III PRAVNI ZAKLJUČCI

1. Prvostepeno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da je protiv civilnog stanovništva Sarajeva u periodu na koji se odnosi Optužnica počinjeno krivično djelo napada na civile u smislu člana 3 Statuta. Što se tiče actus reus tog krivičnog djela, Pretresno vijeće konstatuje da artiljerijski i snajperski napadi usmjereni protiv civilnog stanovništva i pojedinih civila koji nisu učestvovali u neprijateljstvima predstavljaju djela nasilja. Ta djela nasilja dovela su do smrti i teškog ranjavanja civila. Nadalje, Prvostepeno vijeće je

konstatovalo da su ta djela bila usmjerena protiv civila, bilo hotimično bilo iz nehata (par. 596 prvost. presude)

2. Većina u vijeću se takođe uvjerila da je, u periodu na koji se odnosi optužnica, protiv civilnog stanovništva u Sarajevu izvršeno krivično djelo terora u smislu člana 3 Statuta. U vezi s actus reus krivičnog djela terora, Prvostepeno vijeće je konstatovalo da su, u periodu na koji se odnosi Optužnica, počinjena djela nasilja nad civilnim stanovništvom Sarajeva. Osim toga, većina je takodje konstatovala da se protiv civilnog stanovništva u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ARBiH sprovodila kampanja snajperskog djelovanja i granatiranja i da joj je glavna svrha bilo zastrašivanje. (par. 597 prvost. presude)

3. Na osnovu činjenica sadržanih u činjeničnom dijelu Presude, Prvostepeno vijeće je konstatovalo da su uslovi iz člana 5 Statuta u ovom slučaju zadovoljeni: da je izvršen napad, da je taj napad bio usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, te da je riječ o rasprostranjenom ili sistematskom napadu. Pretresno vijeće nadalje konstatuje da su se krivična djela počinjena u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi Optužnica uklapala u kontekst napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, što su zasigurno znali svi na položajima u Sarajevu i okolini (par. 598 prvost. presude).

4. Prvostepeno vijeće se, nadalje, uvjerilo da su, u periodu na koji se odnosi Optužnica, u Sarajevu počinjeni ubistvo i nečovječna djela u smislu člana 5 Statuta. (par. 599 prvost. presude).

5. Ukratko, **Većina Prvostepenog vijeća je konstatovala da su snage SRK-a u periodu na koji se odnosi Optužnica izvršile sva krivična djela koja se navode u Optužnici - terorisanje, napad na civile, ubistvo i nečovječna djela.** (par. 599 prvost. presude). **Navedene zaključke Prvostepenog vijeca je potvrdilo Žalbeno vijeće ICTY u svojoj presudi.**

IV MARKALE I BOLNICA KOŠEVO

Od svih nabrojanih područja i incidenata u nastavku referata osvrnućemo se na dva i vidjeti kojom metodologijom i postupkom je prvostepeno i drugostepeno vijeće došlo do zaključaka kada su u pitanju slučajevi granatiranja na pijaci Markale i bolnice Koševo.

1. Markale

Žalbeno vijeće je apsolutno prihvatilo nalaze prvostepenog vijeća **da je minobacačka granata doletjela sa teritorije SRK, odnosno sa teritorije koju je kontrolisala VRS** odnosno nalaze Prvostepenog vijeća u vezi sa azimutom granate, uglom upada granate i dubinom kratera. Korekcija i izmjena se odnosila na namjeru ispaljenja minobacačke granate i žalbeno vijeće je zaključilo da **“prvostepeno vijeće nije bilo u pravu kada je zaključilo da je granata namjerno bila ispaljena, no da u svakom slučaju TAJ INCIDENT GRANATIRANJA PREDSTAVLJA PRIMJER GRANATIRANJA KOJE JE ZA CILJ NAMJERNO UZIMALO CIVILE. ZBOG TOGA ŽALBENO VIJEĆE NIJE PREINAČILO GALIĆEVU OSUDU ZA TAJ INCIDENT “** (sažetak presude str.9).

- Metodologija, postupak i zaključak da je minobacačka granata na pijacu Markale ispaljena sa područja SRK-VRS

- Prvostepeno vijeće je sistematski analiziralo sve raspoložive dokaze u slučaju Markale i kroz 10 posebnih tačaka u prvostepenoj presudi zaključilo da je minobacačka granata ispaljena sa područja SRK-VRS u cilju napada na civilno stanovništvo;

1. Granatiranje (opis događaja i istrage o uzrocima događaja).
2. Lokalni istražni tim (“Sabljičin i Zečevićev balistički izvještaj”).
3. Istražni timovi UN-a.
4. Izvještaj vještaka odbrane.
5. Iskazi o izvoru vatre koji nisu tehničke prirode.
6. Postojanje vojnih ciljeva na području pijace Markale.
7. Argumenti strana.
8. Zaključak o uzroku eksplozije i žrtvama.
9. Zaključak o mjestu ispaljenja (pravac iz kojeg je granata ispaljena i odnos udaljenosti s koje je granata ispaljena i ugla pada granate i dokazi u vezi sa mjestom ispaljenja granate koji nisu tehničke prirode).
10. Zaključak o smišljenosti napada.

Prvostepeno vijeće je u dokaze, među ostalim, uvrstilo i sljedeće: izvještaj stručnjaka iz BiH sačinjen tri dana nakon granatiranja na osnovu analize sprovedene na dan granatiranja (Sabljičin balistički izvještaj P2309.A1), izvještaj drugog stručnjaka iz BiH sačinjen dva dana nakon

granatiranja na osnovu analize sprovedene jedan dan nakon granatiranja (Zečevićev balistički izvještaj P3276.1.), Izvještaj UNPROFOR-a sačinjen deset dana nakon granatiranja, koji sadrži deset različitih analiza koje je izvršilo osam različitih službenika UN-a, u različitim momentima nakon granatiranja (Izvještaj UNPROFOR-a P2261), izvještaj svjedoka odbrane sastavljen osam godina nakon granatiranja (Viličićev izvještaj o granatiranju D1917), iskaze u sudnici obojice BiH vještaka (Mirza Sabljica, T., str. 5116-5433; Berko Zečević, T., str. 10283-10370.) iskaz vještaka odbrane (Janko Viličić, T., str. 20182-20607), te iskaze raznih pripadnika UN-a sa različitim stepenom poznavanja pomenutih UN-ovih analiza (*Vidi* npr. iskaz svjedoka Hamilla, T., str. 6059-6233).

Prvostepeno vijeće je dobilo pet različitih vrijednosti za azimut granate, šest različitih vrijednosti za njen padni ugao, tri različite izmjere za dubinu kratera, te tri različite procjene razdaljine koju je granata prevalila. Pored toga, osim jednog ili dva izuzetka, ti podaci bili su dati u vidu *raspona* brojeva, a ne određenog broja.

Odbrana nije poricala da je na pijaci došlo do eksplozije, ali je tvrdila da nema dovoljno pouzdanih dokaza za zaključak da je tu eksploziju prouzrokovala minobacačka granata (paragraf 626-7, 647 završnog podneska odbrane). Nadalje, odbrana je tvrdila da se čak i pod pretpostavkom da je na pijaci eksplodirala minobacačka granata od 120mm, ne može isključiti mogućnost da je granata ispaljena sa teritorija od kontrolom ARBiH. Odbrana je tvrdila da je i ARBiH posjedovala minobacače od 120mm te da je granata koja je prouzrokovala eksploziju mogla biti ispaljena s teritorije pod kontrolom ARBiH, jer su "određene jedinice ARBiH psihološki bile u stanju gađati vlastitu teritoriju" (par. 128. prijedloga odbrane za donošenje oslobađajuće presude i par. 632 završnog podneska odbrane). Odbrana je u svom završnom podnesku u par. 631-646 tvrdila da su jedinice ARBiH uzrokovale eksploziju na pijaci Markale i time pokušale izazvati "suosjećanje međunarodne zajednice za muslimansko stanovništvo Sarajeva". Izvještaj vještaka odbrane je negirao izvještaje Mirze Sabljice i Berka Zečevića i negirao da se radi o minobacačkoj granati. Vještaci odbrane su tvrdili da ne postoje definitivni dokazi da je stabilizirajući odsjek granate od 120mm zaista pronađen poslije eksplozije (D1917-Viličićev izvještaj o granatiranju). Takođe, vještaci odbrane su tvrdili da se ne može definitivno utvrditi da je riječ o ostacima minobacačke granate 120mm. U iskazu pred sudskim vijećem

J. Viličića, ekspertnog svjedoka odbrane, jednog od autora izvještaja o granatiranju isti je naveo da su “navodi za neke od žrtava eksplozije na pijaci Markale, da su ranjene u donje ekstremitete, u opreci s načinom kretanja kroz vazduh fragmenata minobacačke granate koja je eksplodirala” (transkript 20317-8). Viličić sugerira da su takve povrede donjih ekstremiteta karakteristične za eksploziju određenog tipa konkavne granate korištene u JNA a ne za minobacačku granate (transkript 20318). U par. 463 prvostepeno vijeće je zaključilo da **se uvjerilo van razumne sumnje da je 05.02.1994. godine između 12:00 i 12:30 sati na pijaci Markale po udaru od zemlju minobacačka granata od 120mm, te je ubila više od 60 i ranila više od 140 osoba.**

Ovaj zaključak je bio uvod u donošenje zaključka o mjestu ispaljenja minobacačke granate. Doprinos g.Mirze Sabljice i g. Berka Zečevića kao i jedan dio izvještaja UN-a su bili ključni i uzeti su kao relevantni u zaključku prvostepenog vijeća da je eksploziju na pijaci Markale prouzrokovala minobacačka granata od 120mm, koja je eksplodirala nakon što je udarila o zemlju, te da je ispaljena sa teritorije SRK. Isto tako, prvostepeno vijeće je donijelo zaključak o mjestu ispaljenja na način da je prethodno utvrdilo:

- a) pravac iz kojeg je granata ispaljena,
- b) odnos udaljenosti s koje je granata ispaljena i ugla pada granate,
- c) uvelo dokaze u vezi s mjestom ispaljenja granate koji nisu tehničke prirode.

U paragrafu 489 prvostepeno vijeće se uvjerilo da “granata nije mogla biti ispaljena ni sa kojeg položaja na strani linije sukoba na kojoj je bila ARBiH, sjeverno-sjevernoistočno od pijace Markale”. Prvostepeno vijeće se u par. 465., 492. i 493. odredilo i zaključilo da se **većina prvostepenog vijeća uvjerila van razumne sumnje da je minobacačka granata od 120mm koja je 05.02.1994. godine eksplodirala na pijaci Markale ispaljena iz pravca sjever-sjeveroistok odnosno pod azimutom od približno 18 stepeni, te da dokazi koji nisu tehničke prirode potvrđuju zaključak da se u relevantno vrijeme teritorije sjeverno-sjeveroistočno od pijace Markale dejstvovalo iz teškog oruđa te većina u vijeću zaključuje da je minobacačka granata koja je 05.02.1994. godine eksplodirala na pijaci Markale “BILA ISPALJENA SA TERITORIJE POD KONTROLOM SRK-VRS”**. Što je žalbeno vijeće potvrdilo u drugostepenoj presudi i time je ovaj zaključak dobio svoju sudsku pravosnažnost.

- Izjašnjenje Prvostepenog vijeća na tvrdnje odbrane da je granata ispaljena sa teritorije ARBIH

U razmatranju mjesta ispaljenja minobacačke granate i zaključku da je minobacačka granata ispaljena sa teritorije pod kontrolom SRK-VRS prvostepeno vijeće je u par.492. donijelo slijedeći zaključak o tvrdnji odbrane da je ARBiH izvršila granatiranje pijace Markale: **“Većina se želi izjasniti o tvrdnji odbrane da postoji mogućnost da je granata ispaljena s teritorije pod kontrolom ARBiH zato što su određene jedinice psihološki bile u stanju gađati vlastitu teritoriju. Odbrana je tvrdila da je moguće da su jedinice ARBiH time htjele izazvati suosjećanje međunarodne zajednice prema muslimanskom stanovništvu u Sarajevu. Većina smatra da tvrdnja kako bi snage ARBiH gađale, kao što bi to ovdje bio slučaj, vlastite civile nije samo nerazumna nego je i u suprotnosti s dokazanim pravno relevantnim činjenicama.”**

Na ovom mjestu u referatu ćemo se zadržati i na izvještajima UN promatrača i u vezi sa tim mišljenjima Prvostepenog i Žalbenog vijeća.

Prvostepeno vijeće je podrobno, kroz pisane izvještaje i neposredna svjedočenja pripadnika UN-a donijelo zaključke o validnosti i upotrebljivosti nalaza timova stručnjaka UN-a. S tim u vezi navodimo da su vojni promatrači UN-a i članovi tima 4 Francuskog bataljona UN-a su 05.02.1994. godine izašli na mjesto događaja i konstatovali da je krater netaknut (par. 455. fusnota 1601 prvost. presude). Ovdje se potrebno zadržati na analizi izvještaja UNPROFOR-a od strane Žalbenog vijeća. U paragrafima 324, 325, 326 i 327 Drugostepene presude se navodi:

“Diskusija Pretresnog vijeća o Izvještaju UNPROFOR-a sadrži i neke netačnosti. Pretresno vijeće je izjavilo da “prema shvatanju većine, u Izvještaju UN-a usvojeni su Khanovi i Hamillovi zaključci, premda se upozorava da na osnovu stanja kratera nije bilo moguće ‘sa prihvatljivim stepenom tačnosti’ procijeniti ugao pada”. Reći za Izvještaj UNPROFOR-a da podržava Khanove i Hamillove zaključke nije tačno: u tom izvještaju njihovi nalazi diskutuju se opširnije nego drugi proračuni (pri čemu se, istina, odbacuju proračuni Verdyja i Frebata, francuskog bataljona UN-a), ali se oni u njemu ne usvajaju nego se zaključuje da postoje mnoge nedoumice u vezi s njima. Pretresno vijeće je takođe napomenulo da se u Izvještaju UNPROFOR-a izvještaju ignorišu Russellovi zaključci, ali to nije tačno. UNPROFOR je Russellove zaključke uključio u tabelarni pregled raznih izmje-

renih vrijednosti, kao i u rezultate “na osnovi konvencionalnih metoda analize kratera”. Pretresno vijeće je zaključilo sljedeće: “Na osnovu predočenih dokaza, većina zaključuje da je ugao pada granate bio približno 60 stepeni. Većina zaključuje da ugao pada nije bio veći od 65 stepeni, plus ili minus 5 stepeni”. Pretresno vijeće je moglo da se posluži jasnijom formulacijom”. Nadalje Žalbeno vijeće je naglasilo: “Na prvi pogled se čini da je Pretresno vijeće konstatovalo da je granata pala pod određenim uglom, dok su vještaci dali samo raspone vrijednosti, a da je zatim proizvoljno odabralo marginu greške, možda na osnovi toga što je tu marginu greške odabrao jedan od domaćih vještaka. Međutim, Žalbeno vijeće smatra da se zbog izbora formulacije ne razabire jasno činjenica da je Pretresno vijeće, koristeći i preciznu brojku i raspon margine greške, zapravo konstatovalo da padni ugao može da se odredi samo u mogućem rasponu vrijednosti, u rasponu pod koji se mogu podvesti sve vrijednosti iz raspona koje su u iskazali vještaci. **Niti donekle netačno čitanje Izvještaja UNPROFOR-a od strane Pretresnog vijeća, niti njegova pomalo zbunjujuća formulacija ne čine njegovu odluku nerazumnom**”.

Žalbeno vijeće je zaključilo: “Da je Izvještaj UNPROFOR-a bio jedini dokaz koje je Pretresno vijeće imalo da razmotri, netačna analiza tog izvještaja itekako je mogla završiti kobnim posljedicama, ali preispitivanje spisa prvostepenog postupka pokazuje da je Pretresno vijeće imalo pred sobom mnogo više dokaza, a ne samo Izvještaj UNPROFOR-a: Vijeće je imalo na raspolaganju Sabličin izvještaj, Zečevićev izvještaj, te Viličićev izvještaj koji je ponudila odbrana, kao i iskaze koje su u sudnici dali eksperti iz Bosne, pripadnici UNPROFOR-ovog tima i Viličić”.

U par. 495. prvostepeno vijeće se očitovalo i o smišljenosti napada; “Većina je uvjerena da je minobacačka granata, koja je pogodila Markale namjerno ispaljena na pijacu”, a u par. 496. prvostepene presude vijeće je zaključilo da minobacačka granata koja je ispaljena sa teritorije pod kontrolom SRK, van razumne sumnje namjerno ispaljena i koja je “ubila više od 60 a ranila više od 140 ljudi”. Ovaj zaključak o smišljenosti napada je od strane žalbenog vijeća korigovan i žalbeno vijeće je smatralo da prvostepeno vijeće nije bilo u pravu kada je zaključilo da je granata bila namjerno ispaljena na pijacu Markale, no da u svakom slučaju taj incident granatiranja “predstavlja primjer granatiranja koje je za cilj namjerno uzimalo civile”. Žalbeno vijeće nije preinačilo osudu S. Galića za zločin na pijaci Markale.

- Zaključci Žalbenog vijeća

U vezi sa granatiranjem pijace na Markalama, Galić je iznio devet konkretnih navoda:

- a. Pretresno vijeće je pogriješilo kada je zaključilo da je azimut granate iznosio 18 stepeni, zato što je jedan od eksperata UN-a smatrao da je azimut iznosio 25 stepeni, a Pretresno vijeće “nije ekspert” sposoban da se opredijeli između različitih stručnih mišljenja.
- b. Pretresno vijeće je pogriješilo kada je utvrdilo da je padni ugao granate iznosio oko 65 stepeni jer su dva eksperta UN-a bili mišljenja da je taj ugao bio značajno različit od te vrijednosti, a Pretresno vijeće nije jasno iznijelo zašto je odbacilo druge proračune. Isto tako, Galić tvrdi da nije bilo načina da se utvrdi koliko je duboko granata prodrla u tlo, što je ključan faktor za utvrđivanje padnog ugla.
- c. Nije moguće utvrditi koliko se duboko granata može zariti u tlo ako nije poznat tačan sastav tla.
- d. Pretresno vijeće je pogriješilo kada je utvrdilo da je dubina kratera iznosila 10 cm, zato što je jedan svjedok izjavio da margina greške u mjerenju kratera iznosi 50%, a taj podatak ionako ne znači ništa ako nije poznat tačan sastav tla.
- e. Nije trebalo da Pretresno vijeće prihvati iskaz svjedoka AF zato što je on pred Pretresnim vijećem lagao o tome gdje su se nalazile snage ABiH.
- f. Iskaz svjedokinje AK-1, koji je Pretresno vijeće ocijenilo dovoljno pouzdanim dokazom za utvrđivanje pravca iz kojeg je granata doletjela, takođe potvrđuje i okolnost da je granata ispaljena sa vrlo male udaljenosti u odnosu na pijacu, a ne sa vrlo udaljenih linija SRK-a, a Pretresno vijeće je pogriješilo time što nije donijelo takav zaključak.
- g. Pretresno vijeće je pogriješilo kada je zaključilo da je SRK možda položaj pijace imao memorisan iz ranijih granatiranja tokom četiri prethodna mjeseca, zato što zbog promjenjivosti uslova koordinate ne mogu ostati iste na neograničeno vrijeme. Jedan svjedok optužbe čiji iskaz nije osporen izjavio je da se unaprijed

memorisani podaci mogu koristiti samo dva sata, a u prethodna dva sata nije bilo nikakvog granatiranja. Pored toga, pijaca je bila premalen cilj da bi se mogla smišljeno pogoditi sa tako velike udaljenosti.

- h. Pretresno vijeće se pozvalo na iskaz svjedoka AD za svoj zaključak da se na pijacu moglo hotimično nišani, ali je pogriješilo time što nije prihvatilo njegov iskaz u dijelu u kojem je on izjavio da su vojnici SRK-a odbijali da izvršavaju naređenja koja su se mogla protumačiti kao protivpravna.
- i. Stabilizator koji je predložen kao dokazni predmet nije mogao biti stabilizator inkriminisane granate, zbog toga što nisu predloženi geleri iste granate.

Žalbeno vijeće je na početku razmatranja 9 žalbenih podosnova Galića, odbilo pet:

- cc. “Što se tiče sastava tla, Zečević je u svom iskazu izjavio da je posrijedi bio tanak sloj asfalta na podlozi od pijeska, kamena, šljunka i sitnog kamenja. Među dokazima nije predložen nijedan koji bi bio tome protivrječio. Galić nije pokazao niti zašto bi taj nalaz bio netačan, niti zašto bi bila potrebna detaljnija analiza”.
- ee. “Ocjena vjerodostojnosti uglavnom zavisi o Pretresnom vijeću: što se ovoga tiče, Galić nije pokazao da je iskaz svjedoka AF u vezi s prisustvom vojnika ABiH toliko nepouzdan da je sasvim ne prihvatljiv i u vezi sa svim ostalim temama na koje se odnosi”.
- ff. “To što je svjedokinja AK-1 čula granatu ne navodi nužno na zaključak da je granata ispaljena iz blizine: dokazi izvedeni na suđenju pokazali su da se, zavisno od uslova, granata može čuti sa različitih udaljenosti”.
- hh. “Ako Pretresno vijeće prihvati jednu činjenicu iz iskaza nekog svjedoka, to ne obavezuje Vijeće da prihvati cijeli iskaz tog svjedoka: dakle, Pretresno vijeće nije pogriješilo time što je prihvatilo samo dijelove iskaza svjedoka AD”.
- ii. “Da li je u sudnici predložen geler ili nije ne utiče na pitanje da li dio stabilizatora koji je uvršten u dokaze zaista potiče od predmetne granate. Pretresno vijeće je na osnovi dokaza utvrdilo

da potiče, a Galić nije naveo nikakav razlog zašto bi to utvrđenje bilo pogrešno”

Žalbeno vijeće je moralo riješiti o meritumu argumenata o **azimutu granate, padnom uglu, dubini kratera, te o mogućnosti da je cilj gađanja bila upravo pijaca. Prva tri argumenta odnose se na mjesto odakle je granata ispaljena, a posljednji na to da li je ispaljena hotimično.**

U paragrafu 320 Drugostepene presude Žalbeno vijeće je navelo;

“Argumenti u vezi s azimutom granate mogu da se bez problema odbace. Pretresno vijeće možda i jeste pogriješilo konstatovavši da je azimut iznosio 18 stepeni. Postojalo je još jedno stručno mišljenje, prihvaćeno u Izvještaju UNPROFOR-a kao jednako pouzdano, da je azimut mogao da iznosi i 23,6 stepeni, odnosno čak i 25 stepeni. Međutim, iz takve greške nije moglo da proistekne nepravedno rješenje jer se svi mogući rasponi vrijednosti uklapaju u pravac sjever-sjeveroistok, što ugrubo odgovara istovjetnoj konfiguraciji linija ABiH i SRK-a. Na tom pravcu, pijaca na Markalama bila je udaljena 2.300 metara od linije ABiH i 2.600 metara od linije SRK-a. **Dakle, ključno je pitanje koliku je razdaljinu granata preletjela. Odgovor na njega zavisi od tri faktora: relativne visine, koja nije sporna; vrste punjenja, koja jeste sporna; te padnog ugla granate, koji je bio predmet žestokog sporenja”.**

U paragrafu 321 Žalbeno vijeće je navelo” **Jedini način da se utvrdi vrsta punjenja minobacača (ako je to uopšte moguće) jeste na osnovu kratera i tunela izrovanog detonacijom projektila. Kako će biti pokazano u nastavku, nalazi Pretresnog vijeća u vezi s ova dva momenta u potpunosti su razumni i Žalbeno vijeće ne namjerava u njih dirati. Dakle, ODLUČUJUĆI POSTAJE PADNI UGAO GRANATE.”**

U Zečevićevom izvještaju (par. 327 žalbene presude), zasnovanom na mjerenjima izvršenim dan nakon granatiranja, navodi se raspon vrijednosti od 55 do 65 stepeni. **Vrlo sličnu vrijednost utvrdili su Khan i Hamill, a i Pretresno vijeće se na kraju poslužilo tim brojkama.** U Viličićevom izvještaju, u kojem se navode proračuni izvršeni nekoliko godina nakon događaja na osnovu Sabljinih mjerenja i fotografija mjesta udara granate, navodi se raspon vrijednosti od 55,6 do 62,5 stepeni. Taj raspon u potpunosti se podudara sa zaključkom Pretresnog vijeća u pogledu maksimalne vrijednosti. Ne smije da se smetne s uma da, što je veći ugao, to je veća vjerovatnoća da je granata bila ispaljena unutar linija SRK-a. **Ako je Pretresno**

vijeće pogriješilo u pogledu najmanje izračunate vrijednosti, takva greška može samo ići na ruku Galiću. Ona stoga ne može da posluži kao razlog da se ponište ili preinače zaključci Pretresnog vijeća na način da to ide u prilog Galiću. Svjedoci Hamill, Viličić i Zečević u svojim su iskazima obrazložili kako su došli do svojih brojaka, dok Russell nije svjedočio u sudnici. Dakle, za utvrđivanje veličine spornog ugla i nalaz da je on iznosio između 55 i 65 stepeni, Pretresno vijeće imalo je na raspolaganju mnogo dokaza, a ne samo Izvještaj UNPROFOR-a. U paragrafu 329 Žalbene presude se navodi: **Dakle, zaključci Pretresnog vijeća u vezi sa padnim uglom nisu nerazumni te stoga neće biti poništeni.**”

U paragrafu 333 Žalbeno vijeće je zaključilo: **“Kako je istaknulo Pretresno vijeće, granata ispaljena sa 0+3 punjenja, pri visinskoj razlici od najmanje 400 m i padnim uglom od 65 stepeni prevalila bi 3.600 m, što mjesto ispaljenja locira dobro unutar linija SRK-a. Dakle, zaključak Pretresnog vijeća da je granata ispaljena s područja iza linija SRK-a nije nerazuman i neće biti poništeni.**”

U paragrafu 335 Žalbeno vijeće je zaključilo raspravu o Markalama sljedećim zaključkom:

“Pretresno vijeće je saslušalo izjave o tome da je pijaci najbliži vojni cilj bio udaljen 300 metara. **Dakle, bilo da je nišanio upravo na pijacu ili na neki drugi cilj u radijusu od 300 metara, SRK je nišanio na cilj koji se nalazio unutar civilne zone, tako da je ovaj incident granatiranja primjer granatiranja u kojem su namjerno gađani civili. Nije tačan zaključak Pretresnog vijeća da je cilj predmetne granate bila pijaca na Markalama, ali je tačan zaključak da su njen namjerni cilj bili civili, zbog čega zaključci Pretresnog vijeća neće biti poništeni.**”

2. Bolnica Koševo

Druga intervencija i korekcija žalbenog vijeća odnosila se na bolnicu Koševo. Za razumijevanje odluke žalbenog vijeća podsjetiću na zaključak Prvostepenog vijeća koje je u par. 509 prvostepene presude zaključilo: **“Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je na period na koji se optužnica odnosi SRK redovno gađao bolnicu Koševo, za koju se znalo da je civilni zdravstveni objekat. Ti su napadi prouzrokovali smrt ili**

ranjavanje civila koji su se nalazili u bolnici Koševo, značajno oštetili bolničku infrastrukturu, te bitno umanjili sposobnost te medicinske ustanove da pruža njegu bolesnicima. Pretresno vijeće se nadalje uvjerilo da je ARBiH otvarala minobacačku vatru iz kruga bolnice, ili iz njezine blizine i da su te akcije mogle isprovocirati SRK da odgovori vatrom. Iz dokaza u sudskom spisu nije jasno koliko se često to događalo. Međutim, obzirom na te okolnosti pretresno vijeće ne može utvrdi oštećenje i gubitke koje je ta razmjena vatre eventualno prouzrokovala. Ipak, dokazi pokazuju da su povremeno, direktno gađane same zgrade bolnice Koševo, što je prouzrokovalo smrt civila i da pri tom sigurno nije bila gađana nikakva vojna meta. Pretresno vijeće smatra te direktne napade na bolnicu Koševo primjerima kampanje napada na civile." U paragrafu 340 drugostepene presude žalbeno vijeće je navelo: "Pretresno vijeće je očigledno ispravno zaključilo da je u periodu na koji se optužnica odnosi SRK redovno gađao bolnicu Koševo, kao i to da je ARBiH otvarala minobacačku vatru iz kruga bolnice ili iz njene blizine i da su te akcije mogle isprovocirati SRK da odgovore vatrom. Međutim, zaključak prvostepenog vijeća da otvaranje vatre na zgrade bolnice Koševo (od strane SRK) "sigurno nije bila gađana nikakva vojna meta" djelimično je netačan-

- Zaključak Žalbenog vijeća

Galić je osporio zaključke Prvostepenog vijeća da su napadi na bolnicu na Koševu "primjeri kampanje napada na civile", na osnovu toga što su snage SRK-a otvarale vatru na područje na kojem se bolnica nalazi – a ne na samu bolnicu – "samo odgovarajući na vojna dejstva ABiH iz te zone". Galić je iznio dva zasebna navoda. Prvi je da snage SRK-a nisu granatirale samu bolnicu. Žalbeno vijeće je utvrdilo da granatiranje bolnice dokazano na osnovi velikog broja dokaza koje Galić ni na koji način nije pobio. Shodno tome, ovaj navod Galićevog žalbenog podosnova Žalbeno vijeće je odbacilo.

Drugi Galićev podosnov se odnosio na tvrdnju da se otvaranje vatre na bolnicu od strane snaga SRK-a ne može smatrati protivpravnim činom, uslijed toga što su "snage ABiH bolnicu koristile kao svoju vojnu bazu"

Prema mišljenju Žalbenog vijeća, Prvostepeno vijeće je očigledno ispravno zaključilo da je "u periodu na koji se Optužnica odnosi SRK redovno gađao" bolnicu na Koševu, kao i to da je "ABiH otvarala minobacačku vatru iz kruga bolnice ili iz njene blizine i da su te akcije mogle isprovocirati

SRK da odgovori vatrom”. Međutim, prema mišljenju Žalbenog vijeća **“Zaključak Vijeća da otvaranjem vatre na zgrade bolnice na Koševu sigurno nije bila gađana nikakva vojna meta djelomično je netačan. Ako je bolnica, bilo da se radi o zgradi ili krugu bolnice, bila korišćena kao baza za otvaranje vatre na snage SRKa, to znači da bolnica jeste, bar povremeno, bila vojni cilj. Kako stoji u Komentaru MKCK-a uz Dopunski protokol I Ženevskih konvencija: “Ako se sanitetska jedinica koristi za vršenje radnji štetnih po neprijatelja, ona zapravo postaje vojni cilj koji smije da se legitimno napadne, pa čak i uništi. Međutim, taj gubitak zaštite ne nastupa trenutno: postoji obaveza da se mora uputiti opomena i postaviti rok”. U Dopunskim protokolima I i II vijeće nalazi istu formulaciju: “Međutim, zaštita može prestati tek poslije opomene kojom je, kad god je to pogodno, utvrđen razuman rok i kad taj rok protekne bez dejstva”. Pretresno vijeće je dakle pogriješilo time što nije zaključilo da je određen broj napada SRK-a bio izvršen na legitimne vojne ciljeve”.**

U paragrafu 351 Žalbeno vijeće je zaključilo: **“ Stoga, primijenivši ispravan pravni kriterijum, Žalbeno vijeće konstatuje da su neki, ali ne svi napadi na bolnicu koje je izvršio SRK predstavljali primjere kampanje napada na civile. Ostali napadi bili su napadi na legitiman vojni cilj. Dakle, Pretresno vijeće je samo djelomično pogriješilo te se njegov zaključak shodno tome preinačuje”.**

Iz gore navedenih razloga, Galićev 17. žalbeni osnov se odbija (par. 352. Drugostepene presude)

V. PRVOSTEPENA PRESUDA

1. Prvostepeni postupak

1.1. Pravni okvir za donošenje činjenicnih i pravnih zaključaka – mjerodavno pravo

Pretresno vijeće je u sveobuhvatnoj analizi ispitalo uslove za primjenu članova 3. i 5. Statuta ICTY i ispitalo elemente krivičnih djela za koje se teretio S. Galić u optužnici shodno navedenim članovima Statuta.

A. Uslovi za primjenu člana 3. Statuta ICTY

Sudsko vijeće je u presudi analiziralo dva aspekta u primjeni ovog člana

- a) Napad na civile kao kršenje zakona i običaja ratovanja
- b) Teror nad civilnim stanovništvom kao kršenje zakona i običaja ratovanja

U odluci o nadležnosti žalbenog vijeća ICTY u predmetu Duško Tadić, da bi se za neka djela sudilo po člani 3. Statuta ICTY Prvostepeno vijeće mora utvrditi da je u vrijeme počinjenja zločina postojalo stanje oružanog sukoba i da je zločin bio usko povezan s tim oružanim sukobom (Odluka o nadležnosti u predmetu D. Tadić par. 94) Prema istoj odluci Žalbenog vijeća u predmetu D. Tadića se navodi da oružani sukob postoji svuda gdje se pribjegli oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih grupa ili pak između takvih grupa unutar držav (odluka o nadležnosti u predmetu D. Tadić par. 70). Isto tako, da bi neko djelo ušlo u primjenu člana statuta prema odluci o nadležnosti iz predmeta D. Tadić, potrebno je zadovoljiti četiri uslova (odluka o nadležnosti par. 94):

1. kršenje mora da predstavlja povredu međunarodnog prava;
2. pravilo mora biti običajne prirode, ili ako pripada pravu koje se bazira na sporazumima, moraju biti ispunjeni zahtjevani uslovi;
3. kršenje mora biti "teško", što znači da mora predstavljati povredu pravila koje štiti važne vrijednosti i ta povreda mora uključiti tešku posljedicu po žrtvu;
4. povreda pravila mora zahtijevati, po običajnom pravu ili pravu baziranom na sporazumima, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je prekršila to pravilo.

Prvostepeno vijeće u predmetu S. Galić je ispitalo sve uslove iz odluke o nadležnosti u predmetu D. Tadić i zaključilo da su isti ispunjeni u ovom slučaju u pogledu napada na civile kao kršenje zakona i običaja ratovanja i u pogledu terora nad civilnim stanovništvom kao kršenje zakona i običaja ratovanja.¹¹

---

¹¹ 62. Pretresno vijeće konstatira da se napad na civile može podvesti pod član 3 prema međunarodnom običajnom pravu, a u predmetnom slučaju i prema ugovornom pravu i da se sastojiod djela nasilja hotimično usmjerenih na civilno stanovništvo koje ne

Ovdje ćemo se zadržati i osvrnuti na drugi uslov iz odluke o nadležnosti u predmetu Tadić obzirom da je prvostepeno vijeće u predmetu S. Galić raspravljalo o karakteru oružanog sukoba, a u vezi sa primjenom mjerodavnog prava.

U članu 25. presude se navodi: "Pretno vijeće smatra da su se sporazumom¹² od 22.05.1992. godine strane očito složile da postoje relevantne odluke Dopunskog protokola I¹³ koje štite civile od neprijateljstava.

---

učestvuje direktno u neprijateljstvima uzrokujući pogibije i teške povrede tijela i zdravlja među civilnim stanovništvom. Većina je mišljenja da je krivično djelo koje čine djela nasilja hotimično usmjerena nacivilno stanovništvo ili civilne osobe, koja uzrokuju pogibije ili teške povrede tijela ili zdravlja civila s osnovnim ciljem da se širi teror među civilnim stanovništvom – tj. krivično djelo terora kao kršenje zakona i običaja ratovanja – bilo sadržano u pravu koje je vrijedilo za optuženog i njegove potčinjene u razdoblju na koje se odnosi Optužnica. Optuženi je to znao ili je trebao znati. U ovom predmetu je ugovorno pravo ono što teror čini krivičnim djelom po međunarodnom humanitarnom pravu. Međunarodni sud je nadležan *ratione materiae* posredstvom člana 3 Statuta. Da li je krivično djelo terora zasnovano i na običajnom pravu nije pitanje na koje je Većina pozvana da odgovori.

¹² **Sporazum od 22.5.1992. koji su potpisali.** K. Trnka, zastupnik g. Alije

Izetbegovića, predsjednika Republike Bosne i Hercegovine, g. D. Kalinić, zastupnik Radovana Karadžića, predsjednika Srpske demokratske stranke, J. Djogo, zastupnik Radovana Karadžića, predsjednika Srpske demokratske stranke, A. Kurjak zastupnik Alije Izetbegovića, predsjednika Stranke demokratske akcije, g. Šito Corić zastupnik Miljenka Brkića, predsjednika Hrvatske demokratske zajednice, **se odnosi na primjenu Dopunskog protokola I** (prijevod najznačajnijih dijelova sporazuma u prilogu fusnote). **U prilogu se nalazi i originalo pismo MKCK-a kao odgovor na pismo g. R. Goldstone-a, Tužioca ICTY, u kojem je potvrđena autentičnost svih sporazuma koje je potpisao MKCK "sa stranama na području b. SFRJ",** (Pismo od 12. juna 1995., par. A (DDM/JUR 95/931 MSS/RBR.). **Takođe spisak sporazuma MKCK potpisanih sa "predstavnicima iz BiH" u 1992. godini** (Sve kopije navedenih dokumenata se nalazi i u biblioteci ICTY)

Doc.No. 4741

22-maj-1992

SPORAZUM 1

Na poziv Međunarodnog komiteta Crvenog križa, ovdje navedeni:

K. Trnka, zastupnik Alije Izetbegovića, predsjednika Republike Bosne i Hercegovine, D. Kalinić, zastupnik Radovana Karadžića, predsjednika Srpske demokratske stranke, J. Djogo, zastupnik Radovana Karadžića, predsjednika Srpske demokratske stranke, A. Kurjak, zastupnik Alije Izetbegovića, predsjednika Stranke demokratske akcije,

---

S. Sito Corić, zastupnik Miljenka Brkića, predsjednika Hrvatske demokratske zajednice, su se sastali u Ženevi 22. maja 1992. da razmotre različite vidove primjene i sprovedbe međunarodnog humanitarnog zakona u uvjetima sukoba u Bosni i Hercegovini kao i da iznadju rješenja humanitarnih problema proizašlih iz tog sukoba. Stoga

- svjesni humanitarnih posljedica neprijateljstava u regionu;
- uzimajući u obzir Hašku izjavu od 05. novembra 1991.g.;
- potvrđujući svoju opredijeljenost da poštuju i osiguraju postivanje pravila međunarodnog humanitarnog prava;

- zainteresirane strane su se složile da će, bez ikakvih predrasuda prema pravnom položaju strana u sukobu ili prema međunarodnom zakonu o oružanom sukobu koji je na snazi, sprovesti slijedeća pravila:

1. Opća načela

Zainteresirane strane su se obvezale postovati i pobrinuti se da se postuje članak 3 četiri Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. koji kaže, s posebnim osvrtom:

1) Osobe koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima, uključujući pripadnike oružanih grupacija koje su položile oružje kao i one koji su "hors de combat" /izbačeni iz stroja/ zbog bolesti, pretrpljenih rana, pritvora ili bilo kojeg drugog uzroka, prema tim osobama će se u svim mogućim okolnostima postupati na ljudski način, bez ikakve stetne razlike zasnovane na rasi, boji, religiji ili vjeri, rodjenju ili bogatstvu, ili po bilo kojem drugom sličnom kriteriju.

U tu svrhu će se i dalje ovdje navedena djela smatrati zabranjenima u svako doba i na svakom mjestu u odnosu na gore navedene osobe:

a) nasilje prema životu i osobi, posebice ubojstvo svih vrsta, obogaljivanje, okrutan postupak i mučenje;

b) uzimanje talaca;

c) nipodastavanje osobnog dostojanstva, i posebice, ponižavajući i omalovažavajući postupak;

d) donošenja presuda i izvršenje smaknuća a da prethodno nije redovno ustanovljeni sud donio presudu, omogućavajući sva pravna jamstva koja civilizirani narodi smataju nezamjenjivim.

2) Ranjeni i bolesni će biti sakupljeni i zbrinuti.

Nepriistrasno tijelo, kao što je to Međunarodni komitet Crvenog križa, može ponuditi svoje usluge stranama u sukobu.

Strane u sukobu će se nadalje potruditi da na snagu stupe, putem posebnih dogovora, sve druge odredbe ili dio tih drugih odredbi sadašnje Konvencije.

Primjena prethodnih odredbi neće utjecati na pravni položaj strana u sukobu."

2. Posebni sporazum

U skladu sa člankom 3 četiri Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. strane su sporazumne da na snagu stupe slijedeće odredbe:

Raseljavanje civilnog stanovništva se neće narediti osim ukoliko sigurnost uključenih građana ili nužni vojni razlozi to tako ne zahtijevaju. Ukoliko bi se takva raseljavanja imala izvesti, poduzet će se sve moguće mjere kako bi se civilno stanovništvo moglo primiti u zadovoljavajućim uvjetima u pogledu zaklona, čistoće, zdravlja, sigurnosti i ishrane.

Međunarodni komitet Crvenog križa će imati slobodan pristup građanima na svim mjestima, posebice na mjestima zatočenja ili pritvora, kako bi ispunio svoj humanitarni mandat prema četiri Ženevske konvencije od 12. augusta 1949.

2.4. Zarobljeni borci

Zarobljeni borci će uživati takav postupak prema njima kakav određuje Treća ženevska konvencija.

Međunarodni komitet Crvenog križa će imati slobodan pristup svim zarobljenim borcima kako bi ispunio svoj humanitarni mandat prema Trećoj ženevskoj konvenciji od 12. augusta 1949.

2.5. Način odvijanja neprijateljskih sukoba

Neprijateljski sukobi ce se izvoditi poštujući zakone oružanog sukoba, posebice u skladu sa člancima 35 do 42 i člancima 48 do 58 Dodatnog protokola I, te Protokola o zabrani ili ograničavanju korištenja mina, nagaznih mina i ostalih naprava što je pridodato Konvenciji o naoružanju iz 1980. Da bi se promovirala zaštita civilnog stanovništva, borci su obavezni razlikovati se od civilnog stanovništva.

6. Opće odredbe

Strane se obvezuju poštovati i pobrinuti se da se postuje sadašnji sporazum u svim okolnostima.

Sadašnji sporazum će stupiti na snagu 26. maja u 24:00 ukoliko sve strane dostave MKCK svoju zvaničnu potvrdu o usvajanju sporazuma do 26. maja 1992. do 18:00. Ženeva, 22. maja 1992.

¹³ U Presudi su navode članovi od 35-42 i članovi od 48-58 Dopunskog protokola I, te član 13 Dopunskog protokola II

Dopunski protokol uz Ženevske Konvencije od 12 Augusta 1949 godine o Zaštiti žrtava Međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I)

O d j e l j a k I

METODI I SREDSTVA RATOVANJA

Član 35

Osnovna pravila.

Član 36.

Nova oružja

Član 37.

Zabrana perfidnih postupaka

Član 38.

Priznati znaci

Član 39.

Nacionalni amblem

Član 40.

Milost

Član 41.

Zaštita neprijatelja onesposobljenog za borbu

Član 42.

Lica koja se nalaze u vazduhoplovu

D I O I V

CIVILNO STANOVNIŠTVO

O d j e l j a k I

OPŠTA ZAŠTITA OD DEJSTAVA NEPRIJATELJSTAVA

G l a v a I

OSNOVNO PRAVILO I POLJE PRIMJENE

Član 48.

Osnovno pravilo

Član 49.

Definicija napada i domašaja primjene

G l a v a II

CIVILI I CIVILNO STANOVNIŠTVO

Član 50.

Definicija civila i civilnog stanovništva

Član 51.

Zaštita civilnog stanovništva

Član 52.

Opšta zaštita civilnih objekata

Član 53.

Zaštita kulturnih objekata i hramova

Član 54.

Zaštita objekata neophodnih da bi civilno stanovništvo opstalo

Član 55.

Zaštita prirodne okoline

Član 56.

Zaštita građevina i instalacija koje sadrže opasne sile

Član 57.

Predostrožnost pri napadu

Član 58.

Predostrožnost protiv posljedica napada

**Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. godine o Zaštiti
žrtava Nemeđunarodnih oružanih sukoba**

D I O I V

CIVILNO STANOVNIŠTVO

Član 13.

Zaštita civilnog stanovništva

Prema tome, član 51., kao i članovi 35. – 42. i 48.-58. Dopunskog protokola I su obavezivali strane u sukobu, uključujući VRS i ARBiH **kao ugovorno pravo**. Pretresno vijeće s toga konstatira da je drugi uslov iz odluke u predmetu Tadić ispunjen”. U vezi navedenog zaključka prvostepenog vijeća važno je navesti slijedeće; Tužilac se u dokazivanju ovog uslova pozvao na potpisani sporazum “strana” od 22.05.1992. godine i naveo da “optužba smatra ako se (od sudskog vijeća – n.p.) utvrdi da je sukob međunarodni da je primjenjiv Dopunski protokol I, ako se pak utvrdi da je bio unutrašnji, primjenjiv je Dopunski protokol II, te da su “strane” bile obavezne prema sporazumu od 22.05.1992.godine.

U pretpretresnom podnesku optužbe tužilac je tvrdio da zbog potpisanog sporazuma od 22.05.1992. godine nije nastojao na suđenju da dokazuje “međunarodni ili nemeđunarodni karakter sukoba”. Takođe, optužba je navela da je “irelevantno” utvrditi karakter sukoba jer je sporazum od 22.05.1992. godine učinio član 51. Dopunskog protokola I primjenjivim na sukob neovisno o njegovom karakteru.

U paragrafu 68. prvostepene presude vijeće je konstatovalo da je član 51. Dopunskog protokola I “doista činio dio prava koje regulira ponašanje strana, a da je u najmanju ruku ušao u primjenu sporazuma od 22.05.1992. godine. Budući da se polje primjene Ženevskih konvencija i Dopunskog protokola I može sporazumom proširiti na bilo koji sukob i budući da sporazum od 22.05.1992. godine nije bio uslovljen time da “sarajevski sukob” ima ili poprimi neki poseban karakter (međunarodni ili nemeđunarodni), gore navedeni stav optužbe je ispravan”.

Isto tako, vijeće u paragrafu 22. presude takođe nije smatralo potrebnim da odluči o karakteru sukoba u Sarajevu i okolini. “Ono primjećuje da su zaraćene strane sklopile nekoliko sporazuma pod pokroviteljstvom sporazum od 22.05.1992. godine kojim su se strane obavezale da će štiti civilno stanovništvo od posljedica borbi i poštovati načelo kojim se zabranjuju napadi na civilno stanovništvo. Što se tiče vođenja borbi **složile su se da će učiniti važećim, inter alia članove 35. do 42. i 48.-58. Dopunskog protokola I”.**

Kako se Dopunski protokol I odnosi na međunarodne sukobe, odbrana S. Galića je na kraju suđenja promjenila svoj stav o primjenjivosti Dopunskog protokola I. Naime, u svom završnom podnesku odbrana je tvrdila da je sukob imao “karakter građanskog rata i da je sasvim jasno da

se moraju primjenjivati odredbe Dopunskog protokola II” (koji se odnosi na nemeđunarodne sukobe – n.p.). Odbrana je takođe naglasila u usmenim argumentima posljednjih dana suđenja da se Dopunski protokol I može primjenjivati samo na međunarodne sukobe pa je čak i usmenim argumentima izrazila “stanovitu sumnju” u pogledu statusa sporazuma od 22.05.1992. godine. Prema zaključku prvostepenog vijeća u paragrafu 85 prvostepene presude se navodi: **“Pretresno vijeće je već konstatovalo da je sporazum od 22.05.1992. godine bio već na snazi u relevantnom razdoblju, što potvrđuje da su dijelovi Dopunskog protokola I, koji se u njemu pominju, bili važeći u tom razdoblju. S toga je stav odbrane u pogledu primjenjivosti Dopunskog protokola I bez značaja za raspravu o zločinu terora.”** Većina napominje da je odbrana u svakom slučaju bez dvoumljenja prihvatila primjenjivost Dopunskog protokola II koji sadrži istu zabranu terora kao i prvi protokol.

U vezi sa pitanjima oružanog sukoba prvostepeno vijeće u paragrafima 94. i 95. prvostepene presude se poziva na član 51. stav 2. Dopunskog protokola I i utvrđuje da je definicija “zabranjena su djela nasilja ili prijetnje nasiljem kojima je osnovni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom” identičan stavu 2. člana 13. Dopunskog protokola II. U zaključku u paragrafu 95. prvostepene presude prvostepeno vijeće kaže: “Budući da je pretresno vijeće konstatalo da su dijelovi Dopunskog protokola I, uključujući njegov član 51. (2) bili u relevantno vrijeme primjenjivi na oružani sukob u Sarajevu, većina će smatrati da je osnova za tačku 1. optužnice Dopunski protokol I. Nije nužno odlučiti da li je Dopunski protokol bio primjenjiv na taj sukob. Šta više, nije nužno ni da većina utvrdi da li je Dopunski protokol I u bilo kom trenutku stupio na snagu državi Bosni i Hercegovini ispunjavanjem uslova za primjenu protokola koji su mu inherentni (član 1. Protokola). Implementacijski instrument, kao što pokazuju dokazi, izvedeni u ovom postupku, bio je sporazum od 22.05.1992. godine.” U prilogu stava iznesenog u paragrafu 95. presude prvostepeno vijeće u paragrafu 125 zaključuje: “Do sada ispitani izvori pokazuju da je član 51. (2) Dopunskog protokola I kada je dodat sporazum od 22.05.1992. godine, već uveliko bio, direktno ili indirektno, u upotrebi na području b. Jugoslavije.”

U svojoj žalbi, u sedmom žalbenom osnovu Galić je tvrdio da Sporazum od 22. maja 1992. nije bio obavezujući za strane potpisnice te

da, čak i da jeste bio obavezujući, iz njega ne može proizaći individualna krivična odgovornost za bilo koju od strana. Žalbeno vijeće nije smatralo za potrebnim da se bavi tim argumentom, i to zato što se uvjerilo da je zabrana terorisanja civilnog stanovništva, ugrađena u član 51, stav 2 Dopunskog protokola I i član 13, stav 2 Dopunskog protokola II, bila dio međunarodnog običajnog prava od trenutka kada je uvršteno u te međunarodne ugovore. Žalbeno vijeće se većinom glasova, uz glas protiv sudije Schomburga, uvjerilo i u to da je prema međunarodnom običajnom pravu u vrijeme počinjenja krivičnih djela za koja je Galić osuđen kršenje zabrane terorisanja civilnog stanovništva povlačilo individualnu krivičnu odgovornost.

Žalbeno vijeće je takodje konstatovalo da je zabrana terorisanja civilnog stanovništva zajamčena članom 51, stav 2 Dopunskog i članom 13 stav 2 Dopunskog protokola II i očigledno bila dio međunarodnog običajnog prava barem od trenutka kada je ugrađena u te međunarodne ugovore.

U analizi uslova za primjenu člana 3. Statuta u dijelu primjenjivosti ovog člana za optužbu terora nad civilnim stanovništvom, i u vezi sa zaključkom 138 prvostepene presude (u kojem je zaključeno da su djela nasilja hotimično usmjerena na civilno stanovništvo bila u osnovi usmjerena da se širi teror među civilnim stanovništvom-np), **važno je istaći da je prvostepeno vijeće promijenilo pravnu kvalifikaciju tužioca i u paragrafu 65 presude definiciju “sprovođenje terora” prekvalifikovalo u naziv “zločin terora nad civilnim stanovništvom, ili jednostavno “zločin terora”, koje se predstavlja kao povreda zakona i običaja ratovanja.** Odbrana se i u prvostepenom i u drugostepenom postupku svojom argumentacijom suprotstavljala odluci prvostepenog vijeća o prekvalifikaciji definicije zločina terora, ali je žalbeno vijeće odbilo ovaj žalbeni osnov kao i u ostalom svih 19 žalbenih osnova S. Galića.

U okviru 5. žalbenog osnova Galić je naveo da ga je tužilac u tački 1 Optužnice teretio za “sprovođenje terora” nad civilnim stanovništvom, a da mu je Prvostepeno vijeće na nedopustiv način izreklo osuđujuću presudu za akte nasilja s namjerom terorisanja civilnog stanovništva, čime je izašao van okvira optužnice i prekršilo njegovo pravo na pravično suđenje na osnovu člana 21 Statuta. Žalbeno vijeće je istaklo da na kraju glavnog izvođenja

dokaza optužbe, Galić nije porekao da je nad civilnim stanovništvom sproveden teror. "On je ustvrdio da je terorisanje civila bilo prirodna posljedica borbe u gradskim uslovima, što je bio slučaj u Sarajevu, i da je suštinsko pitanje zapravo to da li je on imao namjeru da vrši teror nad civilnim stanovništvom. Glavni Galićev argument jeste da on nije namjeravao sprovesti teror nad civilnim stanovništvom i da nije imao namjeru sprovođenja terora nad civilnim stanovništvom sa ciljem ostvarenja vojne prednosti. Dakle, Galić ne može da tvrdi kako nije bio obaviješten o navodu o namjeri sprovođenja terora nad civilnim stanovništvom".

U paragrafu 75. Galićev 5. žalbeni osnov je odbijen.

U okviru svog 16. žalbenog osnova, Galić je iznio argument da "rekategorizacija", odnosno "prekvalifikacija" krivičnog djela akata nasilja ili prijetnji nasiljem čiji je glavni cilj terorisanje civilnog stanovništva predstavlja kršenje načela *in dubio pro reo*, koje nalaže da, "kad god postoji sumnja u pogledu dokazanosti vjerodostojnosti neke činjenice, tumačenje mora ići u prilog optuženom". Žalbeno vijeće je navelo da je žalilac dužan da u žalbi jasno navede svoje žalbene osnove i da Žalbeno vijeće uputi na konkretne greške u prvostepenoj presudi i dijelove spisa predmeta na koje se poziva u prilog svojim navodima. U predmetu koji se ovdje rješava, Galić nije uputio ni na jedno konkretno utvrđenje ili zaključak u Prvostepenoj presudi. **U paragrafu 78. Galićev 16. žalbeni osnov je odbijen.**

Prvostepeno i žalbeno vijeće je zaključilo da je međunarodni sud stvarno nadležan za krivična djela napada na civile iz člana 3. Statuta, naglašavajući da je navedeno krivično djelo zasnovano na međunarodnom običajnom pravu, ali da u ovom konkretnom slučaju ima utemeljenje i u pravu međunarodnih ugovora, pozivajući se na sporazum koji su strane potpisale 22.05.1992. godine i koji sadrži zabrane iz člana 51. Dopunskog protokola I. U okviru analize napada na civile iz člana 3. Statuta, prvostepeno vijeće je utvrdilo da se zločin napada na civile sastoji od djela nasilja hotimično usmjerenog protiv civilnog stanovništva ili civila koji izravno ne učestvuju u neprijateljstvima. Što se tiče zločina sprovođenja terora u okviru analize primjenjivosti člana 3, Statuta kao kršenje zakona i običaja ratovanja, naveli smo da je prvostepeno vijeće promijenilo pravnu kvalifikaciju tužioca i po prvi puta međunarodni sud je donio presudu o materijalnom elementu i elementu stanja svijesti tog krivičnog djela, a žalbeno vijeće potvrdilo ovakav stav u drugostepenoj presudi. Prvostepeno vijeće je konstatovalo, kao

što smo naveli, da je međunarodni sud nadležan za djela zločina sprovođenja terora i da je taj zločin zabranjen članom 51. Dopunskog protokola I, te da je odredba navedenog protokola dobila pravnu snagu u potpisanom sporazumu od 22.05.1992. godine. Važno je objasniti da zločin terora obuhvata iste pravne elemente kao i zločin napada na civile, ali ima i dodatni element stanja svijesti tj. da bi S. Galić bio presuđen za zločin sprovođenja terora ili zločin terora tužilac je morao dokazati da je napad na civile izvršen s prevašhodnim ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom.

B. Uslovi za primjenu člana 5. Statuta ICTY

Shodno sudskoj praksi ICTY, da bi se sudilo po članu 5. Statuta – zločini protiv čovječnosti, moraju biti dva preduslova; **da je postojao oružani sukob i da su se navedena krivična djela dogodila za vrijeme tog oružanog sukoba**¹⁴.

Opšti elementi zločina protiv čovječnosti, shodno članu 5. Statuta, su navedeni u zaključku žalbenog vijeća u predmetu *Kunarac*, par. 85., što je prvostepeno vijeće slijedilo kao putokaz u definiranju elemenata za *actus reus*. Traženi elementi su sljedeći:

- a) Mora postojati napad;
- b) Djela počinioca moraju biti dio tog napada;
- c) Napad mora biti usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva;
- d) Napad mora biti rasprostranjen ili sistematski.

Za *mens rea* se zahtjeva da počinitelj zna za širi kontekst zločina u osnovi i da zna da njegovo ponašanje čini dio napada. Prvostepeno vijeće je koristilo postojeću sudsku praksu ICTY i u ustanovilo da prema međunarodnom običajnom pravu ne postoji uslov da je napad povezan s nekom politikom ili planom, a dokazi o planu ili politici mogu se međutim koristiti da se pokaže da je plan bio rasprostranjen ili sistematski¹⁵. Krivična djela za koja se S. Galić teretio prema članu 5. Statuta su bili: ubistvo i nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti.

---

¹⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 86; Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 249; Odluka onadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 141.

¹⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 95; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 430.

- **Osnovni uslovi za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti prema sudskoj praksi ICTY¹⁶**) su slijedeći:

- smrt žrtve,

- smrt je uzrokovana radnjom ili propustom optuženog odnosno osobe ili osoba za čije radnje i propuste optuženi snosi krivičnu odgovornost.

-za radnje ili propuste optuženog, odnosno osobe ili osoba za čije radnje ili propuste optuženi snosi krivičnu odgovornost ako su počinjene sa namjerom lišavanja života ili nanošenja teških ozljeda.

-Elementi zločina nehumanih djela su slijedeći¹⁷ - izvršena radnja ili propust težine slične težine drugih u istom članu nabrojanih radnji

- radnja ili propust prouzrokovali tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili ozlijedu odnosno da predstavljaju težak napad na ljudsko dostojanstvo, te da su

- radnju ili propust namjerno izvršili optuženi, odnosno lica za čije radnje i propuste optuženi snosi krivičnu odgovornost.

Na osnovu činjenica sadržanih u presudi prvostepeno vijeće je u presudi zaključilo da su uslovi iz člana 5. Statuta zadovoljeni; "da je izvršen napad, da je taj napad bio usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, te da je riječ o rasprostranjenom ili sistematskom napadu, te da je postojao oružani sukob i da su se krivična djela dogodila za vrijeme tog oružanog sukoba. (par. 598. prvostepene presude) Takođe, u paragrafu 599. prvostepene presude pretresno vijeće uvjerilo da su u periodu na koji se odnosi optužnica "u Sarajevu počinjeni ubistvo i nečovječna djela u smislu člana 5. Statuta". I u paragrafu 600., prvostepeno vijeće konstatuje da su snage SRK u periodu na koji se odnosi optužnica izvršile sva krivična djela koja se navode u optužnici-terorisanje, napad na civile, ubistvo i nečovječna djela.

Zaključujući odgovornost S. Galića prvostepeno vijeće je u paragrafu

¹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 205; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 324; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 236; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 560-1; Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 80-1; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 589. Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 439. Element nanošenja "teške ozljede" izražen je kao nanošenje "teške tjelesne povrede ili teške ozljede u npr. Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 205; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 324

¹⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 234; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 130; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema*, par. 151, 154.)

750. navelo “da je general Galić kriv za zločine koji su dokazani na suđenju na osnovu člana 7.1. Statuta”.

Galić je tvrdio u žalbenom osnovu osam da su stavovi Prvostepenog vijeća u pogledu opštih uslova za primjenu člana 5 Statuta pravno neodrživi, posebno što se tiče definicije “civila” koju je Prvostepeno vijeće dalo u kontekstu napada na civilno stanovništvo. Što se tiče *mens rea*, Galić je tvrdio da počinitelj mora imati saznanje o širem kontekstu u kojem se krivično djelo u osnovi dogodilo, te da on mora da zna da su njegovi postupci dio napada na civile. Galić je iznio argumente da on nikad nije bio obaviješten o bilo kakvom hotimičnom protivpravnom napadu na civile i da nije znao da su njegovi postupci dio takvog napada. Pored toga, Galić je tvrdio da je Prvostepenom vijeću predocio dokaze da je izdavao naredjenja da se obustave svi napadi koji bi mogli da uzrokuju gubitke među civilima, čim bi saznao za takvu mogućnost, što je dokaz da on nije naredio da se napadima cilja na civile. Žalbeno vijeće je smatralo da Galićeva argumentacija u ovom odjeljku nije zapravo usmjerena na pobijanje načina na koji je Prvostepeno vijeće primijenilo pravo, nego da se prije radi o osporavanju utvrđenog činjeničnog stanja. **Žalbeno vijeće stoga nije razmatralo Galićeve navode s tim u vezi. Žalbeno vijeće je u paragrafima od 141-159 Drugostepene presude analiziralo sve Galićeve žalbene podosnove i u paragrafu 159 zaključilo da se 8. Žalbeni osnov odbija.**

1.2. Demografi u prvostepenom postupku¹⁸

Inače, u toku postupka demografi- ekspertni svjedoci Tužilaštva i odbrane su vodili pravnu bitku u vezi sa brojem i statusom ubijenih i

---

¹⁸ Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu je, na čelu sa Prof. dr. Smailom Čekića, u izuzetno složenim uvjetima agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, genocida nad Bošnjacima, opsade Sarajeva, intenzivnog artiljerijskog i snajperskog djelovanja, kao i svim oblicima nečovječnog načina vođenja rata protiv civilnog stanovništva, sredinom 1994. godine, na bazi potpunog posmatranja, realizovao naučno-empirijsko istraživanje **o stradanju građana Sarajeva na području Grada u opsadi**. Demografski vještaci ICTY-a, kao i Tužilaštvo i pretresna vijeća u procesima protiv Stanislava Galića, Slobodana Miloševića i Dragomira Miloševića, potvrdili su pouzdanost izvora i relevantnost rezultata naučnih istraživanja Instituta.

ranjenih imajući u vidu da je optužba tvrdila da su zločini izvršeni nad civilnim stanovništvom. Tužilaštvo nije imalo svoje vlastito istraživanje, nego se oslonilo na evidencije koje je pronašlo u u BiH o broju i statusu ubijenih i ranjenih. Odbrana je osporavala generalne zaključke Tužilaštva kroz osporavanje metodologije istraživanja i korišćenih izvora informacija. (D 1922 Izvještaj ex. svjedoka Svetlane Radovanović). U paragrafu 581 prvostepene presude vijeće je zaključilo: **“Pretno vijeće smatra da drugi dokazi u sudskom spisu, uključujući dokaze koje je predložila odbrana, potvrđuju glavne zaključke Izvještaja E. Tabeau, iz čega se vidi da je veliki broj civila smrtno stradao ili je ranjen u sukobu u Sarajevu. Pretno vijeće podsjeća da se u Izvještaju E. Tabeau navode minimalni brojevi ZA SAMO ŠEST OPŠTINA. Imajući u vidu ta ograničenja, Pretno vijeće zaključuje da je u periodu na koji se odnosi Optužnica van razumne sumnje poginulo na stotine civila i da su hiljade ranjene u dijelovima grada pod kontrolom ABiH”**.

U zaključku prvostepenog vijeća u paragrafu 594, vijeće se definitivno opredjeljuje u pogledu statusa ubijenih i ranjenih, teritorije sa koje je izvršno gađanje, te da se radi o vojnim napadima u cilju širenja terora, odnosno kampanji: **“Većina zaključuje da je u periodu na koji se odnosi optužnica s teritorije pod kontrolom SRK-a izvršen niz vojnih napada na civile u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH s ciljem širenja terora među civilnim stanovništvom.** Većina prihvata stanovište optužbe da su ti napadi, kao takvi, izvršeni s konkretnim ciljem i da su predstavljali kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civila.

S tim u vezi u paragrafu 591 prvostepene presude se takodje zaključuje u vezi sa civilnim statusom ubijenih i ranjenih u Sarajevu: “Većina

---

O značaju istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu mozete pogledati na linku http://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/mil-rep-tabeau020513b.pdf, gdje se nalazi expertno istraživanje demografa Tužilaštva ICTY korišteno u predmetu Galić i gdje se na više mjesta govori o relevantnosti i značaju naučnih istraživanja Instituta.

(ICTY, Predmet br. IT-98-29-T, pred pretnim vijećem, tužilac protiv Stanislava Galića, podnesak tužioca u skladu sa pravilom 94 bis stručnih izvještaja Ewe Tabeau, Hag, 13. maj 2002, *ljudski gubici tokom “opsade” Srajeva od 10. Septembra 1992. do 10. augusta 1994.*)

se na osnovu dokaza u sudskom spisu uvjerila da su civili u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH u periodu na koji se odnosi Optužnica bili neselektivno i direktno napadani s teritorije pod kontrolom SRK-a, te da je to, u najmanju ruku, imalo za posljedicu pogibiju stotina i ranjavanje hiljada civila”.

Jedan od zaključaka prvostepenog vijeća se odnosio i na tzv. obrazac snajperskog djelovanja i granatiranja i djelovanja protiv civila. U paragrafu 589 prvostepene presude se navodi: **“Dokazi u sudskom spisu definitivno dokazuju da je obrazac paljbe po Sarajevu bio obrazac neselektivne i direktne paljbe s teritorija pod kontrolom SRK-a na civile u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH, a ne borbenih dejstava u kojima su civili bivali slučajno pogođeni”**.

VI DRUGOSTEPENA PRESUDA

2. Žalbeni postupak

2.1. Kriteriji preispitivanja u žalbenom postupku

Ako Žalbeno vijeće u prvostepenoj presudi utvrdi grešku u primjeni prava proisteklu iz toga što je pretresno vijeće primijenilo pogrešan pravni kriterijum, Žalbeno vijeće će formulisati ispravan pravni kriterijum i činjenične nalaze pretresnog vijeća preispitati u skladu s njim. Žalbeno vijeće pritom neće samo ispraviti pravnu grešku, nego će po potrebi taj ispravan pravni kriterijum primijeniti na dokaze iz spisa predmeta, te utvrditi da li i ono sãmo može stvoriti uvjerenje van razumne sumnje u pogledu činjeničnog nalaza koji odbrana osporava prije nego što taj nalaz potvrdi u žalbenom postupku. Žalbeno vijeće neće *de novo* preispitivati cijeli spis prvostepenog postupka nego će u pravilu u razmatranje uzimati samo dokaze na koje se pretresno vijeće pozvalo u tekstu presude uključujući i pripadajuće fusnote, dokaze iz spisa prvostepenog postupka na koje su uputile strane, te dodatne dokaze uvrštene u žalbenom postupku.

Razmatrajući navode o pogrešno utvrđenom činjeničnom stanju iznijete u žalbi odbrane,

Žalbeno vijeće je utvrdilo da li nijedan razuman presuditelj o činjenicama ne bi mogao donijeti presudu o krivici van razumne sumnje. Na

navode o pogrešno utvrđenom činjeničnom stanju Žalbeno vijeće je primjenilo isti kriterijum "razumnosti" nezavisno od toga da li je sporan činjenični nalaz zasnovan na direktnim ili indirektnim dokazima. Prilikom utvrđivanja da li je nalaz Prvostepenog vijeća takav da ga ne bi mogao donijeti nijedan razuman presuditelj o činjenicama, Žalbeno vijeće "neće olako zadirati u činjenične nalaze nekog pretresnog vijeća". Žalbeno vijeće podsjeća na to da se kao opšte načelo primjenjuje pristup koji je Žalbeno vijeće usvojilo u predmetu *Kupreškić*:

"U skladu s jurisprudencijom Međunarodnog suda, zadatak saslušanja, ocjenjivanja i odmjeravanja težine dokaza koji se izvode na suđenju pripada prvenstveno pretresnom vijeću. Stoga se Žalbeno vijeće prema činjeničnom stanju koje je utvrdilo pretresno vijeće mora odnositi s određenom dozom uvažavanja. Žalbeno vijeće može umjesto nalaza pretresnog vijeća donijeti svoj nalaz samo ako dokaze na koje se pozvalo pretresno vijeće ne bi prihvatio nijedan razuman presuditelj o činjenicama ili ako su dokazi ocijenjeni "potpuno pogrešno".

Zadržacu se na najvažnijim, suštinskim, žalbenim osnovama.
(vidi fusnotu 9)

2.2. Žalbeni osnov br. 6: NAVOD O POGREŠNOJ PRIMJENI PRAVA U POGLEDU KRIVIČNOG DJELA NAPADA NA CIVILE PO ČLANU 3 STATUTA

Galić se žalio da je Prvostepeno vijeće učinilo više pogrešaka u primjeni prava u vezi sa tačkom optužnice koja se odnosi na "napade na civile". Galić je naveo da je Prvostepeno vijeće dalo pogrešno tumačenje člana 3 Statuta. Galić je tvrdio da se jurisprudencija ICTY temelji na pogrešnom tumačenju člana 3 koje je prvi put primijenjeno u Odluci o nadležnosti u predmetu *Tadić*. U tom pogledu on prihvata da Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić* i način na koji se primjenjuju uslovi iz predmeta *Tadić*, koji definišu preduslove za primjenu člana 3 Statuta, predstavljaju "opšte prihvaćen stav u praksi MKSJ-a". Međutim, on tvrdi da iz doslovnog čitanja teksta člana 3 Statuta proizlazi da se "odredbe ovog člana mogu primjenjivati samo u slučajevima protivpravnog ponašanja kojima se krše međunarodni standardi koji važe za zaštitu materijalnih dobara i imovine,

ali ne i za fizičke osobe čiji integritet je zaštićen članovima 2, 4, i 5 Statuta". U skladu s tim, Galić je tvrdio da je linija presedana na kojima je Prvostepeno vijeće zasnovalo svoju odluku bila "pogrešna", kao i da je pogrešan njegov zaključak da su uslovi iz predmeta *Tadić* zadovoljeni u ovom predmetu. Galić je postavio pitanje da li je ICTY ovlašten da članove 2 i 3 Statuta primjenjuje na unutrašnje oružane sukobe. Galić je tvrdio da član 5 Statuta daje izričito ovlaštenje za krivično gonjenje zločina protiv čovječnosti počinjenih u okviru oružanog sukoba, "bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera", a da članovi 2 i 3 Statuta ne sadrže takvo izričito ovlaštenje. Galić je tvrdio da ima razloga za sumnju da li ti članovi daju ICTY ovlaštenje za krivično gonjenje zločina počinjenih u kontekstu unutrašnjeg oružanog sukoba. Zaključak na koji ti argumenti upućuju jeste to da je Prvostepeno vijeće, kako se navodi, pogriješilo kada je Galića proglasilo krivim za krivično djelo napada na civile primjenom člana 3 Statuta, a da nije na odgovarajući način utvrdilo da li je taj napad izvršen u okviru unutrašnjeg ili međunarodnog oružanog sukoba.

Žalbeno vijeće je konstatovalo da Galić nije dokazao da je Prvostepeno vijeće učinilo "grešku u primjeni prava koja obesnažuje odluku". Prvostepeno vijeće u ovom predmetu bilo je dužno da primijeni *ratio decidendi* relevantnih odluka Žalbenog vijeća, počevši od Odluke o nadležnosti u predmetu *Tadić* i u njoj sadržane analize uslova iz predmeta *Tadić*, što je ono i učinilo. Čak i Galić je uvažio da se Prvostepeno vijeće držalo tumačenja člana 3 Statuta koje je donijelo Žalbeno vijeće. Ovaj Galićev žalbeni pod osnov se nije prihvatio.

Što se tiče drugog Galićevog argumenta, u više je navrata potvrđeno da se za zločine kojima se krši član 3 zajednički svim četirima Ženevskim konvencijama goni po članu 3 Statuta. Galićeva tvrdnja da se zajednički član 3 Ženevskih konvencija ovdje ne može primijeniti zbog člana 2 Statuta pogrešno je postavljena prema mišljenju Žalbenog vijeća. U paragrafu 119 Žalbene presude se navodi "U paragrafima prvostepene presude, dijelu koji Galić nastojao da pobije, Prvostepeno vijeće je, kako je sâmo izričito navelo, svoje zaključke zasnovao na članu 51, stav 2 Dopunskog protokola I, odredbe kojeg se, prema mišljenju Vijeća, primjenjuju kako shodno Sporazumu od 22. maja 1992. koji su sklopile "sukobljene strane", tako i uskladu s međunarodnim običajnim pravom. Vijeće se u svojim zaključcima nije pozvalo na zajednički član 3". Shodno tome i ovaj Galićev žalbeni podosnov je odbijen.

U paragrafu 120 žalbene presude, žalbeno vijeće je zaključilo: “Što se tiče trećeg Galićevog argumenta, ustaljena je praksa da su na osnovu međunarodnog običajnog prava krivična djela navedena u članu 3 Statuta, uključujući i krivično djelo napada na civile, gonjiva bez obzira na vrstu oružanog sukoba, dakle, i kad je riječ o međunarodnim kao i unutrašnjim sukobima. Pobijajući tu logiku razmišljanja, Galić nudi zanemarivo malo argumenata. Njegov argument da se član 3 Statuta, zbog toga što nigdje nije izričito navedeno da se primjenjuje na unutrašnje oružane sukobe – u poređenju sa formulacijom člana 5 – ne može primijeniti na takve sukobe, neutemeljen je. Pretresno vijeće je dakle ispravno postupilo te se Galićev argument odbacuje”.

Galić je tvrdio da je Prvostepeno vijeće pogriješilo i kada je obilježja krivičnog djela napada na civile analiziralo kao kršenje zakona i običaja ratovanja. Njegovi argumenti u vezi sa zaključcima Prvostepenog vijeća o objektivnim i subjektivnim obilježjima krivičnog djela napada na civile mogu se podijeliti u tri kategorije: (1) argumenti opšteg karaktera u vezi sa kvalifikacijom krivičnog djela napada na civile u optužnici kao kršenja zakona i običaja ratovanja, (2) argumenti u vezi sa tvrdnjama Prvostepenog vijeća u pogledu *actus reus* istog krivičnog djela, i (3) argumenti u vezi su tvrdnjama Prvostepenog vijeća u pogledu uslova *mens rea* za to krivično djelo.

Žalbeno vijeće je nakon sveobuhvatne analize u paragrafu 140 zaključilo da su žalbeni podosnovi Galića neutemeljeni i 6. žalbeni osnov je odbijen.

2.3. Žalbeni osnov br. 7: KRIVIČNO DJELO AKATA NASILJA ILI PRETNJI NASILJEM ČIJI JE GLAVNI CILJ TERORISANJE CIVILNOG STANOVNIŠTVA KAO ZLOČIN KAŽNJIV PO ČLANU 3 STATUTA

U okviru svog 7. žalbenog osnova Galić je tvrdio da je Prvostepeno vijeće prekršilo načelo *nullum crimen sine lege* kada mu je izreklo osuđujuću presudu po tački 1 Optužnice. Iznio je argument da ICTY nema nadležnost za krivično djelo akata nasilja ili prijetnji nasiljem čiji je glavni cilj terorisanje civilnog stanovništva jer “ne postoji međunarodni zločin terora”. Galić je tvrdio da je Pretresno vijeće pogrešno smatralo da je pravo međunarodnih ugovora dovoljan osnov da bi ICTY ovdje imao jurisdikciju, jer on je nadležan samo za zločine na osnovu običajnog međunarodnog prava. **Galić naročito**

ističe da je Prvostepeno vijeće pogriješilo kada je konstatovalo da je Sporazum od 22. maja 1992. bio obavezujući za sve strane u sukobu. Nadalje, Galić je osporio zaključak Prvostepenog vijeća u vezi s obilježjima biča tog krivičnog djela. I kao posljednji, četvrti, iznio je argument da tužilac nije dokazao da su akti “snajperskog djelovanja” i “granatiranja” bili vršeni prvenstveno sa ciljem terorisanja civilnog stanovništva.

Žalbeno vijeće je odbilo Galićev argument da se nadležnost ICTY za krivična djela iz člana 3 Statuta može temeljiti samo na međunarodnom običajnom pravu. Međutim, iako pravo konvencija, koje određeno ponašanje zabranjuje i za njega predviđa individualnu krivičnu odgovornost, jeste obavezujuće za ICTY i može biti osnov njegove nadležnosti, ICTY u praksi uvijek traži potvrdu da je predmetna odredba ugovornog prava istovremeno i izraz običajnog prava.

Što se tiče zaključka Prvostepenog vijeća da je Galić imao umišljaj terorisanja civilnog stanovništva, Žalbeno vijeće napominje da je Galić u svom Žalbenom podnesku osporio samo da tužilac “nije dokazao nikakavu namjeru te vrste ni za jedan od reprezentativnih incidenata, a pogotovo ne za incidente koji nisu pojedinačno navedeni u Prilozima”.

“Žalbeno vijeće napominje da se Pretresno vijeće pozvalo na više nego obilne dokaze kako bi zorno pokazalo da je terorisanje civilnog stanovništva bilo glavni cilj kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja, te da je Galić naredio počinjenje tih djela u osnovi s istim, posebnom namjerom”. Dakle, Žalbeno vijeće je konstatovalo da Galić nije dokazao da nijedan razuman presuditelj o činjenicama nije mogao da dođe do zaključka do kojeg je došlo Prvostepeno vijeće, tj. da je on imao namjeru terorisanja civilnog stanovništva. **U paragrafu 109. Galićev 7. žalbeni osnov je odbijen.**

2.4. Žalbeni osnov br. 9: POGREŠNA PRIMJENA PRAVA U VEZI S KUMULATIVNIM TEREĆENJEM I OSUĐIVANJEM

A. Kumulativno terećenje

Galić je ponovno iznio argument koji je iznio na suđenju, tj. da se optužena osoba ne može kumulativno teretiti za različita krivična djela na osnovu istih radnji. Kako je ispravno napomenulo Prvostepeno vijeće, Žalbeno

vijeće se dosljedno držalo stava da je “kumulativno terećenje uobičajena praksa i ovog Međunarodnog suda i MKSR-a” i da je ono dopustivo “s obzirom na činjenicu da prije izvođenja svih dokaza nije moguće sa sigurnošću utvrditi koje će od optužbi protiv optuženog biti i dokazane.”Shodno tome, ovaj dio 9. Galićevog žalbenog osnova je bio odbijen.

B. Kumulativno osuđivanje

Žalbeno vijeće je u paragrafima 162-168 Drugostepene presude analiziralo Galićeve navode u vezi sa kumulativnim osuđivanjem i odbilo je ove žalbene podosnove, ali i cjelokupan Žalbeni osnov br. 9. u paragrafu 168. Drugostepene presude.

2.5. Žalbeni osnov br.10: GREŠKA U PRIMJENI PRAVA U VEZI S UTVRĐIVANJEM OSNOVA KRIVIČNE ODGOVORNOSTI

Galićev osnov br.10 je sadržavao tri žalbena podosnova; Pobijanje u vezi s odgovornošću po članu 7(1), Pobijanje u vezi s odgovornošću po članu 7(3), Osporavanje kumulativne primjene članova 7(1) i 7(3) Statuta.

Što se tice prvog žalbenog podosnova Galić je tvrdio da se **Prvostepena presuda nije mogla izreći na osnovu indirektnih dokaza, odnosno da se mens rea nije mogao utvrditi na indirektan način. Žalbeno vijeće je navelo da je čvrsto prihvaćena praksa da se činjenično stanje može utvrditi bilo putem direktnih, bilo putem indirektnih dokaza i ponovo se pozvalo na Drugostepenu presudu u slučaju “Kupreškić” (paragraf 303 Drugost. presude) i u paragrafu 179 odbilo ovaj podosnov Galića.**

U drugom podosnovu Galić je zaključke Prvostepenog vijeća na osnovu člana 7(3) osporavao po tri stavke. Prvo, on je osporavao stav Pretresnog vijeća da se činjenica da je nadređeni imao stvarna saznanja o tome da njegovi podređeni čine krivična djela može dokazati i indirektno. Drugo, tvrdio je da nije trebalo da se Izvještaj Komisije eksperata UN-a “uzima u razmatranje u kontekstu utvrđivanja da li su zadovoljeni uslovi za odgovornost po članu 7(3) Statuta” jer se taj izvještaj zasniva na “pretpostavkama i površnim informacijama”. Treće, Galić je osporio stav Prvostepenog vijeća u vezi sa načinom na koji treba da se utvrđuje da li je “bilo razloga da Galić